

SLOVENSKA KRAJINA

ZBORNİK
OB PETNAJSTLETNICI
OSVOBOJENJA
UREDIL
VILKO NOVAK

BELTINCI 1935

POKRAJINSKA IN ŠTUDIJSKA **KNJIZNICA** MURSKA SOBOTA

oddelek za odrasle
94 (497.4-18)
SLOVENSKA . . .

908 (497.4-18)

10272333

COBISS •

OPREMIL ING. ARH. MILAN ČERNIGOJ - ZALOŽIL
KONZORCIJ /V. NOVAK/ - TISKALA MARIBORSKA
TISKARNA D. D., PREDSTAVNIK STANKO DETELA

GOSPODU MINISTRU DR. DRAGU MARUŠIČU

MCMXXXIV

BANU DRAVSKE BANOVIINE

Geografski pregled Slovenske krajine

Svetozar Ilešič

Pojem Slovenske krajine ali Prekmurja se nam je do danes tako vko-
reninil v naš spomin in v naše predstave, da si le težko pod tem imenom pred-
stavljamo kaj drugega kot neko izrazito enoto, povsem svojevrstno, kar se
tiče pokrajinske slike kakor tudi kulturnega obeležja. Skratka, predstavljamo
si jo po navadi nehote kot zaokroženo geografsko edinico. Temu pa ni tako.
Če namreč Slovensko krajino pogledamo z geografskega stališča, to se pravi,
z onega stališča, ki skuša zajeti vse prirodne in kulturne značilnosti pokrajine
v eno samo harmonično sliko, se brž utrdimo v prepričanju, da je Slovenska
krajina, kakor jo mi pojmuje, le slučajen izrez iz obsežnejše prirodne
enote, izrez, ki sta ga določili stara politična meja med obema polovicama
dvoglave monarhije na Muri in na drugi strani nova politična razmejitev med
našo državo, Madžarsko in Avstrijo. Edino nekdanja politična pripadnost
ogrski državni polovici in njene kulturne ter socialne posledice, ki so se v
ostalem dovolj globoko zasidrale v prekmurske kraje, nam sploh dajejo pra-
vico, da govorimo o Slovenski krajini ali Prekmurju v današnjem smislu te
besede kot pokrajini zase in ne v okviru obsežnejše, v resnici geografsko ute-
meljene pokrajinske enote, namreč slovenskega Pomurja.

To slovensko Pomurje ni drugega nego podaljšek ravnine, ki se razpro-
stira na levem bregu Mure že od štajerske Lipnice navzdol in se razširi nad
Radgono tudi na desni murski breg v znani apaški kotlini, ki pa ni v resnici
nikaka »kotlina«, temveč široka diluvijalno-aluvijalna ravan, kakor sta to pod
Radgono na levem bregu Mure ravninski del Slovenske krajine in na njenem
desnem bregu Mursko polje od Radgone do Ljutomera. To Mursko polje je
sicer mnogo ožje od prekmurske ravnine, a je v ostalem po naradi povsem
ista pokrajina. Ne bilo bi stvarno utemeljenega ugovora, če bi kdo hotel ime
Murskega polja raztegniti tudi na »polje« onstran (»prek«) Mure, torej na
prekmursko ravan. Reka Mura sama, ki je tvorila stoletja politično mejo, pa
seveda prirodno pokrajine ne loči v nobenem pogledu. Njen tok ima tu že

povsem nižinski značaj z neprestanimi preložitvami rečne struge, kar pač vsaki stalni razmejitvi povzroča le težko premagljive ovire. In res Mura ni nikdar kdove kako ločila prebivalstva z obeh strani. Nikdar niso povsem zamrli stiki med prleškimi Slovenci Murskega polja in prekmurskimi (»ogorskimi«) Slovenci, vkljub prizadevanju Madžarov, da bi na Muri ustvarili neprehodno barijero brez enega samega mostu od Radgone tja do Medmurja.

Vsa ta ravan slovenskega Pomurja, ki so jo ustvarili Mura in njeni pritoki s svojimi ogromnimi naplavinami v diluvijalni in aluvijalni dobi, se v Medmurju na široko odpre proti vzhodu v veliko panonsko, podonavsko nižavje. Na jugu in severu pa jo obdaja nepregledno, nizko gričevje, sestoječe iz mehkih kamenin tercijarne dobe. Vse to gričevje predstavlja nekdanje dno terciarnega panonskega morja, ki se je nato postopoma umikalo proti vzhodu in zapustilo na široko vse tja do Gradca svoje sedimente. To terciarno površino so pozneje vode živahno razrezale in ustvarile oni znani tako razgibani, pa vendar enolični svet, ki ga poznamo iz Slovenskih goric na jugu in iz prekmurskih Goric (Goriškega) na severu med mursko ravnino in Rabo.

Ko se je več ali manj ravno dno s sedimenti terciarnega morja polagoma dvigalo in postajalo kopno, so ga tektonska gibanja rahlo nagnila proti jugovzhodu. Zato se je tudi veš odtok usmeril v tem pravcu in glavne vode (Pesnica, Ščavnica, pa Mura, Ledava in Krka) so si začrtale svojo pot na jugovzhod. Pa tudi njihovi pritoki so se morali usmeriti v smislu omenjenega prvotnega nagiba bolj proti jugu in vzhodu ter so na ta način ustvarili značilno asimetrijo v hidrografske mreži Slovenskih goric in gričevja med Muro in Rabo. Vse glavne reke namreč dobivajo mnogo večje in daljše pritoke s svoje severne strani, tako da je n. pr. razvodje med Pesnico in Muro že v neposredni bližini Mure, razvodje med Muro in Rabo pa mnogo bližje slednji.

Slovensko Pomurje tvorita torej dva geomorfološka tipa: široka diluvijalno-aluvijalna ravnina ob Muri, vklenjena med še obsežnejše predele terciarnega gričevja, tvorečega prehod od poslednjih odrastkov vzhodnih Alp v nepregledno ravan srednjedonavskega nižavja.

Iz te velike pokrajinske enote nam je zgodovina izsekala večji del severno od Mure — našo Slovensko krajino. Zato je seveda tudi prirodna slika Slovenske krajine v znamenju naznačenih dveh tipov, ravnine in terciarnega gričevja. Njen južni del je široka ravnina, najobsežnejša slovenska ravan. Na južnem robu jo meji Mura, skoro vzporedno z njo pa prereže vso ravan od severozapada proti jugovzhodu potok Ledava, ki ji ogromne Murine naplavine zapirajo dohod do Mure vse do tam, kjer se združi s Krko, da se nato skupaj izlivata v Muro. Vso to široko ravnino, najrodovitnejši in gospodarsko najvažnejši del Slovenske krajine, dele domačini sami v dva dela: v R a v e n s k o, manjši severozapadni del nekako do Sobote, in D ó l i n s k o, večji južnovzhodni del od Sobote do Lendave.

Severno od ravnine se prične svet nekako na črti Cankova—Puconci—Dobrovnik—Lendava polagoma dvigati, najprej v 20—30 m visoko diluvijalno teraso, nato pa v terciarno gričevje, dvigajoče se povprečno 100—150 m nad ravnino in dosegaajoče najvišjo prekmursko vzpetino v Središkem bregu (418 m) na državni meji, ki poteka tod po razvodnici med Muro in Rabo, a vključuje na vzhodu še gornji tok Velike in Male Krke. Domače ime *G o r i č k o* prav dobro označuje ta svet, ki predstavlja živahno razrezano in razčlenjeno gričevje, močno slično Slovenskim goricam, le da je za spoznanje še enoličnejših in mirnejših oblik, ker so radi manjše višine vode manj intenzivno in z blažjimi nagibi vrezale v terciarne sedimente svoje struge. Na vzhodu se Goričko še močno zniža in se končuje onstran Kobiljanskega potoka, levega pritoka Lendave, v prijaznih, vinorodnih Lendavskih gorica.

Razlika med obema pokrajinskima tipoma, Goričkim in Ravenskim ter Dolinskim se odraža pač tudi v kulturni sliki obeh predelov. Sicer so *p o d n e b n e r a z m e r e* v vsem obsegu Slovenske krajine enake in imajo značaj izrazitega panonskega podnebja z razmeroma maloštevilnimi padavinami, posebno v poletni dobi. Padavine skoro nikjer ne presegajo povprečka 800 mm letno, kar pomeni domala polovico manj kot n. pr. v Ljubljani. Zato je glavna neugodnost prekmurskega podnebja nevarnost suše, ki radi peščenih tal še bolj naglo pride do izraza kot v sosednjih predelih. Tako je v izredno suhem letu 1932 meteorološka postaja v Srednji Bistrici zabeležila le 549 mm padavin (povpreček za l. 1928—1932 je bil 609 mm) in postaja v Trtkovi na Goričkem le 634 mm v primeri s povprečkom 820 mm za leta 1928—1932. Iz teh podatkov pa se nam pokaže, da ima Goričko vendarle več padavin kot prekmurska ravnina. Relativno največ padavin pade v kasnih poletnih in jesenskih mesecih, vendar je jesen v Slovenski krajini razmeroma topla in dolga ter zelo ugodna za pašo.

Kolikor je morda podnebje na Goričkem nekoliko ugodnejše za vegetacijo in agrikulturo, toliko so manj ugodna tla, ki v kakovosti ne dosegaajo rodovitnih peščenih, prodnatih in peščeno-ilovnatih tal v ravnini. Zato vidimo, da je ravnina takorekoč vsa v njivah in da ima le ob vodah malo travnikov in še manj gozda, da pa je na Goričkem gozd še močno razširjen, dasi le majhne vrednosti, ker rastejo v njem poleg lesnovca večinoma le listovci.

Slovenska krajina je izrazita poljedelska pokrajina. Od celotne površine, ki znaša 160.000 oralov (sreza Sobota in Lendava), je 47% v njivah. Procent njiv je seveda mnogo večji v ravnini, kjer znaša celo 60—70% vse površine, v nekaterih občinah na Dólinškem pa naraste celo do 75% in preko. Na Goričkem pa zavzemajo njive največ 35—40%. Travnikov je v Slovenski krajini 17%, tudi te kulturne vrste je razmeroma več v ravnini kot na Goričkem. Pašnikov je le 7%, torej prav malo in še ti so omejeni na nekatere močvirne dólinske predele. Od ostalih kulturnih vrst je omeniti še vinograde, ki jih

je v vsej Slovenski krajini le 0.8% in so v večini omejeni le na Lendavske gorice, kjer znašajo v nekaterih občinah 10—15% celotne površine. Ostalo Goričko pa ima le malo vinogradov in je to glavna poteza, ki to gričevje loči od pokrajinsko sicer tako sorodnih Slovenskih goric.

Glede gozda, ki ga ima vsa Slovenska krajina še 26%, smo že omenili, da je doma predvsem na Goričkem, kjer znaša povprečno 30—40% celotne površine in doseže v občini Boreča celo 47% površine, dočim beleži v ravnini le neznaten odstotek (1—2%). Ravensko in Dólinško trpita torej na občutnem pomanjkanju lesa, pa tudi na Goričkem je gozd slabe kakovosti in poleg tega v pretežni meri v rokah veleposestva.

Kaj je na osnovi vsega navedenega bolj razvidno kot gospodarska struktura pokrajine, o kateri je pač treba zopet in zopet ponavljati, da je izključno poljedelska. 85% prebivalstva pripada kmetskemu stanu. Ravnina ne pridela samo dovolj žita zase, nego tudi za izvoz. Na Goričkem tega ni, zato pa tam donša nekaj dohodkov sadjarstvo in deloma vinogradništvo, seveda ne dovolj, da bi moglo odvzeti krajem značaj gospodarske pasivnosti. Poleg tega je na Goričkem zemlja mnogo slabše kakovosti: v normalnih gospodarskih razmerah more preživljati družino le posestvo, ki obsega vsaj 12 oralov, dočim zadostuje na Ravenskem in Dólinškem za to že 6 oralov. V organski zvezi s poljedelstvom je seveda živinoreja, ki predstavlja za prekmurskega kmeta glavni denarni dohodek. S konjerejo se bavijo le večje kmetije, pač pa sta v podrobnem važni za sleherno prekmursko kmetijo svinjereja in perutninarstvo. Glavna panoga živinoreje je seveda reja goveje živine. Tudi v tem pogledu gorički kmet daleč zaostaja za ravenskim in dólinškim.

Močno se izpreminjajo razmere v prekmurskem kmetijstvu z izvajanjem agrarne reforme po osvobojenju. Saj ni bilo za dosedanje sliko Slovenske krajine nič značilnejšega in bolj svojevrstnega, kot veleposestva madžarskih aristokratov s številnimi grajščinami, dvorci in pristavami (marofi). Veleposestniška zemlja je obsegala 11 veleposestev v skupni izmeri 40.468'15 oralov, kar znaša več kot četrtino vse prekmurske zemlje. Res je sicer, da je bil velik del te zemlje gozd in pašnik, vendar so ta veleposestva posedovala tudi precej obdelanega sveta in zato nikakor ni podcenjevati ogromnega vpliva agrarne reforme na prekmursko kmetijstvo. Dodelila je namreč številnim nekdanjim agrarnim delavcem na veleposestvih lastno zemljo in dala novim kolonistom — predvsem Primorcem in dobrovoljcem — možnost naselitve in obdelovanja zemlje, ustvarila na ta način nove dele vasi, izpremenila v orno zemljo mnogo sveta, ki je preje služil le za pašo in povečala kmetsko posest za kakih 40.000 oralov, ker so le še razmeroma neznatni gozdni kompleksi ostali v rokah nekdanjih posestnikov. V socialni ustroj prekmurske vasi je agrarna reforma posegla v toliko, da je povzročila nazadovanje odstotka bajtarjev in napredovanje malih in srednjih kmetij. Tako znašajo danes bajtarji

v ravninskih vaseh (posestniki z manj kot 6 orali zemlje) le nekako 40% vseh posestnikov, dočim jih je bilo prej nad polovico. Na Goričkem, kjer je itak agrarna reforma neprimerno manj učinkovala, ker so veleposestva ondi posedovala večinoma le gozdove, pa je še danes le kaka četrтина posestnikov s posestjo nad 12 oralov, torej nad ono mero, ki pomeni za goričko kmetijo eksistenčni minimum.

Vsekakor je Slovenska krajina, osobito njen gorički del, za izrazito agrarno pokrajino preobljudena — naseljenost znaša preko 100 ljudi na km² —, zlasti še glede na današnje težko stanje kmetijstva sploh in pa glede na ponekod še precej ekstenzivni način izrabe kulturnih tal. Če vpoštevamo, da je prirodni prirastek (presežek rojstev nad smrtnimi slučaji) v Slovenski krajini še izredno močan — znašal je v desetletju 1921—1931 nad 10% —, na drugi strani pa vidimo, da je dejansko prebivalstvo Slovenske krajine padlo od 92.416 v letu 1921. na 90.687 v letu 1931. (torej za 1.9%), si moremo to pač razlagati le z izseljevanjem v druge predele naše države ter v inozemstvo. Treba pa je pripomniti, da se velik del teh izseljencev ni izselil za stalno, temveč le za krajšo ali daljšo dobo. Izseljevanje v prekoceanske zemlje je danes docela prenehalo. Precejšnje število Prekmurcev se je za stalno izselilo v sosednjo Štajersko. Najbolj značilno za Slovensko krajino pa je sezonsko izseljevanje agrarnih delavcev, ki se je v manjšem obsegu vršilo že pred vojno v Slavonijo, Madžarsko in Avstrijo, še večje dimenzije pa je zavzelo po vojni in sicer najbolj v ostale predele Slovenije, nato v Vojvodino in Slavonijo, pa v Francijo in deloma v Nemčijo. Povsod gre večinoma za agrarne sezonske delavce, ki si skušajo s tem delom izboljšati svoje težke domače gospodarske razmere. Največji del sezonskih izseljencev daje iz razumljivih razlogov Goričko (nad 10%, ponekod celo nad 20% vsega prebivalstva). V ravnini le redkokje presega 5%.

Slovenska krajina občuti torej danes vse težave agrarne prenaseljenosti. Da bi si odpomogla s kako drugo gospodarsko panogo, n. pr. z industrializacijo, zato nima nikakih pogojev: niti surovin, niti gonilne sile, še manj pa gospodarske konjunktore.

Gospodarska in prometna gravitacija Slovenske krajine je bila kljub politični meji že od nekdaj usmerjena bolj na jug in zapad kot pa na madžarski sever in vzhod. Kljub temu, da je madžarski režim vneto skrbel za to, da so bile prometne zveze Slovenske krajine s sedanjo Štajersko čim bolj primitivne — saj se je vendar šele v Jugoslaviji zgradil veržejski most kot prvi most čez Muro od Radgone do Medmurja in železnica Ljutomer—Sobota kot prva žel. zveza prekmurskega središča na jug — kljub temu se je prekmursko žito v veliki večini izvažalo na jug in zapad. Niti železnica, ki so z njo navezali Madžari Soboto preko Hodoša na svoje železniško omrežje, ni proti temu nič zalegla, ker prekmursko žito pač na Madžarskem radi premočne konkurence

ni moglo dobiti primernega trga. Zato se tudi Sobota tedaj še ni mogla povzpeti do vloge gospodarskega središča. Pač pa sta bila Radgona in deloma Ljutomer tržišči za prekmursko prebivalstvo. Zlasti preko Radgone je Slovenska krajina oskrbovala južno Štajersko z agrarnimi produkti in si po isti poti nabavljala potrebne industrijske proizvode. Danes je seveda pomen Radgone prevzela Sobota, ki ji je železniška zveza z notranjostjo zagotovila obvladujoč položaj v Slovenski krajini, dočim leži Lendava periferno in je zvezana z železnico le na jug proti Čakovcu.

Ena svojevrstnih značilnosti Slovenske krajine je narodnostna in verska sestava prebivalstva. V narodnostnem oziru je pač glavna značilnost, ki nam je sploh ustvarila pojem Slovenske krajine, da tvorijo večino prebivalstva Slovenci in sicer Slovenci nekdanje madžarske državne polovice. Vendar pa se današnja državna razmejitev ne drži točno etnografske meje. Predvsem nam je vzela na severu, kjer slovenski živelj prestopi razvodje med Muro in Rabo, ozemlje takozvanih rabskih Slovencev, ki so ostali pod Madžarsko. Tu so nam odvzete slovenske vasi Andovci, Dol. Senik, Gor. Senik, Ritkarovci, Slovenska ves, Sakalovci, Števanovci, Otkovci in Verice, skupno s 4965 prebivalci, od tega 4465 Slovenci (po madžarskih uradnih podatkih iz predvojne dobe). Te vasi segajo tja pred vrata mesta Monoštra, ki ima tudi še slovensko manjšino. O slovenskem izvoru drugih bližnjih, danes že madžariziranih vasi pa pričajo njihova imena.

Na drugi strani pa je prišla pod našo državo neznatna nemška manjšina na skrajnem severozapadu Goričkega. Tu so pretežno nemške občine Kramarovci, Ocinje in Fikšinci. Več smo dobili z novo razmejitvijo Madžarov, ki prebivajo sklenjeno zlasti v okolici Dobrovnika in Lendave. Povsem madžarske so tu občine: Banuta, Genterovci, Gjertjanoš, Gornji in Dolnji Lakoš, Dobrovnik, Dolina pri Lendavi, Kamovci, Krplivnik, Mostje, Motvarjavci, Pince, Pordašinci, Radmožanci, Središče in Čikečka ves. Pretežno madžarske so Lendava, Dolga ves, Domanjšovci, Žitkovci, Kapca, Kot, Petišovci, Prosenjakovci, Hodoš in Čentiba.

Celotna Slovenska krajina v obsegu današnjih srezov Sobota in Lendava je imela po ogrski statistiki iz l. 1910. okroglo 90.000 prebivalcev, od tega 68.000 (75.5%) Slovencev, 20.000 (22.2%) Madžarov in okroglo 2000 (2.2%) Nemcev. Po našem štetju iz l. 1921. pa ima 92.295 prebivalcev, od tega 74.199 (80.5%) Slovencev, 14.065 (15.2%) Madžarov in 2540 (2.7%) Nemcev. Od teh 14.065 Madžarov jih prebiva preko 13.500 v navedenih občinah od Hodoša mimo Dobrovnika do Lendave, tako da je vsa ostala Slovenska krajina docela slovenska. Prav tako malo raztreseni so Nemci, ki jih imamo poleg omenjenih občin na severozapadu nekaj le še v Soboti in Lendavi.

V verskem oziru je Slovenska krajina dokaj pestra. Po podatkih za l. 1921. šteje 66.365 katolikov, 24.678 protestantov (od tega okroglo 800

kalvincev), 624 židov in 468 pravoslavnih. Protestantsko večino imajo predvsem srednje in vzhodno Goričko ter severno Ravensko ob starih prometnih žilah proti Radgoni in Soboti, dočim je zap. Goričko pretežno katoliško, ostala ravnina, zlasti celotno Dolinsko pa izključno katoliško. Zdi se, da so bili protestanti v starejši dobi še močnejše omejeni na Goričko in so se šele kasneje doseljevali v ravnino radi tamošnjih ugodnejših agrarno- in prometnogospodarskih pogojev. Število protestantov na vzhodu pada, na zapadu pa raste. Treba je posebej poudariti, da ni razporeditev konfesij v nikaki zvezi z razporeditvijo narodnosti. Le kalvinci na vzhodnem Goričkem so vsi Madžari. V splošnem pa so vsi ostali prekmurski Madžari in Nemci katoliki, domala vsi prekmurski protestanti avgsburške veroizpovedi pa Slovenci. Znatno je vpliv verskih razlik na kulturne prilike prekmurskega prebivalstva.

Kakor vidimo, pa se celo v razporeditvi konfesij pokaže razlika med obema prekmurskima pokrajinskima tipoma: gričevnato Goričko na eni ter Ravensko in Dólinško ravnino na drugi strani. Je pa še en geografski pojav, v katerem se razlika med njima posebno ostro odraža. To so oblike in tipi kmetijskih naselij.

Prekmurska ravnina je predel značilnih velikih sklenjenih vasi in tvori tudi v tem pogledu prehod v panonsko nižavje. Tu imamo največ vasi na Slovenskem sploh. V ostalih slovenskih pokrajinah so vasi s preko 100 hišami že redkost, v prekmurski ravnini pa vasi s pod 40 hišami skoro ni, številne so one z več kot 100 hišami, imamo pa tudi take z 200 in več hišami (n. pr. Turnišče, Kobilje, Dobrovnik, Dolga ves). Večino vasi moramo uvrstiti po talnem načrtu med gručaste vasi. Hiše so razpostavljene ob več cestah in ulicah, ki pa običajno niso ravne in izhajajo iz ene, glavne vaške ulice (n. pr. Beltinci, Turnišče itd.). Poleg tega imamo tudi prave, ravne obcestne vasi, kjer so hiše razpostavljene v glavnem le ob eni cesti (n. pr. Polana, Tešanovci, Noršinci, Kobilje). Vmes je še nešteto prehodnih oblik, bodisi da je glavna cesta bolj zavita (Dobrovnik), bodisi da drže še dve ali tri ceste vstran od glavne, pa je vendar vas v bistvu obcestnega tipa. Ponekod se v isti vasi družita gručasti in obcestni tip (n. pr. v Bogojini). V vseh teh vaseh pa so hiše bolj kot marsikje na Slovenskem precej odmaknjene druga od druge. Vmes so obširni sadovnjaki, ki se v njih opazovalcu iz daljave zakrije vas.

Na Goričkem pa imamo povsem drug naselbinski tip. Dasi je tudi tu naseljenost dosti intenzivna, velikih vasi ni. Domovi stoje po slemenih, kopah in pobočjih precej vsaksebi in so le ponekod po slemenih ali dolinah postavljeni bolj na gosto v obliki nekakih zelo razmaknjenih obcestnih vasi. V bistvu imamo opraviti z ono obliko, za katero se uporablja naziv »razloženo naselje« in ki ga na Slovenskem najbolj poznamo iz vinorodnih krajev. Tudi v Slovenski krajini je najizrazitejše razvit tam, kjer se goji v večji meri vinska trta, torej v Lendavskih gorica.

Vse prekmurske vasi, pa naj bodo še tako velike po obsegu, so čista, da, izredno čista kmetska naselja, če izvzamemo gradove in marofe nekdanjih veleposestnikov. Le dve naselji imamo, ki imata mestni značaj: *S o b o t a* in *L e n d a v a*, obe pravzaprav le krajevni tržišči in upravni središči. *Sobota* dobiva v najnovejši dobi pomembnejši značaj kot gospodarsko, cerkveno in kulturno središče Slovenske krajine. Bila je seveda slovensko mesto že l. 1890., ko je štela 2234 prebivalcev, od tega 1321 Slovencev, 539 Madžarov in 254 Nemcev. L. 1910. je štela 2748 stanovnikov (1310 Slovencev, 1305 Madžarov in 122 Nemcev). Opaziti je torej bilo v teh dvajsetih letih močan porast Madžarov. Po našem prvem štetju iz l. 1921. je imela *Sobota* 2950 prebivalcev (2215 Slovencev, 441 Madžarov, 170 Nemcev; 2203 katolikov, 535 protestantov in 175 židov).

Drugo prekmursko mesto, *L e n d a v a*, je po pomenu sicer neznatnejše, a po velikosti dosega *Soboto*. V mestu prevladuje še vedno madžarska narodnost. L. 1890. je štela *Lendava* 2006 prebivalcev, od tega 67 Slovencev in 1575 Madžarov. Po štetju iz l. 1921. pa je štela (menda radi vojaštva) 3027 ljudi, torej več nego *Sobota*, od tega 840 Slovencev in 1526 Madžarov. Prav znatno je v mestu število židov (250).

V območju slovenskega ozemlja, toda izven jugoslovanskega državnega teritorija leži ob Rabi mesto *M ó n o š t e r* (*Szentgotthárd*) z okroglo 2600 prebivalci, med katerimi sta poleg madžarske večine še močna nemška in znatna slovenska narodna manjšina.

O prekmurskih Slovencih

August Pavel

O narodopisni in jezikovni razdelitvi prekmurskih Slovencev sem si pridobil iz ljudskega govora sledeči pregled:

»*Bomécce*« (*bomécke* v gornjem in srednjem govoru, *bojnécje* v južnem) so prebivalci vasi *Slovenska vés*, *Spougnji-*, *Goùrnji Siník*, *Čöpence*, *Dòlence*, *Štèvanovce* in v njih bližini. V njihovem jeziku, zlasti v Slovenski vési, moremo ugotoviti mnogo zanimivih in važnih posebnosti, n. pr. — da omenimo le eno — v Slovenski vesi in okolici govoré tudi ženske o sebi v moškem spolu: »gja san šou, un je šou« lahko reče o sebi moški in ženska. Isto sem opazoval še v jeziku prebivalstva v Mačkóvcih, Otovcih in Stánjovcih in v okolici. Vsekakor je to tak dušeslovni pojav, kakršnih so v slovanskih jezikih le malo odkrili raziskovalci duševnosti in jezika.

Zanimivo je pripovedno izročilo, ki še danes živi med ljudstvom in je v zvezi z vasjo *Stánjofce* ter z njenim imenom. Ta pripovedka tako-le razlaga ime te vasi: »da so Slovènci na té krajé prišli, te so òprvin f Stánjofci stànoli; tòu je te bìu te vèlki stàn; te máli stán so pa prèj f Kùštanovci držàli. Od téc so se pòton rasplòdili po slovenski brigáj i dolínaj. Ali tòu je že dávnok — dávnok bìlòu, lejko šče več kak gjèzero pét stòu leit...«.

»*Bákargje* (*bákarge*, *bákarje*)«: s tem imenom nazivajo nekateri tiste Slovence, ki s kravami obdelujejo zemljo (»štèri z bàkmi, s kràvami orgjéjo«), tedaj prebivalce gričevnatih, hribovitih krajev; zlasti »*bomécce*« radi imenujejo tako Slovence, ki prebivajo južno od njih: prebivalce krajev *Svéti Djüri*, *Sláveče*, *Sòtina*. *Večéslafce*, *Grád*, *Òtofce* itd. Po mnenju drugih nas pa vodi izvor imena »*bákargje*« v dobo zemljiškega podložništva: »pr Grádi je bìu nigda svèita en grof, poimèni nikši Vákar; lidgjé, štèri so k njemi na gospòčino (tlako) odili, so ga zváli za Bákara, a ùni samí so se pa zváli òdnjega bákargje, kak kí njemi slíšijo...«.

»*Ravenci* (*rovènci*; *ravénec*)«: prebivalci ravnine, ki se pričinja pri Cankovi, približno do Sòbote: vasi *Skàkofce*, *Kràjna*, *Poláince* itd. V njihovem jeziku je dokaj tujk, zlasti nemških. Radi tega je njih besedni zaklad glede izvirnih besed najbolj reven.

»*Dolenci* (*dòlinci*; *dòlinec*):« prebivalci doline; ljudstvo ravnine proti Soboti in Beltincem, vključno s soboško okolico. Njih jezik označuje pogostejša raba dvoglasnikov (delao — delo, glédao — glédo, nábrao, nábro itd.).

»*Goričanci* (*goričánc*, *goriček*, *gorički vrhé*, *goričànk*)«: »*ki po brigáj, po goráj prebivajo*« okoli krajev *Sveti Sebeščán*, *Vádarce*, *Bòdonce*, *Vàneče*, *Moščánc*, *Dánkofce*, *Kùštanofce*, *Proséčka vés*, *Vídonce* itd. O njih šaljivo pravi ljudska pesem, da

*Závec je gorički sin,
slátko vínce píje,
dàre trbèi plácati,
te se f šúmo skríje.*

Njihov jezik je razmeroma najčistejši, besedni zaklad najbogatejši.

»*Lèdaščargje* (*lèdaščarge*)«: *okòulik Lèdave* — prebivalci vasi na ravnini ob reki Ledavi: *Topolòufce*, *Strùkofce*, *Púžafce* itd.

»*Marki* (*màrko*, *màrkec*)«: ljudstvo v krajih *Rakičan*, *Bòltince*, *Bràtonce*, *Odrijànce*, *Bistrica*, *Črènslofce* in v njih okolici. Ko sem poizvedoval o izvoru tega ljudskega poimenovanja, so mi odgovorili, da: »*záto se zovéjo màrkí, àr je sàkšemi drùgomi màrko, màrkec imé*«. Najbrž je tu nastala tudi krasna balada »Marko skače . . .«. Ljudstvo zelo rado poje, tako da je prav tu čuti iz ljudskih ust največ popevk, romanc in balad. V njihovem vsakdanjem življenju sta jim neločljiva spremljevalca — *túrba* in *bàt*. Tudi v cerkev so nekdanj hodili s torbo, s čimer se »Slovenskoga kmeta pesen« samozavestno baha:

*Či nedèla príde, gjopo si tè odenem
i na pléča vržem turbo, k meši tak idem.*

Njihov jezik označujeta zlasti dve lastnosti: 1. j ostane največkrat čist, tudi za soglasniki; 2. v nekaterih besedah, zlasti v enozložnicah, izgovarjajo mesto labialnega *â* dolg ilabialni *á* (*sán* — *sàn*, *mán* — *màn* itd.). Ker prebivajo v bližini madžarske meje, je poleg hrvatskega vpliva močan tudi madžarski vpliv.

»*Rèkaške* (*rekašce*)« prebivajo jugozapadno od »Markov« (*Bákofce*, *Kroug* itd.); naziv je zbadljivka: »*àr skòron sàkši kròf nòsi*«.

»*Mòrčargje* (*mòrčarge*)«: prebivalci v vaseh ob bregu Mure (*Móra*).

»*Varašànk*, *varašànci*« (= meščani): naziv prebivalcev vasi Túrníšče, ki je bila po ljudskem izročilu pred turškim gospodstvom poljsko mesto z velikim prometom.

Cankovsko narečje se razprostira zapadno od jezikovnega okoliša »Ravencev« in v neposredni sosesčini štajerske meje. *Cànkova* sama leži približno tričetrtri ure oddaljena od nemškega mesteca Radgone ob obmejnem potoku Kùčnici. Krog in krog leže vasi s popolnoma slovenskim prebivalstvom: *Koròufce*, *Gòronce*, *Črnce*, *Krášče*, *Topolòufce*, *Skàkofce*; prebivalci

skoro vseh teh vasi pripadajo k »Ravéncem«. Onstran Kučnice ji ležita najbliže dve štajersko-slovenske vasi: *Zankòufce* in *Gòrca*. Obe se pričenjata močno ponemčevati; njiju prebivalstvo brez vsake težave razume prebivalce Cankove, dasi se njihova štajersščina, narečje slovenščine, v marsičem razlikuje od naše slovenščine.

Potemtakem se torej srečujejo na Cankovi trije tuji vplivi: 1. preko Radgone močan nemški tok, ki se v cankovskem narečju zlasti opazno kaže v besednem zakladu; 2. vpliv narečja slovenskih vasi, ležečih onstran Kučnice; 3. madžarščina v upravi in šoli pa samo po sebi umevno vpliva najbolj močno na besedni zaklad.

Iz uvoda v *A vashidegkúti szlovén (vend) nyelvjárás hangtana* (Budapest 1909), str. 3—5 prevel Vilko N o v a k.

(Opomba prevajavca: Krajna imena so zapisana v cankovskem narečju.)

Panonska krajina od naselitve Slovencev do prihoda Madžarov

Milko Kos

V zgodovini slovenske zemlje med Rabo in Dravo se jasno ločijo tri velika obdobja: obdobje od slovenske naselitve do prihoda Madžarov ob prelomu 9. v 10. stoletje, obdobje madžarskega gospodstva in obdobje, ki se začne z osvobojenjem v letih 1918—1919. Le prvemu je posvečen pričujoči sestavek. Tedaj je doživela panonska Slovenija — če smemo tako reči — veliko dobo svoje zgodovine. Postala je za nekaj desetletij celô središče političnega življenja takratne slovenske zemlje in dosegla svoj vrhunec v nekaj let trajajoči samostojni politični tvorbi kneza Koclja. Sestaven del njegove države je tvorila današnja Slovenska krajina. Spominu na to dobo in tisočstoletnemu jubileju prihoda Kocljevega očeta, Pribine, na slovenska tla naj obenem veljajo te vrstice.

Ni je kmalu pokrajine slovenske zemlje, ki bi videla na svojih tleh tolikšno premikanje narodov, kot ga je naša krajina v Panoniji. Mogoče bi se ji, kar se tiče selitev domačih rodov, dala edino še primerjati naša druga krajina, imenovana Bela, pod Gorjanci in ob Kolpi. Zgodaj že so se v rimsko Panonijo zgrnili tuji, največ germanski narodi od severa in vzhoda, toda navzlic silovitosti napadov in mere opustošenja niso bili v stanju, uničiti pridobitev kulture in civilizacije, ki so jo v Panonijo zanesli Rimljani. Blizu današnjih prekmurskih meja, v južnem delu Gradiščanskega, so se še globoko notri v srednji vek obdržali v skritih gorskih dolinah Romani, to je potomci nekdanjega prebivalstva rimske Panonije.

Nova doba v zgodovini panonske zemlje se začne v drugi polovici 6. stoletja s prihodom O b r o v i n S l o v e n c e v. Spočetka si ogromni prostor med izrastki Alp, Dravo in Donavo dele Sloveni z Obri, svojimi gospodarji. Naselitveno sliko tega ozemlja je za starejšo dobo kaj težko podati, kajti obrsko gospodstvo jo je hudo zabrisalo. Šele s koncem 8. stoletja, ko je bil obrski sili prizadejan smrtni udarec, postaja preteklost panonske Slovenije

jasnejša. Takrat se meje frankovske velesile pomaknejo daleč proti vzhodu, najmanj do črte: izliv Rabe v Donavo — vzhodni konec Blatnega jezera — Donava pri Mohaču — Fruška gora v Sremu. Nanovo za državo Karla Velikega na vzhodu pridobljeno ozemlje dobi frankovsko upravno organizacijo in, kar ga je severno od Drave, je v cerkvenem pogledu podrejeno nadškofiji v Salzburgu. Obenem s politično pripadnostjo in cerkveno organizacijo, s katero je takoj združeno širjenje krščanske vere, se spremeni tudi narodnostna slika. Tok ljudskega premikanja, ki je do konca 8. stoletja vodil Obre v smeri vzhod-zapad in iz panonskih nižin v alpski svet, se je preokrenil. V panonsko ozemlje, odkoder so bili Obri pregnani, so se začeli naseljevati Slovenci iz Karantanije ali Koroške, kakor bi danes, ne povsem točno, dejali. Dotok slovenskega prebivalstva od zapada, ki traja vse 9. stoletje, je v mnoge dotlej obrske in neobljudene predele privedel slovensko prebivalstvo. Panonska krajina je takrat dobila že drugo plast svojega slovanskega življa.

Obenem s slovenskimi kolonisti je pritisnila v Panonijo tudi širokopotezna nemška kolonizacija. V zvezi z njo so začetki slovanskega kneza Pribine v Spodnji Panoniji, to je pokrajini, ki je v 9. stoletju obsegala deželo med Rabo in Dravo ter se v smeri proti zapadu širila še preko današnjega Maribora. Današnja Slovenska krajina je bila povsem vključena v mejah spodnjepanonske krajine.

Pribina je bil, kakor vse kaže, po rodu Slovak, kajti imel je posest na današnjih slovaških tleh, okoli Nitre. Za časa moravskega kneza Mojmira se je v moravske in slovaške kraje začela iz frankovske države po malem že širiti krščanska vera. Tako se je zgodilo, da je še pred Pribinovim krstom okoli l. 833. posvetil na njegovi zemlji v Nitri salzburski nadškof cerkev, ki je prva krščanska cerkev na današnjih češko-slovaških tleh, o kateri nam zgodovina poroča.

Pregnan od moravskega kneza Mojmira je zbežal Pribina preko Donave na frankovsko ozemlje in se po večletnem beganju po Panoniji, Posavski Hrvatski in na bolgarskem ozemlju končno ustalil v okolišu Blatnega jezera, kjer je okoli l. 840. prejel od frankovskega kralja del Spodnje Panonije okrog reke Zale. Ob tej reki, ki izvira ob današnjih prekmurskih mejah in teče v jugozapadni konec Blatnega jezera, se je Pribina nastanil, sezidal v gozdu in močvirju utrdbo ter začel na vso moč kultivirati in kolonizirati ozemlje, ki je za obrskih časov silno opustelo in se zamočvirilo. Pribinovo prizadevanje je te kraje zopet oživilo. Številni kolonisti, Slovenci in Nemci, se naseljujejo med Dravo in Rabo, v širokem okolišu Pribinove prestolice, ki se je, ker je bila postavljena sredi blata ali močvirja, imenovala Blatograd. Tudi bližnje jezero so Slovani po močvirju ali blatu imenovali Blatno jezero, odtod madžarski Balaton. Blatograd je iskati tam, kjer stoji danes nad zamočvirjeno nižino okoli spodnje Zale kraj Zalavár. Sodobni opis Pribinovega sedeža se

glasi: »Jako utrjen grad, ki se imenuje Blatni, kajti kraj je utrjen z neprodnim blatom in nudi prihajajočim zelo težaven dohod.«

Pribina se je v nemški službi odlično izkazal. S kultivacijo zemlje in pritegnitvijo kolonistov je utrdil moč frankovske države na vzhodu in si pridobil zanj velike zasluge. Zato mu tudi plačilo ni izostalo. Leta 847. je prejel Pribina od frankovskega kralja v last vse, kar je imel poprej v fevd. S tem je bil Pribina povzdignjen obenem na dostojanstvo mejnega grofa spodnjepanonskega, a poverjena mu je bila od Nemcev obsežna krajina, ki je segala od dravskih sotesk med Pohorjem in Kozjakom na zapadu pa do bolgarskih meja ob Donavi in v Sremu na vzhodu, od Rabe na severu pa do Drave na jugu.

Prav tako kot s kolonizacijsko vnelo se je Pribina prikupil Nemcem s širjenjem krščanstva in pospeševanjem interesov nemških cerkva. V samem Blatogradu je Pribina sezidal cerkev, pri kateri je bil kot neke vrste višji svečenik v njegovi kneževini nastavljen salzburškemu nadškofu strogo podrejen duhovnik. Pod vodstvom salzburške cerkve je postavljena cela vrsta novih cerkva in molilnic, med drugim tudi na današnjem prekmurskem ozemlju. Črte starih rimskih cest kažejo pota nemškega kolonizacijskega in krščansko-misijonarskega prodiranja proti vzhodu, ki se je v Pribinovi in Kocljevi dobi ustavilo šele v Bakonjskem gozdu, ob vzhodnem koncu Blatnega jezera in v okolici današnjega Pečuja. Ena smer prodiranja proti vzhodu sledi nekdanji rimski cesti od Ptuja preko Mure proti Lendavi.

Pribini, temu vernemu slugi svojih nemških gospodarjev in misijonarjev, sledi po očetovi smrti (860 ali 861) njegov sin K o c e l j. Kocelj se v začetku prav tako kot Pribina izkazuje v službi nemške države in nemških cerkva. Čimdalje bolj raste ugled sina nekdanjega neznatnega begunca iz Slovaške, tako da mu celo sam kralj daje naslov vojvode.

Medtem ko je Kocelj tako verno služil frankovskemu kralju in nemškim cerkvenim knezom, je prišlo v Podonavju do dogodkov svetovno zgodovinskega pomena, ki so kmalu posegli tudi v slovensko kneževino Kocljevo. V prvi polovici 9. stoletja je v kratkem času zrastle onstran Donave močna državna tvorba, ki jo imenujemo Veliko Moravsko in ki se je pod svojim knezom Rastislavom povzdignila do samostojne politične akcije v srednjem Podonavju. Rastislav je bil knez širokih političnih načrtov. Osvoboditev od nemškega političnega in cerkvenega varuštva mu je bila pred očmi, ustanovitev narodne moravske cerkve mu je sredstvo za doseg političnih ciljev. Ko so se Nemci proti Rastislavu zvezali z Bolgari, je velikomoravski knez iskal in našel zaslombo v Bizancu. Obrnil se je leta 862. do bizantinskega cesarja s prošnjo, naj mu pošlje »učitelja«, ki bi moravsko ljudstvo učil v vsakomur razumljivem jeziku sveto vero. Cesar res pošlje na Moravsko brata K o n s t a n t i n a in M e t o d a, ki pa radi ponovnega porasta frankovskega vpliva nista dosegla posebnih uspehov. Ko sta se radi tega leta 867. vračala preko

Benetk v Carigrad, sta potovala ob stari rimski cesti Blatograd—Lendava—Ptuj—Celje—Ljubljana—Oglej prejkone preko prekmurske in slovenske zemlje. Na potu je pa brata dosegel papežev poziv, naj prideta v Rim. Tu se je papež zavzel za njuno delo, ga odobril in dovolil slovansko bogoslužje. V Rimu je Konstantin kot menih z imenom C i r i l umrl že leta 869.

V tem je pa prišlo na severu do velikega in zmagovitega slovanskega gibanja proti Nemcem. Val slovanske vstaje pod vodstvom Velike Moravske je zasegel tudi panonskega Koclja, ki je spoznal Metoda in Konstantina ter njuno delo že, ko sta se preko njegove zemlje vračala iz Moravske. Sedaj se je Kocelj ojunčil, se odvrnil od Nemcev in se obrnil do samega papeža, naj mu pošlje Metoda. Papež ga res pošlje in Metodov prihod v deželo panonskih Slovencev je leta 869. privedel do prevrata v cerkveni pripadnosti te pokrajine. Metod in njegovi učenci so z bogoslužjem v slovanskem jeziku in s slovanskimi knjigami izrinili salzburške duhovnike in njihovo narodu nerazumljivo službo božjo v latinskem jeziku. Svoj višek je doseglo cerkveno-politično prizadevanje slovanske zveze v Podonavju, ko je papež na Kocljevo prošnjo imenoval Metoda za nadškofa in poglavarja nove slovanske nadškofije, ki naj obsega Panonijo in Moravsko ter bo naslednica v rimskih časih obstoječe stolice sv. Andronika v starem Sirmiju.

Panonski Kocelj in moravski Rastislav sta dosegla popoln uspeh. Slovanska nadškofija od Morave do Srema, samostojna slovenska kneževina v Spodnji Panoniji, politična in cerkvena neodvisnost od Nemcev, zato pa politična in nacionalno-teritorialna zveza med severnimi in južnimi Slovani ter konec pritoka nemških kolonistov in duhovnikov — to so velikanski uspehi, doseženi v dobi nekaj kratkih let, ki so morali vzbuditi najhujše nasprotovanje in srd pri Nemcih. Od 869. do 874. leta vlada Kocelj panonskim Slovincem kot samostojen knez. Ozemlje današnjih prekmurskih Slovencev je tvorilo bistven del njegove državne tvorbe.

Kmalu so pa z vsemi sredstvi začeli nemški državno-politični in cerkveni krogi široko zasnovano akcijo proti slovanskemu gibanju v srednjem Podonavju in res dosegli marsikateri uspeh. Nemškim škofom se je posrečilo zvabiti Metoda v svojo sredino in ga vreči v ječo. Proti Koclju, Metodovemu najvnetejšemu zaščitniku, se je pa Nemcem posrečila politična spletk. Moravski Svetopolk, nečak kneza Rastislava, se je namreč zvezal z Nemci. Rastislav sicer nastopi proti njemu, toda Svetopolk se ga polasti in ga izroči Nemcem, ki ga oslepe in vržejo v ječo, kjer je žalostno končal. Svetopolk, nekaj časa zvest Nemcem, se je pa kmalu premislil in se postavil na čelo borbe za politično in cerkveno neodvisnost Velike Moravske. Proti plačilu letnega davka pripoznajo Nemci Moravsko kot samostojno državo. Ali moravsko-nemški sporazum je moral kruto poplačati knez Kocelj. Metod se sicer povrne iz nemške ječe kot nadškof, najpoprej h Koclju, ali Nemci mu

takoj zagroze radi Metoda: ako ga boš imel pri sebi, ti ne bo dobro. Metod je moral takrat zapustiti panonske Slovence in Kocljevo kneževino. Kocelj sam pa zgine s pozornice. Kaj se je zgodilo z zadnjim samostojnim knezom Slovencev, ne vemo. Domnevati smemo z veliko upravičenostjo, da so se ga polastili Nemci in ga napravili neškodljivega. Panonski Slovenci so bili zadnji od Slovencev, ki so živeli v kneževini neodvisni od tuje vlade.

Ko je Kocelj izginil, zavzamejo nemške cerkve zopet svoje postojanke v Panonski krajini. Nemški dotok se ponovno vrže vanjo. Politično zavezništvo, cerkveno-upravno zedinjenje in nacionalno-teritorialni stiki med severnimi in južnimi Slovani so razbiti. To je prinesel nemško-moravski mir iz leta 874.

S propadom Kocljeve državnice postane naše znanje o Panonski krajini zopet temno in negotovo. Še se sicer nekdanja prestolnica Pribinova in Kocljeva, Blatograd, nekolikokrat imenuje v virih, še ima Panonija pomen v tekmi Velike Moravske in Nemcev za gospodstvo v srednjem Podonavju. Ali ne za dolgo. V borbo političnih sil za Panonijo meče senco že nov narod, ki se je tedaj pojavil na Karpatih in v Podonavju: *M a d ž a r i*. Komaj borih sedem let je poteklo od propada Kocljeve državnice in že beleži letopisec prvi spopad z Madžari pri Dunaju. Pojav Madžarov ob srednji Donavi posega v takratno nemško-slovansko borbo v Podonavju, je pa ne odloči v prilog niti ene, niti druge stranke, marveč sebi v korist. Leta 894. vderejo Madžari prvič v velikem številu na ozemlje panonskih Slovenov. »Moške in stare žene so pomorili, mlade device pa kot vprežno živino vlekli s seboj, da bi služile njihovi pohotnosti, celokupno Panonijo so pa opustošili do uničenja«, tako piše o neljubih gostih sodobni letopisec. Le še nekoliko let je bilo usojeno frankovskemu gospodstvu na panonskih tleh. Da bi rešil, kar bi se še rešiti dalo, je izročil takratni frankovski vladar Panonijo z Blatogradom v varstvo zvestemu zavezniku, hrvatskemu knezu *B r a s l a v u*. Za Kocljem zagospodari ob Blatnem jezeru zopet knez domače krvi.

Leta 898., ko se zadnjikrat imenuje v virih knez Braslav, priderejo Madžari z ogromno vojsko prvič v Italijo; njihovi pohodi se v naslednjih letih še ponavljajo. Takrat, v teh zadnjih letih 9. stoletja, so propadle upravne in cerkvene uredbe v Panoniji in v območju potov, ki vodijo odtod preko slovenske zemlje v Italijo. Že leta 900. pišejo bavarski škofje, da ni v vsej Panoniji niti ene krščanske cerkve več. Ko porazijo Madžari leta 907. še krščansko vojsko pri Bratislavi, jim je bila povsem odprta pot proti zapadu. Preplavijo in zasedejo Panonijo notri do alpskega obrobja, odkoder se v močnih tokih cepijo njihovi navalni v krščansko Evropo. Prvo veliko obdobje v preteklosti Panonske krajine, ki je doseglo svoj višek za kneza Koclja, je pri kraju. Začenja se tisočletna doba madžarskega gospodstva. Preko njega se je rešil v svobodo le majhen del slovenskega življa v nekdanj tako obsežni Panonski krajini: današnji Slovenci med Rabo in Muro.

Umetnost v Slovenski krajini

France Stelè

Za umetnostnega zgodovinarja Slovenska krajina nikakor ne predstavlja kulturno geografsko zaključenega ozemlja. Nas zanima seve samo gradivo iz dobe, odkar so se v Slovenski krajini naselili Slovenci. Prazgodovinsko in rimsko dobo namenoma izločamo, da jo obdela kedaj bolj poklicano pero. Iz zgodovine Slovenske krajine so za njeno umetnost pomembni predvsem trije dogodki: 1. Prehod prekmurske zemlje izpod frankovske oblasti in dobe slovenskih knezov Pribine in Koclja koncem prvega tisočletja po Kr. pod madjarsko nadoblast. 2. Doba madjarske nadvlade, ki traja okroglo tisoč let in jo po svetovni vojni nadomesti 3. spojitev Slovenske krajine z večjim delom etnografske Slovenije in z njim z jugoslovansko državo.

Spomenikov umetnosti prve teh dob v sedanji Slovenski krajini ne poznamo, lahko pa sklepamo na nje po ostankih iz drugih delov nekdanje Kocljeve in Pribinove kneževine. Odločilen za postanek teh prvih krščanskih spomenikov v panonski Sloveniji je bil kulturno kolonizatorični vpliv salzburške nadškofije. Nadškofija sv. Metoda je v primeri s tem samo kratkotrajna medigra. V celi drugi dobi je državno politična meja na zapadu Slovenske krajine precej trdno ločila to ozemlje od tesnejšega kulturnega sožitja z ostalo Slovenijo in je bil razvoj prekmurske umetnosti odvisen od raznih središč na severu in vzhodu od sedanje Slovenske krajine, v drugi polovici XIX. in začetkom XX. stol. pa naravnost od Budapešte. Intenzivnejša umetniška produkcija se je po ohranjenih spomenikih sodeč razvila samo koncem srednjega veka, posebno v XIV. stol. Ti spomeniki zavzemajo tudi prav odlično mesto v spomeniški posesti bivše madjarske države. Pa tudi spomeniki te dobe so se nam ohranili zelo fragmentarično. Kakor je spomenike Kocljeve in Pribinove dobe uničil madjarski naval, tako so spomenike srednjega veka preplavili, poškodovali ali popolnoma uničili veliki turški pohodi proti Dunaju. Razen tega pa so v XVII. stol. cerkvene stavbe mnogo trpele vsled širjenja protestantizma. Mestoma je uničenje spomenikov tudi posledica velikih naravnih katastrof, posebno povodnji, povzročenih po Muri v nižinskem delu

Slovenske krajine. Šele z odstranitvijo turške nevarnosti in umirjenjem verskih razmer med protestanti in katoličani se začenja od konca XVII. stol. dalje in v XVIII. stol. zopet konstruktivna doba tako v cerkveni umetnosti, ki se giblje v okviru katoliške restavracije, kakor v umetnosti plemiških rezidenc, ki so jih stavile po Slovenski krajini mnoge izmed najodličnejših madjarskih rodbin. Toda tako v cerkvenem kakor v svetnem stavbarstvu in umetnosti sploh pogrešamo tudi sedaj tistega razmaha in elementarne sile, ki je značilna za baročno kulturo ostale Slovenije. Zadnji relativni razcvet umetnosti v Slovenski krajini v 2. pol. XIX. in zač. XX. stol. pa je direkten odsev tiste iz madjarskega državnega središča Budapešte vodene, do skrajnih mej države smotno izvajane državne nacionalne kulturne volje, ki je značilna za razvoj kulture te dobe v vsej Madjarski.

Ta na Sóboto kot najvažnejše gospodarsko središče in na plemiške rezidence oprti novi razvoj je pretrgala svetovna vojna. Takoj po ureditvi razmer v narodni jugoslovanski državi mu sledi nova doba, katere začetek doživljamo; za razvoj umetnosti v Slovenski krajini je postalo odločilno sedaj slovensko narodno in kulturno središče Ljubljana, ker so uvidelni voditelji prekmurskega ljudstva kmalu pritegnili k sodelovanju arhitekta Jožeta Plečnika; tako je po njihovi zaslugi sožitje Slovenske krajine z našo narodno prestolico celo močnejše in tesnejše kakor vmes ležeče prejšnje Štajerske.

Splošno vzeta je slika o značaju prekmurskega umetnostnega gradiva sledeča: V vseh treh dobah Slovenske krajine se razvija njena umetnost v širokem okviru srednje-evropske kulture. V prvi dobi je Slovenska krajina orientirana naravnost na zapad v srce srednje Evrope in predstavlja torej naravnost del tega kompleksa. V drugi najdalj trajajoči dobi prihajajo pobude od severa in vzhoda in je prekmursko umetnost mogoče opredeliti kot logičen del madjarske državne umetnosti, ki se pa nikdar ne povzpne do resnično nacionalnega značaja in je samo posebna inačica v srednjeevropskem okviru; vplivi in nove slogovne pobude prehajajo v Slovensko krajino preko raznih madjarskih središč. V najnovejši dobi pa postaja prekmurska umetnost prvič del slovenske kulture in po nji zopet naravnost srednjeevropska.

Razvoj umetnosti v Slovenski krajini sledi v prej označenih kulturnih kompleksih slogovnemu razvoju v srednji Evropi. Najstarejša spomenika romanske umetnosti v Slovenski krajini sta cerkvi v Selu in v Turnišču. Obe sta izraz lokalnega, krajevnim razmeram ustrezajočega stavbnega načina, ki porablja opeko, torej domače gradivo v deželah, kjer ni kamena. Zato postanka teh oblik ni mogoče iskati zapadno, ampak le vzhodno od Slovenske krajine proti ogrski ravnini. Čeprav čas postanka obeh ne bo zelo različen, je verjetno, da je rotunda v Selu nekoliko starejša. Oba spomenika pa spadata v pozno romansko dobo, ne več prav daleč od začetkov gotike. Posebno šilaste slepe arkade na zunanjščini prezbiterija v Turnišču pričajo o tem.

Cerkev v Selu je rotunda na krožni podlagi v premeru 6.55 m. Znotraj ima valj stene v pritličju plitve dolbine; stene zaključuje na vrhu geometrično profiliran zmeren venec iz opeke, nad njim pa se dviga kupola polkrožnega prereza. Dolbine pritličja so polkrožno završene, 1.75 m visoke, 1.10 m široke in se ponavljajo v presledkih po 50 cm. Zunanjščina ima kamenit podzidek, stene nad njim so okrašene s plitvimi pilastri brez kapitelov, nad njimi pa je razmeroma bogat, iz opeke zložen venec, podprt s konzolami in obstoječ iz zobčastega pasu med dvema gladkima pasovima; na vrhu je valjast, zmerno napuščen zaključek. Cerkev v Selu je edini dosledno iz opeke zgrajeni spomenik romanske arhitekture v Sloveniji. V novejši dobi ji je bil dodan na zapadni strani zvonik, sicer pa je prav dobro ohranjena. (Sl. 1.)

Prvotna cerkev v Turnišču (Sl. 2.) je ohranjena v sedanjem prezbiteriju stare župne cerkve. Prvotna stavba je obstajala iz pravokotne 10 krat 5 m velike ladje, ki je bila prvotno prekrita z ravnim lesenim stropom; ta prostor je imel na vzhodu polkrožno apsidno, prekrito s polkupolo. Stena apside je okrašena zunaj s peterimi, na vrhu šilastimi, z eno stopničasto zarezo umikajočimi se vglobinami v obliki masivne slepe arkade. Na jugovzhodni strani je ohranjeno eno prvotnih majhnih ozkih šilastih oken. Ta prvotna cerkev je bila v 2. pol. XIV. stol. izpremenjena v prezbiterij večje, še sedaj ohranjene cerkve; takrat so prvotno ladjo, katere prvotna visokost se v notranjščini dobro vidi po ostankih s slikami pokritega ometa, obokali z dvema križastima rebrastima obokoma, v apsidi pa so naredili novo veliko dvodelno okno s krogovičjem; kupolo apside so navzgor razširili, da je dobila šilasto obliko, okroglo zunanjščino pa obsekali, da so dobili v gotiki navadni zaključek prezbiterija iz treh stranic pravilnega osmerokotnika. Prvotna turniška cerkev nam predstavlja tip romanske kapele, ki po svojem tlorisu v Sloveniji nima para; podobna ji je le grajska kapela na Turjaku, kjer pa je ladja obokana s šilasto banjo.

Najvažnejšo lokalno arhitekturno skupino imamo v Slovenski krajini ohranjeno v vrsti cerkva iz gotske dobe iz druge polovice XIV. stol. Vse imajo določne skupne poteze in se značilno ločijo od ostalih gotskih cerkveno arhitekturnih skupin v Sloveniji. Njihov tipološki izvor je treba nedvomno iskati nekje severno ali vzhodno od Slovenske krajine. Tip predstavlja stavbo s pravokotno, z ravnim lesenim stropom prekrito ladjo in na vzhodu od nje prezbiterij menjajoče se velikosti z zaključkom iz treh stranic pravilnega osmerokotnika. Prezbiterij je redno obokan z rebrastimi, križasto konstruiranimi oboki s kamnoseško okrašenimi konzolami in sklepniki. Okna zavzemajo kakor v večini ostale Slovenije vse tri stranice zaključka in južni steni prezbiterija in ladje, dočim je severna stena ladje in prezbiterija brez oken; ob prezbiteriju je na severni strani navadno zakristija. Okna so redno dosti skromna, šilasta in okrašena s krogovičjem; odlikuje se pa med njimi navadno

okno v vzhodni stranici zaključka prezbiterija, ki je dvodelno in ima bogatejšo krogovičje. Izmed zakristij je po svoji arhitekturi pomembna ona v Turnišču, ki je obokana z dvema križastima obokoma z rebri in ima lepo okrašene sklepnike. Zvonik stoji redno pred zapadno steno v sredi. V pritličju ima vežo, obokano s šilasto, v os cerkve usmerjeno banjo. Stvarno preprosta zunanjščina teh cerkva je poživljena z oporniki, ki opirajo prosto stoječe ogle zvonika, zapadne fasadne stene in vse ogle in konstruktivno pomembne točke prezbiterija. Dobro je ohranjen ta tip v tudi sicer eni najpomembnejših cerkvenih stavb Slovenske krajine iz srednjega veka, v župni cerkvi v Martjancih, ki jo je sezidal l. 1392. tudi kot slikar znani Janez Akvila iz Radgone. (Sl. 3, 5, 6, 7)*) Druge stavbe tega tipa so: župna cerkev na Tišini iz okr. 1350, ki se po svoji odličnejši arhitekturi in proporcijah odlikuje kot poseben pojav med drugimi; stara župna cerkev v Turnišču, ki je dobila sedanjo obliko pred l. 1383. in se od drugih razlikuje posebno po prezbiteriju, prirejenem na poznoromanski osnovi in po arhitektonsko lepi zakristiji; stara župna cerkev v Soboti, od katere je ohranjen samo prezbiterij; od ostalih pa se razlikuje predvsem po tem, da je bil zvonik vrinjen med razmeroma majhni prezbiterij in ladjo; dopuščena je domneva, da imamo opraviti z ostankom poznoromanske cerkve s kvadratičnim prezbiterijem, nad katerim se je dvigal zvonik; 1926 prezidana stara župna cerkev v Bogojini, ki je ohranjena kot korna lopa nove župne cerkve, od katere je arhitektonsko zanimiv samo še tloris in obokano pritličje starega zvonika z oporniki; l. 1925/26. po načrtih arhitekta Pascherja prezidana župna cerkev pri Sv. Juriju iz 2. pol. XIV. stol. je bila izredno čist tip, le kakor pri vseh drugih je bila tudi nje ladja baročno obokana; župna cerkev v Gornji Lendavi in bržkone še marsikatera druga.

Ta skupina stavb, ki nastopa v umetnostnozgodovinskem gradivu Slovenije kot izrazita prekmurska skupina, se odlikuje po stvarni arhitektonski razporeditvi svojih elementov. Zunanjščina je razen slikovito tektonskega motiva opornikov čisto stvarna, kubična in gladka; zvoniki, med katerimi je najlepši martjanski, so prav tako stvarni in zmerno razčlenjeni z gotsko obrobjenimi linami in odprtini. Kameniti pritlični in vrhnji venec ter iz rezanega kamena sestavljeni ogli stavbe in obodi oken dajejo iz drobnega kamena sestavljenim stavbam značaj solidne izgrajenosti. Notranjščina je proporcionalna v navadnih merah preprostih gotskih stavb, ladja s svojim ravnim stropom je poudarjena v svoji kubični smotrnosti, estetsko arhitektonski poudarek pa je osredotočen na prezbiterij, ki ga kot samostojen arhitektonski sestav loči od cerkve energični, solidno iz rezanega kamna sestavljeni slavolok. Ves okras se po smislu in bogastvu zbira v prezbiteriju. Kamnoseški okras se raz-

*) Primerjava obokov na sl. 3 in 5 dokazuje, da je arhitekt turniškega prezbiterija isti kakor martjanski (J. Aquila).

vija na sklepnikih in konzolah. Prezbitერიი so bili navadno poslikani, izjemoma tudi ladje ali vsaj njih deli. O martjanski cerkvi vemo tudi, da je imela v prezbitერიи slikana okna s slikami dvanajsterih apostolov. Estetski elementi notranjščine teh stavb so bili torej prvotno isti kakor drugod v srednji Evropi in Sloveniji: Harmonija med arhitektonsko odlikovanim prezbitერიем s slikami na stenah in v oknih in prostorninsko stvarnim prostorom za vernike. Najboljše ohranjeno zunanjščino ima cerkev v Veleméru. (Sl. 8.)

Poleg te skupine imamo šele iz zadnje gotike ohranjeni dve zanimivi stavbi v cerkvi sv. Ane y Boreči (l. 1521.) in v cerkvi v Petróvcih.

Od starih oprem teh cerkva se nam je ohranil edini ostanek iz dobe pozne gotike v župni cerkvi v Gornji Lendavi, in sicer sedeča Madona z detotom v velikem oltarju in štirje reliefi (Oznanjenje [sl. 4], Obisk pri Elizabeti, Rojstvo in Sv. trije kralji) v zakristiji, predstavljajoči ostanek gotskega krilnega oltarja.

Dobi baroka in rokokoja, ki sta bili v ostali Sloveniji tako plodoviti in živahni, sta tudi v Slovenski krajini s svojim novim okusom preobrazili vso podedovano, pogosto po verskih bojih in turških vojnah poškodovano in propadajočo posest; le redko pa opazimo večjo kvalitetno višino in se Slovenska krajina v tem času že očitvidno nahaja daleč od živih središč umetniške in kulturne delavnosti. Tudi tu so bile kar po vrsti obokane nekđaj z ravnimi stropi harmonično zaprte prostornine ladij, s čimer je vtis notranjščine povsod trpel na svojem estetskem ravnotežju. Tudi tu so starejše opreme nadomestili z novo, za oko razkošnejšo, dani arhitekturi pa navadno malo ustrezajočo. Ostanki oprav baročnih cerkva, kolikor jih srečamo v prekmurskih cerkvah, so večinoma zelo povprečni proizvodi (prim. že po vojni odstranjeno opremo župne cerkve v Martjancih iz kasnega XVII. ali zač. XVIII. stol. ali ono pri Sv. Juriju in drugod). Solidno opremo, ki je ohranjena v novi župni cerkvi, je imela pač župna cerkev v Turnišču (iz prve pol. XVIII. stol. [gl. sl. 11.]); deloma jo ima tudi beltinska. Ni nam pa znana niti ena solidnejša stenska slika iz dobe baroka, pa tudi oltarne slike, med katerimi se odlikujejo turniške, v splošnem zaostajajo za povprečnimi slikami v ostali Sloveniji v isti dobi.

Proti pričakovanju pa tudi svetna arhitektura baročne dobe z edino izjemo gradu v Sóboti ni zapustila arhitektonsko pomembnejših spomenikov. Posebnost pa so obsežni naravni in umetni parki, ki obdajajo te dvorce. K reprezentativnemu licu teh gosposkih dvorcev spadajo tudi obsežni drevoredi jagnjed, ki so značilen pojav v ravninski prekmurski krajini. Izmed parkov se je posebno odlikoval oni okrog gradu v Sóboti. Arhitektura tega gradu iz 1. pol. XVIII. stol. se odlikuje predvsem po svoji monumentalni zunanjščini s krasnim kiparskim portalom s karijatidami. (Sl. 9.) V notranji arhitekturi tega in drugih prekmurskih dvorcev pa pogrešamo razkošnih dvorišč,

stopnišč in dvoran, kakor jih srečujemo v grajski arhitekturi sicer v Sloveniji. Kljub temu pa so ti dvorci s svojimi obsežnimi parki odsev razkošne in zao-krožene življenjske kulture njihovih lastnikov.

Šele od druge polovice XIX. stol. sèm opažamo poživitev umetniškega živ-ljenja v Slovenski krajini. Posebno velja to za konec XIX. stol. in desetletje pred vojno. Tako je n. pr. grof Zichy dal prezidati v enotnem slogu v obli-kah, posnetih po baročnih, župno cerkev v Béltincih. (Sl. 10.) Dal ji je zares učinkovito zunanjščino, trg ob nji pa je okrasil z benečanskim »pozzom« in posnetkom stebra na piazetti v Benetkah. Cerkvi je prizidana grobna kapela rodbine Zichy z renesansko Madono v reliefu in bogatim novim kamenitim oltarjem.

Isti grof Zichy je dal sezidati v zvezi s staro novo župno cerkev v Tur-nišču po načrtih dunajskega arhitekta barona Ferstela. Ta cerkev je triladijska bazilika, postavljena v betonski konstrukciji brez stropa, z vidnim ostrešjem. V cerkvi je postavljena renovirana lepa baročna oprava stare župne cerkve, ki je edini okras te doslej še čisto gole stavbe. (Sl. 11.)

Novo župno cerkev v Sóboti so sezidali z ohranitvijo starega prezbiterija in zvonika, ki so ga povišali in na zunaj prilagodili novi stavbi, po načrtih prekmurskega rojaka arhitekta Takácsa. Tudi ta stavba je triladijska s prečno ladjo v širokosti in višini glavne, tako da imamo v bistvu prostor v podobi latinskega križa, pri katerem imajo stranske ladje samo podrejen pomen pomožnih, predvsem zveznih prostorov. Vsa oprava te cerkve je sodobna, po arhitektovem načrtu izvršena in predstavlja solidna kiparska dela v lesu, kovini in kamenu. Zunanjščina te stavbe, ki je najvidnejši zunanji znak seda-nje Sóbote, predstavlja tip sklenjeno očrtane stavbne gmote v smislu tendene zadnjih let pred vojno, z glavnim poudarkom na visokem zvoniku, ki je eden najvidnejših znanikov sodobne Slovenske krajine in ga posebno protestanti v njegovem načinu večkrat posnemajo kot znak svojih molilnic.

Nekoliko starejši kultni stavbi, ki se odlikujeta v Sóboti, sta novogotska protestantovska cerkev in v orientalskih oblikah polpreteklosti postavljena židovska molilnica.

Tudi drugače se je v XX. stoletju osredotočila ambicioznejša stavbinska delavnost v Slovenski krajini predvsem na Soboto, ki pridobiva vedno bolj ne-kak vodilni značaj. V novejših stavbah, katerih najboljše je zasnoval prekmur-ski rojak arhitekt Takács, se javlja tako v ornamentiki kakor v sestavu oblik nov duh, ki ustreza stremljenju po madjarskem narodnem slogu. Značilna je zanj posebno ornamentika v duhu narodnih motivov.

To stremljenje, ki se je pred vojno napovedalo z veliko silo in kazalo, da postane odločilno za razvoj prekmurske arhitekture sodobnosti, so nenado-ma pretrgale posledice velike vojne. Pozornost Slovenske krajine se je takoj usmerila od Budapešte na zapad in zasluga starejših narodnih voditeljev, ka-

kor je bil n. pr. pokojni bogojanski župnik Baša, in mladih inteligentov je, da nosi povojna umetnostna delavnost, kolikor je je ambiciozne, pečat Plečnikovega duha. Po njegovem načrtu je bil izdelan najprej novi veliki oltar župne cerkve v Martjancih v gotskih oblikah s porabo že poprej izdelanega marmornatega kipa sv. Martina. Ne ravno posrečena nova župna cerkev pri Sv. Juriju je bila izvršena po načrtih graškega arhitekta H. Pascherja. Ponos Slovenske krajine pa je po Plečnikovih načrtih izvršena nova župna cerkev v Bogojini (sl. 12), ki je postala radi svoje daleč vidne lege in radi svoje izredne zunanje oblike poleg stolpa župne cerkve v Soboti najvažnejši znak nove Slovenske krajine. Za zunanjšino bogojanske cerkve je važen predvsem zvonik, ki nudi eno najlepših razgledišč Slovenske krajine. V notranjščini je Plečnik popolnoma ohranil staro župno cerkev, ki je v svojem zapadnem delu značilen spomenik prekmurske gotike XIV. stoletja, tako da služi sedaj za podkorno lopo in kor. Nova cerkev je enoladijski prostor pravokotne oblike s pravokotnim prezbiterijem, prekrivajo jo ravni stropi, okrašeni z domačo prekmursko keramiko; prostor je poživljen s štirimi na močan steber oprtimi loki, na katerih leži stropovje. Na zapadni strani je z vrsto stebrov oddeljen od tega prostora ozek hodnik, ki vodi od vhodne lope pod zvonikom k zakristiji. Tej vrsti stebrov odgovarja na vzhodni strani druga in ima navidez enostavni prostor toliko slikovitih momentov, da ga smemo po motiviki in učinku prištevati najbogatejšim in najzanimivejšim arhitekturam svoje domovine. V slovenski povojni arhitekturni umetnosti je bogojanska cerkev eden najpomembnejših dogodkov.

V zadnjih letih so postavili Prekmurci po Plečnikovih načrtih dva spomenika, in sicer nagrobnik narodopisca Štefana Küharja v Bratoncih (1932) in martjanskega župnika Horvatha v Martjancih (1933, sl. 13).

Posebno pozornost pa zasluži razen prekmurske gotske arhitekture prekmursko slikarstvo gotske dobe. Zanimivo je, da so prav prekmurski spomeniki v gradivu bivše madjarske države tako po umetnostno-zgodovinskem kakor posebno po svojem zgodovinskem pomenu na prav odličnem mestu. V vsakem oziru najvažnejši in kulturnozgodovinsko najpomembnejši so ostanki stenskih slik, ohranjeni v dveh plasteh v stari župni cerkvi v Turnišču; v Martjancih je poslikan ves prezbiterij in deloma ladja. V Selu imamo ostanke dveh plasti, v Murski Soboti je poslikan prezbiterij, pri Sv. Juriju so bili pri podiranju ladje ugotovljeni ostanki na severni steni, nujno pa spadajo v okvir prekmurske skupine gotskih stenskih slik ostanki v podružnici v Velemérju na madjarskem ozemlju prav ob prekmurski meji.

V sledečem podajamo kratek sumaričen opis teh važnih spomenikov in strinjamo svoja dosedanja opazovanja v izsledek, kolikor nam ga omogoča dosedanje znanje.

Pri Sv. Juriju so bili pod ometom ostanki slik na severni steni ladje zno-

traj in na južni ladji zunaj (sv. Krištof). Na severni steni je bil naslikan pasijon v treh vodoravnih pasovih nad samó dekorativnim pritličjem. Razločiti je bilo mogoče sledeče slike: Zadnja večerja, Jezusov vhod v Jeruzalem, Sv. Jurij v borbi z zmajem, Judov poljub, Prizor z Malhom, Jezus pred Herodom, Kristus na križu. Ostalo je bilo nerazločno. Kompozicija slike zadnje večerje je spominjala na sliko istega predmeta v Žegri. Časa postanka ni bilo mogoče bliže opredeliti, verjetno pa je XIV. stoletje. Med temi in ostalimi prekmurskimi slikarijami ni nobenih zvez.

V Soboti je poslikan ves prezbiterij. To so najstarejše slike v Slovenski krajini, izvršene že v pravi fresko tehniki, ki je od srede XIV. stoletja dalje nadomestila v srednji in zapadni Evropi starejši način slikanja na vlažno pobeljeno steno. Slike v Soboti so nastale verjetno kmalu po sredi XIV. stoletja. Program, po katerem so razvrščene po prostoru, ustreza v glavnem razdelitvi, kakor jo poznamo iz drugih gotskih spomenikov v srednji Evropi. Na oboku so angeli, simboli evangelistov in sveta Trojica v obliki glave s tremi obrazi. Na slavoloku je Kristus in pametne in nespametne device, na stenah apostoli (sl. 14), svetniki in svetnice. Na severni steni je naslikan pod šilastim lokom stoječ kralj brez nimba, torej mogoče dobrotnik cerkve. Neke poteze te slikarije spominjajo na slike v Žegri, ki jih madjarski umetnostni zgodovinarji datirajo v XIII. ali XIV. stoletje. Tako se tam ponavlja za Soboto značilna ornamentika oblek nekaterih apostolov in na svodu sv. Trojica v podobi glave s tremi obrazi. Slik v Žegri osebno ne poznam, imam pa vtis, da jih datirajo precej prezgodaj. Tudi slike v Soboti nimajo zvez z ostalimi prekmurskimi slikarijami.

Slike v Martjancih pokrivajo ves prezbiterij, deloma slavolok in severno steno ladje. Slike v ladji so delo druge roke kakor one v prezbiteriju. Slike v prezbiteriju pa je, kakor priča napis, naslikal l. 1392. Johannes Aquila iz Radgone. Na južni steni se nahaja lastna podoba slikarja, na severni steni pa podoba župnika Erazma, ki je delo naročil. Razdelitev slik po stenah ustreza strogo v naših gotskih prezbiterijih navadnemu načinu: V pritličnem pasu so naslikani prizori iz legende patrona cerkve sv. Martina in sicer: sv. Martin kot konjenik, ki reže beraču kos plašča, sv. Martin izvrši čudež nad mrtvimi vitezi in smrt sv. Martina (sl. 15). Za oltarjem je naslikanih več svetnic (sl. 16) in Imago pietatis (posnetek Gregorijanskega Kristusa iz cerkve S. Croce v Rimu). V drugem pasu so naslikani v razkošnih gotskih arkadah apostoli in posamezni svetniki. Na slavoloku je slika sv. Jurija v borbi z zmajem, ki je ena najlepših te vrste v Sloveniji. Na oboku je naslikan Kristus, sedeč na tronu v mandorli, obdan od simbolov evangelistov in angelov. Slike v Martjancih so zelo važne, ker predstavljajo največje signirano delo slikarja Janeza Akvile iz Radgone. Poleg onih v Veleméru, ki so tudi signirane, so one glavni spomenik slikarstva v Slovenski krajini.

V rotundi v Selu so se nam ohranili ostanki dveh plasti slik. Spodnja plast se vidi mestoma na stenah spodaj, kjer je odpadel omet z novejšo slikarijo. Vidiijo se ostanki velike slike sv. treh kraljev, izvršene z močnimi črnimi obris in sledovi barv, s katerimi je bila ta risba kolorirana. Čas postanka se da v splošnem določiti v prvo polovico XIV. stoletja. Druga novejša plast pokriva z malimi izjemami vso notranjščino. Na steni je naslikana preko starejše velika slika sv. treh kraljev, Križanje in vstali Kristus v predpeklju; v kupoli pa je sreda ločena od oboda z mavrico in se v nji nahaja na eni strani sv. Trojica v podobi Boga Očeta, ki drži pred seboj Križanega in golobčka sv. Duha, na drugi pa stoječ Kristus; ob mavrici so simboli evangelistov, okrog so na obodu kupole naslikani v tesni vrsti prizori iz Kristusovega trpljenja (sl. 18). Tudi te slike ne spadajo v krog Janeza Akvile. Datirani jih je mogoče na začetek XV. stoletja.

Najbogatejši zaklad slik pa hrani stara župna cerkev v Turnišču. V prezbiteriju se nahajata dve plasti slik, od katerih starejša je izvršena na glinast pobeljen omet in predstavlja tehnično zanimivo varianto starejšega srednjeevropskega načina slikanja na steno. Vse slike novejše plasti pa so izvršene že v fresko tehniki. Starejša plast se razteza samo na prezbiterij, oziroma na prvo cerkev, ki je bila po prezidavi v XIV. stoletju adaptirana za prezbiterij. Ostanki so bili ugotovljeni v apsi, kjer so najboljše ohranjeni, na loku okrog apsida in na severni in južni steni. Vendar so ti ostanki po večini tako fragmentarni, da ni mogoče več ugotoviti, kaj predstavljajo. Na severni steni se razloči vrsta prizorov iz neke legende, na južni steni je dobro ohranjen od smrti vstali Izveličar, na loku okrog apsida je ohranjenih nekaj glav in slika Marije device zaščitnice s plaščem. V polkupoli apsida je mandorla z Odršenikom in s simboli evangelistov. Mandorlo držita dva lepa, dobro ohranjena, klečeča angela. Na steni apsida je ohranjeno Rojstvo, del Kronanja Marije in nekaj glav. Slike te starejše plasti so prav dobre risarske kvalitete in po slogu značilne za prvo polovico XIV. stoletja.

Čez to prvotno plast je bilo izvršenih v raznih časih v teku druge polovice XIV. stoletja več drugih slik. V polkupoli apsida je naslikal Janez Akvila l. 1393. (napis deloma ohranjen) čez prvotno slikarijo, ki je bila radi povečave okna deloma uničena, isti prizor še enkrat. Slikarijo je izvršil na večkratni belež in je delo očitno izvršil v veliki naglici. To je tretje datirano in signirano delo Janeza Akvile, radi slabe ohranitve malo pomembno.

Po starosti sledijo slikarije na križastih obokih prezbiterija in ostanki slik v vrhnjih delih obeh sten. Edino slike na oboku so se dobro ohranile. Slike križastega oboka pred apsidjo predstavljajo simbole evangelistov, one drugega oboka pa angele s teksti zahvalnic. Na južni steni so se ohranili samo nerazločni ostanki z obrobniimi napisi. Na severni steni pa se razločijo trije prizori, in sicer Marijino oznanjenje, Rojstvo in Poklonitev sv. treh kraljev.

Te slike, nastale verjetno kmalu po prezidavi prezbiterja, pripadajo nedvomno drugemu slikarju, kakor je izvršil ostale slike na stenah prezbiterja.

Očividno prvi slikar ni dovršil svojega dela in je bilo poverjeno drugemu slikarju, ki je, kakor priča napis nad vhodom v zakristijo, izvršil svoje delo l. 1383. Poslikal je, kakor pričajo ostanki, ves glavni pas sten, lok okrog apside in pritličje sten. Na pritličju sten je naslikal preprogo iz hermelinovih kožic, na levo od vhoda v zakristijo pa veliko votivno sliko, največjo, kar jih poznamo v Sloveniji. Pri odstranjevanju pozneje vzdanih vrat iz zakristije na prižnico je bila ta dragocena slika uničena. Predstavljala je na desni na tronu sedečo Marijo z detetom v naročju, pred njo pa na levi klečečo rod-bino plemenitega donatorja z njenimi patroni. V gornjem pasu so bili naslikani na severni steni stoječi apostoli (sl. 19), na južni steni pa razni drugi nerazločni prizori. Ohranjen je samo ostanek nekega svetniškega pokopa z angeli in deli ornamentike. Tudi na loku v apsi se ni nič važnejšega ohranilo. Za določitev umetniške smeri, ki ji je pripadal ta slikar, so posebno važni apostoli radi načina, kako je sestavljeno gubanje njih oblek, kako so modelirani obrazi in kakšen je tip posebno njihovih bradatih obrazov. Po njih smo ugotovili sorodstvo s krogom slikarjev, ki so delali za češkega kralja Venclo. Tudi ta slikar, ki tudi ni popolnoma dovršil poslikanja prezbiterja, nima nobene direktne zveze z Janezom Akvilo, ki je to delo l. 1393. dovršil s poslikanjem polkupole, apside in mogoče apside sploh, vendar se nam od slikarij spodaj ni nič ohranilo.

V ladji je bil poslikan slavalok in tako severna kakor južna stena, vendar, kakor se zdi, nobena v polnem obsegu. Na severni steni sega slikarija do pozneje dozidanega kora, na južni pa zavzema le približno eno tretjino dolžine stene ob slavaloku. Kakor priča napis, je bila ta slikarija izvršena l. 1389. Slavalok in stene so bile od vrha do tal pokrite s slikami, razvrščenimi v vodoravnih pasovih. Slike so bogato pojasnjevali napisi v gotski frakturi. Vse delo je izvršila ena delavnica. Nerešeno pa je še vprašanje, če jo smemo identificirati z delavnico Janeza Akvile. Nedvomno pa so med njim in njo neka sorodstva, ki pa po našem niso tolika, da bi si upali trditi, da gre za istega mojstra. Vsebina slik v ladji je precej zamotana in deloma še ne točno dognana. Dani pa so v slikah samih neki momenti, na katere se lahko opremo pri ureditvi tega fragmentaričnega gradiva. Tako je po sestavi slik slavalok celota zase: Prostor ob loku samem je bil izrabljen za slike dekorativnih grobov rodbine, ki je dala ladjo poslikati. Stena na levo od slavaloka kaže spodaj sliko kronanja Marijinega, nad njo pa sliko iz legende sv. Nikolaja, kateremu je posvečena dolga latinska himna. Na desno od slavaloka je naslikana v sredi slika križanja sv. Petra; druge slike so nejasne. Drugo poudarjeno skupino nam predstavlja sreda severne stene, kjer se nahaja v srednji višini na levi slika pokopa sv. Katarine s sliko naročnika (sl. 20), zraven na desni pa balda-

hinska arhitektura s podobo sv. Ane Samotretje. Nad skupino teh dveh slik se nahaja slika poslednje sodbe s Sodnikom, vstajenjem mrtvih, Marijo, Janezom in apostoli. Razen majhnega dela v bližini stranskega oltarja na južni steni nad pritličjem so vse druge poslikane ploskve razdeljene enakomerno na pravokotna polja, s prizori raznih zgodb, ki na stenah, kolikor so vidne iz cerkve, še niso razložene, ker so napisi samo delno čitljivi in ker ni mogoče rekonstruirati celotne vrste. Kolikor se slike vidijo pod zgornjim robom sten na podstrešju, predstavljajo prizore iz legende sv. Ladislava, kralja ogrskega. Naslikanih je enajst prizorov. Vpodobljeni so po starih kronikah dogodki iz življenja sv. Ladislava od bitke pri Cserhalomu l. 1077. do zidanja cerkve v Nagyváradu po bitki pri Kisvardi l. 1085. Prva slika kaže ugrabitev hčerke váradskega škofa po Kumanu pred obzidanim mestom. Na drugi sliki je vpodobljen počitek Kumana z deklico v gozdu. Tretja slika kaže, kako skuša Ladislav s sulico doseči bežečega Kumana (sl. 21). Na četrti sliki vidimo, kako vleče deklica Kumana s konja na tla. Na peti sliki se borita Ladislav in Kuman, kateremu deklica s sekiro preseka kite na nogah. Na šesti sliki sklanja Ladislav glavo Kumano, ki jo deklica seka. Na sedmi sliki je vprizorjena izvolitev Ladislava za kralja. Na osmi vidimo njegovo kronanje. Na deveti je vpodobljena bitka pri Kisvardi (sl. 22). Na deseti zidanje katedrale v Nagyváradu. Na enajsti pa je doslej nerazložen prizor kronanja nekoga v meniški obleki. Ker imata obe vprizorjeni osebi svetniške vence, domnevajo, da je to kronanje sv. Ladislava v nebesih. Ostale slike na severni in južni steni, ki jih pojasnjujejo danes že nečitljivi ali v nepojasnjenih odlomkih čitljivi napisi, predstavljajo, kakor se zdi, zgodbe iz kronik o postanku Madjarov in svetopisemskih povesti. Več slik je prav dobro ohranjenih, le da je njihova medsebojna zveza za enkrat še nejasna.

Umetnostno in kulturno zgodovinsko spadajo slike v ladji turniške stare cerkve med najzanimivejše ostanke srednjeveškega slikarstva s srednji Evropi. Legenda sv. kralja Ladislava je bila v XIII. in XIV. stoletju v madjarskih cerkvah zelo razširjena in je verjetno, da je obstajal v kaki pomembnejši cerkvi na Ogrskem ciklus slik, predstavljajočih legendo sv. Ladislava, ki je postal vzor za vse druge. Domnevajo, da je to bil ciklus slik v katedrali v Nagyváradu, ki je bila Ladislavova ustanova in središče njegovega češčenja. Ostanke slik tega cikla so raztreseni po raznih srednjeveških cerkvah po vsej nekdanji madjarski državi. Ciklus vsebuje vse važnejše prizore zgodbe, kakor nam jo poročajo kronike. Važno vprašanje, ki ga bo morala znanost glede turniških fresk še ugotoviti, pa je, koliko so tudi ostale, dosedaj po vsebini še nepojasnjene slike v zvezi z madjarskimi kronikami.

Po raznovrstnosti slikarskih rok, po bogastvu in pomembnosti vsebine in po mnogovrstnosti umetnostno zgodovinskih momentov turniške slikarije daleč nadkriljujejo vse doslej v Sloveniji odkrite spomenike srednjeveškega

slikarstva. Pa tudi s srednjeevropskega stališča splošno gledano, jim pripada izredna vloga. Važno je vsekakor vprašanje umetniškega porekla teh slik, okrog katerih se kot okrog osrednjega spomenika zgoščuje vprašanje umetniškega porekla vseh prekmurskih fresk. Že tekom opisa smo iz ožjega problema, ki se po dosedanjih raziskavanjih osredotočuje na vprašanje vloge Janeza Akvile v prekmurskem in sploh slikarstvu nekdanje Madjarske, izločili Sv. Jurija in Sóboto. Iz ožjega vprašanja o vlogi Janeza Akvile lahko izločimo že naprej tudi Selo. Pritegniti pa moramo vsekakor kot važen moment za rešitev tega vprašanja tudi slike v podružnici v Veleméru na jugoslovansko-madjarski meji (sl. 17), ki so tudi signirane po Janezu Akvili, katerih letnica (1378) pa ni zanesljiva, čeprav je verjetno, da so med vsemi njegovimi znanimi deli najstarejše; čas postanka okr. 1380 ustreza ostalim opazovanjem. Datirane in signirane slike Janeza Akvile v Veleméru (okr. 1380), v Martjancih (1392) in apsidi v Turnišču (1393) nam kažejo slikarja majhnih zmožnosti, ki pa uvaja posebno v reševanju prostora in arhitekturnih motivov takrat sodobne, iz Italije prevzete novosti. Posebne svobode v obvladanju svojih sredstev ne kaže nikjer in njegovo zadnje delo v Turnišču vidno zaostaja za vsem, kar je sicer naslikanega v ti cerkvi. Zato se ne moremo sprijazniti z naziranjem madjarske umetnostne zgodovine, ki je naredila iz Janeza Akvile osrednjo slikarsko osebnost v madjarskem slikarstvu konca XIV. stoletja sploh. Že iz dosedanjega je razvidno, da smo po osebnih opazovanjih izločili mnogo del, ki so doslej veljala za njegova. Ostane pravzaprav samo še važno vprašanje avtorstva slikarij v turniški cerkvi. Priznamo, da je stilistična plat slikarij v ladji taka, da je izmed vseh najbližja oni del Janeza Akvile. Naravnost pisarska lahkota, s katero so izdelane te slike, pa se zdi, da govori proti temu, da bi priznali njega osebno kot izvršitelja. Oba slikarja, ki sta slikala v prezbiteriju, pa sta Janezu Akvili po slogu sicer vzporedna, drugače pa tako med seboj in v primeri z njim dve različni umetniški osebnosti. Ker Janezu Akvili pripisujemo vodstvo gotiziranja te cerkve in ker je on vse delo v nji 1393 zaključil s slikarijo in z napisi v polkupoli apside, sodimo, da je bil on podjetnik celotnega dela in je za slikanje najel tri svojemu slikarskemu naziranju sorodne slikarje.

Tako se nam v nasprotju z gledanjem dosedanje madjarske umetnostno-zgodovinske literature problem prekmurskega gotskega slikarstva pokaže mnogo bolj kompliciran, kakor ga ona predstavlja. Janez Akvila iz Radgone je samo toliko osrednja osebnost te skupine spomenikov, kolikor nam je edino on znan po imenu in kolikor ga troje signiranih del v Martjancih, Velemérju in Turnišču stavlja v otipljivo bližino. Ta slučajnost je od prvih raziskovanj F. Romerja dalje osredotočevala vso pozornost nanj in ga novejši raziskovalci (n. pr. K. Divald) kar proglašajo za glavo najstarejše madjarske slikarske šole. Po naših opazovanjih pa imajo prav tisti, ki vidijo v njegovem slogu

avstrijsko-srednjeevropski sodobnosti soroden pojav, združen z močnimi italijanskimi elementi (n. pr. Péter András). Prekmursko slikarstvo 2. polovice XIV. stoletja pa razpade po teh ugotovitvah v vrsto vzporednih umetniških pojavov, med katerimi nam je radi sporočenega imena najvidnejši Janez Akvila iz Radgone.

Prav pa imajo madjarski raziskovalci toliko, da je v okviru madjarskega gradiva, gledanega kot pojav, nastal v mejah nekdanje madjarske države, prekmursko gradivo dejstvo izredne kulturno zgodovinske važnosti. To pa deloma ravno radi svoje edine otipljive umetniške osebnosti, na drugi strani pa posebno radi kulturnovsebinske vezanosti na madjarski krog (legenda sv. Martina in kronika kralja Ladislava). Šele podrobne in kulturnogeografsko zelo široko zasnovane študije bodo mogle razjasniti komplicirani pojav prekmurskega slikarstva 2. polovice XIV. stoletja. Tudi mi smo prepričani, da so ti tokovi bili naravnani sem tako iz češke ali avstrijske srednje Evrope in mogoče deloma še dalj iz zapadne Evrope kakor tudi deloma neposredno iz Italije končno le preko madjarskega državnega, oziroma dinastičnega središča.

Iz tega površnega pregleda posnamemo tudi kot končno spoznanje dejstvo, da je umetnost v Slovenski krajini cvetela kot več kakor krajevno pomemben pojav samo koncem srednjega veka, ko je bila že izrazito, vsaj srednjeevropsko mednarodna, začela se je oživljati zopet po več stoletjih v novejši dobi kot izraz do skrajnih mej takratne države intenzivno snujočih nacionalnih sil v težnji, da ustvari v teh mejah enoten kulturni milieu; pred našimi očmi pa jo vidimo, kako brsti iz lastnih narodnih virov, ko je doslej brezoblična masa prekmurskega ljudstva prvič zadihala ritem lastnega narodnega življenja in se v tem naravnem okviru začela buditi k višjemu individualnemu stremljenju.

Slovstveno delo Slovenske krajine

Vilko Novak

Zgodovinski razvoj slovenske zemlje med Muro in Rabo je potekal po prehodu pod madžarsko nadoblast konec prvega tisočletja povsem ločeno od ostalih slovenskih pokrajin. Radi tega prekmursko narečje ni prineslo svojih prvin enotnemu slovenskemu knjižnemu jeziku, katerega prav radi politične in kulturne ločenosti pisatelji iz območja Slovenske krajine niso sprejeli za svojega, marveč so se posluževali v knjigi svojega narečja. Ta razvoj je bil dovršen l. 1919., ko je prišla tudi Slovenska krajina na vseh področjih v območje slovenskega knjižnega jezika.

Ni dvoma, da je književno delo pisateljev Slovenske krajine organičen del slovenskega slovstva in zavzema v njem podobno mesto kakor del ostalih slovenskih jezikovnokulturnih okolišev pred izoblikovanjem enotnega knjižnega jezika.

Politična in cerkvenoupravna razcepljenost slovenskega ozemlja na Madžarskem ter vrsta ustaljenih ovir socialnega in kulturnega značaja je preprečevala pričetek prekmurske književne tvornosti. Reformacija, po kateri je ostala tretjina prebivalstva do danes protestantska, zanemarjenega položaja katolikov ni izpremenila do 18. stoletja.

Protestantizem je v XVI. stoletju prinesel v Slovensko krajino nekaj slovenskih (Dalmatin), še več pa hrvaških knjig. Zadnje so vplivale tudi vsaj v štirih župnijah Dolinskega, ki so od konca XI. do konca XVIII. stoletja pripadale zagrebški škofiji.

Katoliki so imeli vsaj že v 17. stoletju rokopisne pesmarice, tudi s svetno vsebino, a te so bile jezikovno kajkavskega izvora. Pretežno kajkavski je tudi značaj prvega časovno in krajevno izpričanega jezikovnega spomenika v Slovenski krajini, pravne listine, nastale 1643 v Martjancih.

Luteransko obdobje.

Iz neznanih pobud je postal začetnik književnega dela v domačem narečju Ferenc Temlin, doma s Krajne. Njegov prevod iz madžarščine: »Győrszki katekizmus / Stámpani v Halli 1715« ni ohranjen.

Neznan je pisatelj delca »*Abecedarium Szlowenszko*«, za drobno Detzo, vón szpűscheno« iz l. 1725. (Edini znani izvod hrani Narodni muzej v Budapešti.) Poleg najnujnejših abecedniških obrazcev vsebuje delce, namenjeno evangelikom, še nekatere molitve in tri psalme. Jezik izkazuje iste značilnosti kakor prva Severjeva in Kűzmičeva knjiga.

Iz sledečih dvaindvajsetih let nam ni znano nobeno delo. Naslednji znani pisatelj je učitelj *Mihael Seve*r iz Váneče, ki je iz nemščine priredil 1747 »Réd zveličanstva«, zbirko glavnih členov vere, prirejenih iz odlomkov sv. pisma, nekaterih molitvenih obrazcev in pesemskih prevodov iz madžarščine in nemščine. Jezikovno stran dela označuje iskanje pravopisne norme; madžarskega črkopisa ni mogel dosledno prilagoditi slovenskim glasovom, tako piše n. pr. cs, ts, cl za č; l za ž; tz, cz za c; lz, z za s, ũ za Ź itd.; pogosta je podvojitev soglasnikov (vekke, nafle). Besedni zaklad in glasovne oblike izkazujejo osnovo slovenskega dialekta, kajkavske prvine (otec, jel, kaj), vpliv Dalmatinove Biblije (čujte = vőrostujte, maščoval) in lastno tvorbo besed (vsaznajoust, povsudstanje, svėcev občűvănje, priloženje, presvečanje). Metriko njegovih pesmi označuje recitativni ritem, ki se ravna po naravnem poudarku; rima je včasih pravilna, včasih le grafična ali nadomeščena z asonanco.

Kratki uvod je naslovil pisec »*Lűblėnomi slovenskomi národi . . .*« in prvič (doslej izpričano) rabil v slovenski knjigi ta naziv.

Osrednji pisatelj protestantskega okoliša je Števan Kűzmič (r. 1723 v Strukovcih, u. 1779 v Šurdu). Kot učitelj v artikularnem mestu Nemes Cső je pričel smotrno uresničevati književni načrt z izdajo abecednika in katekizma ter molitvenih, pesemskih in verskopoučnih tekstov v delu »Vőre krstšńnske krńtki nńvuk . . .« (Halle 1754). V uvodu te knjige ugotavlja pomanjkanje »slovenskoga dűševnoga pisma« (= književnosti), česar je kriva »žmetnost jezika« (= težave, ki jih povzroča piscu jezik) ali pa »nemńrna vtraglivost« (= lenoba), to je brezbrĩžnost poklicanih za duhovne potrebe ljudstva. Po teh naravnost preporodnih ugotovitvah zagovarja pisec nastanek svojega dela še z željo, da bi odpravil neznanje v verskih rečeh in praznoverje, ki živi med »slovenskim narodom«. Predgovor podaja še zagovor luteranstva in razdelitev krščanskega nauka po Lutru. Glavni del knjige sloni na sv. pismu. Prevod 19 nemških pesmi je oblikovno istega značaja kakor Severjevi prevodi. Jezik vsebuje sicer še posamezne nedomače poteze, temelječe v knjižni tradiciji, vendar pa je celotni vtis in slog mnogo bližji današnjemu stanju živega govora, kakor v dotedanjih delih.

Ko je postal Kűzmič pastor med rojaki izseljenci v Šurdu (županija Somogy), se je lotil prevajanja sv. pisma. »*Nouvi zńkon ali Teštamentom Gospodna nńšega Jezuša Kristuša zdaj oprvíč z grčkoga na stńri slovenski jezik obrnjeni . . .*« je izšel v Halle 1771. — »Predgovor« je podpisal Jožef Torkoš, »prednjejši farar šopronski«, toda Kűzmič sam ga je vsaj izpopolnil, zlasti

z narodnostnimi izjavami. Poznal je slovenske protestantske pisce XVI. stol. in lužiško biblijo. Po Bohoriču vé, kar piše o preteklosti Slovanov in nji hovi razširjenosti: »Gospodin Boug ... (je) od Srednjega mourja notri do Bejloga vso Dalmácio, Istrio, Slavonio, Bosnio i Bulgário, horvački, krajnski, štajerski, vogrski, morski (= moravski), česki, polski i moškovitánski orsag (s »Slovenskim narodom«) napuno«. Kranjci in spodnji Štajerci »so ... z našimi vogrskimi vu Železnoj, Zala i Šomockoj stolici (županiji) bodoučimi Sloveni vrét ostánki ovi Vandalušov, kateri so po Kristušovom rojstvu na pet stou (saeculo v.) z ete králevčine Vlaški i potom Španjorski orság, odmut pa prejk mourja v Afriko odplavali«. Küzmič je v tem naziranju sledil tistodobnim madžarskim piscem, ki so označbo Vend zamenjavali z Vandali. Sledeče štiri izdaje Novega zakona (1817, 1848, 1883, 1928) niso prinesle tega predgovora.

Küzmič je madžarsko grafiko, ki jo je v tiske istega dialekta uvedel že Temlin, izpopolnil z znakom 'z za ž.

Küzmičev prevod pomeni vsestransko veliko dejanje obrobne slovenskega jezikovnokulturnega okoliša. Nujno je bilo, da je pri prevajanju dela, ki stavlja velike jezikovne zahteve, moral črpati iz besednega zaklada bližnje kajkavščine (n. pr. vragometen, nepravdenost, oselnica), morda iz slov. piscev XVI. stol. in še iz kakega vira. Sam je po vsej priliki priredil mnogo izrazov (n. pr. potikážci, prepородjenjé, prorostvo, sôdnica [sodišče], spravičati, novoverec, obiljávati, očiščávnica, podnogáonica, maloverci itd.). Izvor mnogih besed pa je težko prisoditi kateremukoli navedenih virov, ker so se morda nahajale v Küzmičevem živem govoru. Rabil je take madžarske in nemške tujke, ki jih je sprejel živi govor.

Küzmič je pripravljaj tudi prevod Starega zakona in je nekaj odlomkov iz njega objavil.

Resno se je lotil prirejanja cerkvene pesmarice, ki je pa sam ni izdal.

Dobo od izida prve knjige za Slovence med Muro in Rabo pa do smrti Štefana Küzmiča (65 let) nazivamo lahko luteransko dobo, ker predstavlja izključno delo protestantov in obenem višek njihovih prizadevanj v delu glavnega predstavnika tega razdobja.

Nastop katolikov.

V letu po smrti luterana Küzmiča je izšlo prvo delo za katolike v prevodu Mikloša Küzmiča (r. 1738 v D. Sláveči, u. 1804 pri Sv. Benediktu v Kànčovcih), župnika in »Slovenske okrogline« vice dekana. Njegovo vnemo za domačo besedo je podpiral prvi somboteljski škof Szily János. Tako je nova škofija združila vse katoliške Slovence na Ogrskem in vzbudila knjižni razvoj katolikov. Ker so dotlej duhovniki evangelijski v cerkvi sproti prevajali, je bil najnujnejši prevod nedeljskih in prazniških evangelijskih (1780); istočasno

je Küzmič priredil »Slovenski Silabikár...« (abecednik) in katekizem. Küzmičevo delo govori tedaj o slovenskem šolstvu na Ogrskem. Izvrševanje književnega načrta je nadaljeval z zgodbami sv. pisma, s »Knigo molitveno...« (1783), ki je doživela doslej do dvajset izdaj, ter z molitvenikom za bolnike.

Jezikovno kaže Mikloš Küzmič v glavnem isto osnovo in iste tuje prvine kakor njegovi predniki. Prevod evangelijev se razlikuje od istih tekstov Štefana Küzmiča v tem, da rabi Mikloš manj členov in pravilneje uporablja naslonice v nasprotju s Štefanom; čistejšo skladnjo je poslabšal besedni zaklad, ker je Štefanove slovenske izraze nadomestil z udomačenimi tujkami, n. pr. somár, somarica za osel, oselnica; varoš za mesto; kašteo za ves; engedüvao je za dariüvao je itd. Dalje priča njegov jezik o iskanju novih izrazov, n. pr. odpüstiteo (Nike molitvi... 79), ponoviteo (r. t. 68), nakánjanja (r. t. 68), brezi svestva trtjá (r. t. 112 itd.). Pravopis izkazuje take težave: vpe-ljal je znak 's za ž; podvojevanje soglasnikov, etimologiziranje (dühj, sprejhšana itd.).

Delo Mikloša Küzmiča kaže obširen načrt, preskrbeti katoliški del prekmurskega jezikovnokulturnega okoliša z najnujnejšim nabožnim in šolskim repertorijem. Tiskanih izjav o svojem delu in o vprašanjih, ki so bili z njim v zvezi, nam Küzmič sicer ni zapustil, pač pa jih je polna njegova korespondenca s škofom in z mecenom Szilyjem. Govori nam o njegovi vnemi za izpopolnitev domače književne tvornosti in prosveto ljudstva; govori nam o name-ravani izdaji pesmarice, prevoda tolerančnega patenta itd. Dokazuje nam ta korespondenca, da ni izhajala vsa pobuda od Szilyja, marveč v veliki meri od Küzmiča samega.

Nadaljevanje protestantske tradicije.

Gradivo za protestantsko pesmarico, ki jo je pripravljala Štefan Küzmič, je prevzel njegov naslednik Mihael B a k o š (r. ? v Šalovcih, u. 1803 v Šurdu). Dodal mu je lastne nove prevode cerkvenih pesmi in izdal »Nouvi Gráduvál« (1789). V obširnem predgovoru piše o zgodovini prekmurske protestantske pesmarice, o svoji priredbi — zlasti je popravljala formalno stran dotedanjih tekstov — ter o pomenu cerkvenega petja. To knjigo je predelal Mihael B a r l a (r. 1778 v Sóboti, u. 1824 v Kövágó-Öršu) in izdal kot »Krščanske nove pesmene knige...« (1823). Po Kardoševi priredbi je ostala knjiga v rabi protestantov do danes. Priredil je še iz madjarščine molitveno in pesemsko knjižico za šolarje.

Š t e f a n Š i j a r t o (r. 1765, u. 1833 v Domankišavcih) je z mrtvaškimi pesmimi (1796) prvi preskrbel za protestantski obred delo te vrste. Še danes je v rabi pesmarica »Dühovni aldov« (žrtev) J u r i j a C i p o t a (r. 1794 v Črnelavcih, u. 1834 na Hodošu).

Najplodovitejši protestantski pisatelj 19. stoletja in poleg Š. Küzmiča najuglednejši je bil J a n o š K a r d o š (r. 1801 v Noršincih, u. 1875 na Hodošu). V tridesetih letih 19. stoletja je pričel izdajati katekizme in biblične knjige za šolo; popolnoma je predelal tedanjo pesmarico in prevel iz madžarščine vrsto abecednikov in čitank. Iz zapuščine so izšla dela: Starišinstvo i zvačinstvo, prevod Aranyevega epa Toldi, del stare zaveze, zgodovina reformacije itd. Kardoš je dosegel veliko jezikovno spretnost, zlasti v tvorbi novih izrazov.

S Kardošem je prenehala delavnost protestantov, ki so molčali v dobi najhujše madžarizacije do osvobojenja, ko je pričel izhajati Ev. kalendari (1920) in Düşevni list (1923) z glavnima sodelavcema in prirediteljema starih tekstov, Janošem Flisarjem in Adamom Luthrom.

Delo katolikov v 19. stoletju.

Pomen Mikloša Küzmiča je zlasti tudi v pobudi, ki so jo dobivali iz njegovega dela katoliški pisatelji, ki so mu sledili. Glavni izmed njih so anonimni pisec »Starin železnih i salajskih Slovenov« iz prve pol. 19. stoletja, Jožef Košič in Jožef Borovnjak.

J o ž e f K o š i č (r. 1788 v Beltincih, u. 1867 na Gornjem Seniku) je glavni prekmurski pisatelj posvetne smeri. V madžarščini je dokazoval, da so njegovi rojaki Vandali, za Csaplovicsa pa je prispeval obširno narodopisno poročilo o prekmurskih Slovencih. V prvi dobi je bil vnet zagovornik madžarščine, kar je izpričal v prevodu slovnice E. Szalaya »Krátki návuk vogrskoga jezika za začetnike...« (Gradec 1833). Potrebo znanja madžarščine za Slovence je zagovarjal tudi s pomanjkanjem domače posvetne književnosti. Poskušal je sloveniti slovniške termine in je dodal madžarsko-prekmurski slovarček. V knjigi »Zobrisani Sloven i Slovenka med Mürov i Rábov« (ok. 1846) je stavke o lepem vedenju in nekatere odstavke in misli v opisu šole skoro dobesedno priredil po Slomšku, Blaže in Nežica... 1842. To dejstvo je najmočnejši in najvidnejši dokaz vpliva slovenske knjige z one strani Mure na prekmursko knjigo. V tem delu je objavil še oster članek o M. Luthru, spis o vražah, pesemski pristavek i. dr. Nekaj opomb se nanaša na kulturne razmere v Slovenski krajini, nazivi »vesolna slovenšina« (16) in »Slovenstvo« (16) pa govore o tem, da je zavestno poznal slovenstvo onkraj Mure. — Narodno mišljenje je prišlo do izraza tudi v »Zgodbah vogerskoga králestva« (1848), kjer dokaj neprijazno piše o Madžarih.

V petdesetih in šestdesetih letih se ni pojavilo nobeno novo, pomembno delo za katoličane. Sredi sedemdesetih let je pričel v Budapešti Imre A u g u s t i č (r. 1837 v Murskih Petrovcih, u. 1879 v Budapešti) izdajati časopis »Priřátel« (1875—1879). Sestavil je tudi šolski knjigi »Návuk vogrskoga jezika za začetnike« in »Prirodopis... za narodne šole« v gajici. Vsa ta dela

so pisana v jeziku, ki se približuje knjižni slovenščini. Leposlovno se je Augustič udeleževal tudi v madžarščini.

Küzmičevo in Košičevo tradicijo je v nabožni smeri nadaljeval Jožef Borovnjak (r. 1826 pri Sv. Benediktu, u. 1909 na Cankovi), ki je imel živahne stike s štajersko stranjo. Poleg prirejanja del M. Küzmiča je pisal tudi sam katekizem, molitvenike in cerkvene pesmi, prevel brošuro »Mali politični vodnik« in sodeloval pri izdaji knjige Jožefa Pustaija »Krščansko katoličanskih cerkvenih pesmi« (1893), ki je uvajala madžarske pesmi in tudi v uvodu zagovarjala madžarske tendence.

Začetek dvajsetega stoletja je našel Slovensko krajino v toku potujčevanja. Med katoliki je započel novo književno in narodnostno gibanje dr. Franc Ivanócy z Ivanom Bašo in obema Klekloma. Do ustanovitve knjižne družbe sicer ni prišlo, pač pa je začel izhajati »Kalendar srca Jezušovoga« (1904), mesečnik Marijin list (1904) in tednik »Novine« (1913). V teh publikacijah je izšlo tudi mnogo narodopisnega († Štefan Kühar) in zgodovinskega gradiva iz Slovenske krajine.

Kakor izdaje Ivanócijeve družbe v posebni meri in neposredno — zlasti radi uvedbe slovenskega črkopisa l. 1913. —, tako je imelo vse prekmursko, navidez neznatno književno delo važen narodnostni pomen. Zadoščalo je skromnim potrebam ljudstva, zaustavljalo je dotok madžarskih knjig in časnikov ter vzdrževalo domačnostno, zakoreninjeno slovensko narodno izročilo v preprosti, a zato tem varnejši posodi. Kakor je ugotovil že sam véliki slovenist Vatroslav Oblak (Ljubljanski zvon 1894, 703), se je razvil in utrdil v Slovenski krajini »prekmurski ‚književni‘ jezik«, ki ni pristen odraz ljudskega govora, marveč plod pisateljevega jezikovnega čuta, poznanja slovenskih, kajkavskih in drugih knjig ter pod vplivom teh stikov in iz lastnega etimologiziranja nastalih jezikovnih oblik.

Vsebinsko in jezikovno izpričuje književno tvorstvo v Slovenski krajini poznanje in vplive slovenske knjige iz ostalih slovenskih pokrajin, svedoči že v 18. stoletju sorodstvo z ostalimi Slovenci, rabi od prve ohranjene knjige dalje naziv »slovenski« — »slovenski narod« — »Slovenstvo«, kar vse dovolj določno govori, kakšno znanstveno vrednost in resnico vsebuje trditev slavista budapeštanske univerze J. Melicha, da so bili prekmurski pisatelji »z dušo in telesom Madžari«, njih dela pa so »vendsko pisanje pod madžarskim vplivom stoječih madžarskih ljudi« (Magyar Könyvszemle 1902, 427).

S političnim osvobojenjem 1919 je prišla Slovenska krajina na kulturnih področjih v območje slovenskega knjižnega jezika, s čimer je v glavnem prenehala knjižno tvorstvo v narečju: njeni ljudje sprejemajo in ustvarjajo vseslovensko knjigo in kulturo. Notranjo pripravo za to pa so črpali iz dela pisateljev svojega okoliša.

Kulturni stiki do osvobojenja

Vilko Novak

Politična ločenost je povzročala, da so bili Slovenci med Muro in Rabo tudi kulturno docela ločeni od življenja bratov onstran Mure. Ena stran ni vedela skoro ničesar o drugi, vendar pa so bili vedno posamezniki, ki so vzdrževali stike obrobnega, osamljenega dela slovenske zemlje z narodnim jedrom. Ti stiki so bili različnega značaja, največ pa je bilo slovstvenih, znanstvenih in publicističnih vezi. V sledečem sestavku je zbran pregled teh stikov, natančnejše navedbe pa nudi Bibliografija v tem zborniku.

Knjige slovenskih protestantov v 16. stoletju so prišle tudi preko Mure, saj pravi neimenovani zgodovinar, da »vsaki farar je predgao z kranjske knjige ... predgara lutheranskoga«, t. j. iz Krelj-Juričičevega prevoda Spangenbergove postile. Vendar razširjenost slovenskih protestantskih knjig na prekmurskem ozemlju ni bila velika. Dasi do globljih notranjih stikov med nastajajočo pokrajinsko književnostjo in osrednjo slovensko knjigo iste verske skupine ni prišlo, so vendar začetki slovenske književnosti zapustili sledove v prekmurski protestantski knjigi. Mihal Sever je v svojem Redu zveličanstva ... iz l. 1747. prevzel nekaj besed iz Dalmatinove Biblije, Štefan Küzmič pa je v svojem prevodu Novega zakona l. 1771. ugotovil sorodstvo prekmurskih Slovencev s »Kranjci« in »Dolnjimi Štajerci«, omenil Trubarjev in Dalmatinov prevod sv. pisma ter citiral iz Bohoričeve slovnice, odklonil pa je sprejem njihovih knjig radi različnega jezika. Tako odločitev je povzročila in podpirala politična ter iz nje izvirajoča kulturna separacija.

Onstran Mure sta v 18. stoletju vedela za prekmurske Slovence izmed slovenskih književnikov koroški jezuit in slovničar Ožbalt G u t s m a n n (1727—1790) ter štajerski učenjak Ivan Žiga P o p o v i č (1705—1774). Ta je imel Küzmičev Nouvi zakon, ki je prišel iz njegove zapuščine v last češkega jezikoslovca Zlobicega na Dunaju, pri katerem ga je poleti l. 1809. čital znameniti jezikoslovec Jernej K o p i t a r. Ta je odslej v pismih slovenskim preporoditeljem in v svojih nemških spisih poudarjal pripadnost Prekmurcev k Slovencem; tako je n. pr. 3. avg. 1809 pisal Zoisu, da želi vedeti, koliko

tisoč je »ogrskih Karantancev, ki po Novem Zakonu, kateri je mnogo boljši nego Japljev, prav gotovo pripadajo k nam.« — Preporoditelj Jan. Nep. Primic je tudi poznal Küzmiča in je v svojih spisih v drugem desetletju 19. stoletja štel Prekmurce k Slovencem.

O stikih s sosednjo Štajersko govori prekmurska svatbena knjiga »Starišinstvo i zvačinstvo« iz l. 1807., ki vsebuje tudi pesem »Od pet pijanih bab«, ki je ohranjena v rokopisni ostalini preporoditelja Štefana Modrinjaka (r. 1774 v Središču, u. 1827).

Anton J. Murko je v naslovu svoje slovenske slovnice (1832) označil, da vpoštevata tudi narečje »Slovencev v zapadnih distriktih Ogrske«.

Prve osebne stike je navezal s prekmurskimi Slovenci bližnji rojak Stanko Vraz (r. 1810 v Cerovcu), ko je nabiral tudi prekmurske narodne pesmi, ki jih je priobčil v svoji zbirki Narodne pèsni ilirske (Zagreb 1839), mnogo pa jih je objavil iz njegove zapuščine Štrekelj. Dopisoval si je s kaplanom pri Sv. Juriju v Rogaševcih, z Jožefom Vargo, ki mu je tudi nabiral pesmi. Ohranjeno je Vargovo pismo iz l. 1838., iz katerega izvemo, da ga je Vraz naprosil za opis prekmurskih navad. Tudi v svoje pesniško delo je pritegnil štajerski Ilirec prekmursko ozemlje: ohranjen je slovenski koncept pesnitve »Belotinci«, ki jo je nato spisal v hrvaščini (»Bjelotinci«).

Vraz je opozoril (l. 1834.) na »ogrsko slovenščino« tudi Matijo Čopa, ki je nato sklenil, da bo »... govor štajerskih in ogrskih Slovencev pohvalil kot vedno dosleden in ga priporočil svojim kranjskim bratom kot vodilo v dvomljivih slučajih«. Že l. 1831. je Čop v rokopisu svoje zgodovine slovenskega slovstva vpošteval tudi prekmurske pisatelje.

Zanimiv dokaz medsebojnih stikov je vzgojna knjiga »Zobrisani Sloven i Slovenka med Müro i Rabo« (ok. 1846), v katero je Jožef Košič prevzel cele odstavke iz Slomškove knjige »Blaže ino Nežica v nedeljski šoli« (1842); jasen pa je tudi jezikovni vpliv štajerskih pisateljev na Košičev jezik v tej knjigi in v ostalih delih.

Leto 1848. je poživilo med Slovenci tudi zanimanje za del naroda onstran Mure. Peter Kozler je zahteval, naj se Zedinjeni Sloveniji priključijo tudi ogrski Slovenci. Isto sta zahtevala tudi Oroslav Cafin koroški buditelj Matija Majar.

Prvi, ki je v slovenski publicistiki opozarjal na ta malo znani del Slovencev, je bil Peter Kozler, ki je na prvem slovenskem zemljevidu (1853) priključil prekmurske kraje slovenskemu narodnemu ozemlju. V »Sloveniji« 1849 je priobčil članek »Slovenci na Ogrskim«, kjer je na osnovi svojega potovanja popisal prekmurske kraje, pri čemer je pogosto rabil spačeno madžarsko obliko krajevnega imena, n. pr. Lipahoc (Lipóvci), Kančoc (Kánčovci); pri nekaterih krajih je dodal opombe o znamenitostih in ljudskem izročilu. Števalo Slovencev na Ogrskem je cenil po uradni statistiki na 49.600; katoli-

čanov je bilo 34.913, protestantov pa 11.815. Na kratko je govoril tudi o jeziku in književnosti, omenjajoč Mikloša Küzmiča in delo protestantov.

V dobi, ko se je pod Levstikovim vodstvom začela utrjevati slovenska politična zavest, se je zanimanje za prekmurske Slovence poživilo in ustalilo. V Levstikovem »Napreju« 1863 je nastopil štajerski buditelj in politik Božidar Raič (r. 1827 pri Sv. Tomažu, u. 1886 v Ljubljani), župnik pri Sv. Barbari v Halozah. Pred tremi leti je prvič prepotoval slovenske kraje onstran Mure in sedaj je na osnovi svojih dojmov pisal »Črtice o Prekmurcih...«, ki jih pa ni dokončal, ker je moral »Naprej« prenehati. Že leta 1862. je Raič v pesmi »Slava A. M. Slomšku« vključil Slovence na Ogrskem k slovenski celoti:

Hrupne Mure sopót, ki veže Prekmurce z nami;
(Naj bi skoro bilí pastirja našega ovce,
naj jih ne bi strasnó več žulil jarem madjarski,
pustil dušno blagó v korist razcveteti pravo).

Istega leta je prinesel Janežičev Slovenski glasnik anonimni članek »Slovinci na Ogrskem« na osnovi Čsaplovicsevega spisa in članka v slovaškem listu »Peštbudinske Vedomosti«. Pisatelj podaja zemljepisni in narodopisni oris ter nekaj opomb o kulturnem življenju. Značilno je, da so krajevna imena priobčena v zelo spačenih oblikah. Slovenski prireditelj članka je dodal lastno pripombo: »Želeli bi, da bi se naši zadonavski bratje (t. j. gradiščanski Hrvatje in ogrski Slovenci) pridružili k Slovincem ali pa k Hrvatom, katerih duhovna središča Ljubljana, Celovec in Zagreb ogrevala bi s svojimi žarki mrzle doline duhov Rabe in Mure« (str. 117).

Tik pred uvedbo dualizma so bili v Slovenski krajini v rabi splošnoslovenski učeniki.

Najbolj se je zanimal v tem času za prekmurske Slovence B. Raič, ki je v celoti priobčil spis, pričet v »Napreju«, v Letopisu Matice Slovenske 1868. V obliki potopisa beleži narodnostne in kulturne razmere, vpleta jezikoslovna razmotrivanja o slovanskih izposojenkah v madžarščini, navaja vrsto jezikovnih značilnosti iz prekmurskega narečja ter imenuje »to krajino najklasičnejšo slovensko zemljo« radi »obilice in gladkosti v izrekih, posebno pa narodne izvirnosti« (str. 56). To Raičevo navdušenje je izviralo iz njegove ljubezni do jezikovnih posebnosti panonskega slovenskega ozemlja, v katerih je videl sled starocerkvene slovanščine; njegovo delo je podpirala njegova narodno buditeljska vnema, ki je netila vsako posebnost in starino.

»Prekmurski knjižniki pa knjige« je bil drugi Raičev članek iz tega območja (Let. Mat. Slov. 1870). Na podlagi dotedanjih beležk, zlasti pa osebnih stikov s prekmurskimi duhovniki in poznavanja knjig je podal Raič prvo, dasi zelo pomanjkljivo, celotno sliko prekmurskega književnega dela.

V zvezi z Raičevimi objavami v Matičinem Letopisu bodi omenjeno, da je dobila Slovenska Matica, tedaj najvišja slovenska kulturna ustanova, svoje člane med prekmurskimi Slovenci gotovo po Raičevem prizadevanju, saj jih k pristopu poziva v svojih spisih. V letih 1867. do 1878. jih je bilo povprečno po pet. Poleg štajerskih rojakov učiteljev J. Murkoviča in B. Kocuvana so bili to duhovniki: Žižek Marko, župnik v Beltincih; Kovačič Marko, župnik v Črensovcih; Zemljič Štefan, kaplan v Beltincih, pozneje župnik v Dolnjem Seniku; Ratkovič Vendelin, župnik pri Sv. Juriju; Veron Štefan, župnik pri Sv. Jeleni (Pertoča); Borovnjak Jožef, župnik na Cankovi in Borovnjak Jožef, kaplan pri Gradu. Z letom 1879. so prekmurska imena izginila iz Letopisa.

Raič je pritegnil prekmurske Slovence k slovenski celoti vselej, kadar je v člankih »Slov. naroda« obravnaval politična, cerkvena in šolska vprašanja. Njegov tovariš Oroslav Caf, duhovnik in jezikoslovec, se je prav tako zanimal za prekmurščino. Imel je pri sebi prekmurske može, da je študiral njihovo narečje in dopisoval si je s pisateljem J. Košičem. Cafovo slovarsko gradivo je prineslo tudi prispevke iz prekmurskega narečja v Pleteršnikov nemško-slovenski slovar.

Gotovo je Raič vplival na Štajerca Antona Trstenjaka, da je nadaljeval njegovo delo in si tako pridobil z Raičem glavni delež pri spoznavanju prekmurskih Slovencev ter seznanjanju slovenske javnosti z njimi. Trstenjak je pisal o prekmurskih Slovencih točno trideset let. Pričel je v Hribar-Tavčarjevem »Slovanu« l. 1884. z objavo članka »Navade v Prekmurcih«, v kateremu je opisal izumirajoči običaj v vaseh ob Rabi, da ob pogrebu najete ženske jokajo. Za sodelovanje pri »Slovanu« je pridobil pisatelja Jožefa Borovnjaka, ki mu je poročal o političnih razmerah med Slovenci na Ogrskem l. 1884. V istem listu je naslednje leto Trstenjak objavil poročilo o madžarizujočih tendencah lista »Muraszombat és vidéke«, kjer je govoril tudi o Augustičevem listu »Priateľ«. Medtem je slovstveni zgodovinar Josip Maron pisal v svojem »Jezičniku« tudi o prekmurskih pisateljih. Njegove pomanjkljive podatke je obširno izpopolnil Trstenjak v »Slovanu« 1885. V zborniku Spomen-cviece, ki ga je Matica Hrvatska izdala l. 1900. v spomin Strossmayerju, je prispeval Trstenjak članek o prekmurskih pisateljih. V uvodu govori o številu, krajini in imenu Prekmurcev. Ugotavlja, da »za nje se Slovenci dolgo niso zanimali... Šele, ko je Miklošič uvedel v svoje znanstvene preiskave jezik ogrskih Slovencev... začeli so se Slovenci bolj zanimati za svoje brate preko Mure« (str. 511). Obžaluje, da nimajo slovenskih izobražencev, ki bi jih zastopali. Nato podaja pregled prekmurskega književnega dela: »Jaz sem prehodil vse vasi ogrskih Slovencev..., nabiral sem knjige in podatke o življenju in delovanju pisateljev, kar je bilo možno, to sem zbral, in tako sem mnogo rešil« (str. 512). Vse Trstenjakove trditve sicer danes ne držijo več, vendar pa so njegovi doneski bili tedaj najboljše, kar je bilo o prekmurskih pisateljih napisanega. —

Isti članek je izšel naslednje leto z nekoliko izpremenjenim uvodom v »Ljubljanskem zvonu«.

V isti reviji je l. 1904. Trstenjak poročal na podlagi svojega potovanja po Slovenski krajini minulo leto o novem književnem delu, ki se je tedaj pričevalo v Ivanocijevi družbi. Obširno govori o naklonjenosti sombotélskega škofa dr. Istvána Vilmosa novemu gibanju in navaja njegovo okrožnico v zvezi z izdajo prekmurskega koledarja, katerega prvi letnik je Trstenjak tu označil. Omenja tudi Ivanocijev načrt, ustanoviti knjižno družbo za izdajanje prekmurskih knjig.

Leta 1905. je Trstenjak priobčeval v »Slov. narodu« spis »Slovenci v somodski županiji na Ogrskem«, ki je izšel tudi v ponatisu. Pisatelj je sam obiskal te do tedaj neznane kraje in podal izčrpen oris naselitve Slovencev v Somogyu, njihovih narodnostnih razmer ter prinesel mnogo novih podatkov o Štefanu Küzmiču.

Zadnja Trstenjakova spisa iz tega območja sta obširna nekrologa možema, ki sta mu dajala poročila o prekmurskem življenju: Jožefu Borovnjaku (Lj. zvon 1910) in Francu Ivanócziju (Lj. zvon 1914).

Trstenjak je našel tudi najstarejši prekmurski jezikovni spomenik iz leta 1643., predaval o njem v Ljubljani, a objavil ga sam ni.

Poleg teh dveh glavnih informatorjev so pisali od srede 19. stoletja dalje o prekmurskih Slovencih še mnogi drugi. V pesmi se je prvi spominjal prekmurskih Slovencev Božidar Flegerič (iz Vodrancev pri Središču) s »Prekmurskimi glasovi« v mariborski Zori 1878. V Kresu 1882. l. je priobčil informativno črtico »Prekmurci« župnik Jakob Meško. Pesnik Matija Valjavec je pri nabiranju narodnega blaga prišel tudi v Slovensko krajino in je nekaj pripovedek, zapisanih v prekmurščini, objavil v »Kresu« l. 1884-5. Ko je služboval v Varaždinu, je našel rokopise prekmurskih pridig; to gradivo je priobčil v Letopisu Matice Slovenske 1874 in 1877. V svojih slovničnih delih (v Radu) je Valjavec vpošteval tudi prekmurščino. — Članek »Književnost ogrskih Slovencev« pa je na podlagi dotedanjih virov napisal v Domu in svetu 1892 Andrej Fekonja iz Negove. V tem desetletju so bili prekmurski Slovenci vpoštrevani tudi v dveh splošnih delih: dr. Karol Glaser je v Zgodovini slovenskega slovstva (1894—1896) obravnaval tudi prekmurske pisatelje in ponatisnil tudi nekatere tekste v prekmurščini, tako n. pr. Predgovor in devet pesmi iz Pustaijeve pesmarice; dr. K. Štrekelj pa je v zbirki Slovenske narodne pesmi objavil tudi vrsto prekmurskih, večinoma po zapisih St. Vraza in Štefana Küharja.

Radoslav Razlag je v izvod svoje »Pšmarice« zapisal sledeče posvetilo: »Gospodu Imri Augustiču, reditelju slovenskoga 'Priatelja' v Budapešti — 23. I. 878. R. Razlag, potomec prekmurskih pradedov slovenskih.« (Hrani Študijska knjižnica v Mariboru.)

Odlični raziskovalec slovenskega jezika Vatroslav Oblak je leta 1893. in 1895. obiskal Slovensko krajino ter ugotovil, da jezikoslovci zaman iščejo v tej deželi domovino starocerkvenoslovanskega jezika. V svojih studijah je Oblak seveda vpšteval tudi prekmursko narečje, o Pustaijevi pesmarici pa je napisal poročilo v Lj. zvonu 1894.

Trubarjev jubilej je dal povod, da je Anton Aškerc naprosil peštanskega slavista J. Melicha, da je napisal za »Slovana« (1909) članek o Trubarju in prekmurski književnosti, ki ga je Aškerc prevel.

»Slovan« je l. 1911. objavil v prevodu narodopisni uvod iz madžarske razprave prekmurskega rojaka Avgusta Pavla o cankovskem narečju.

Ko se je l. 1903. ustanovilo v Mariboru Zgodovinsko društvo, je pričelo skrbeti tudi za znanstveno proučevanje slovenske zemlje na Madžarskem. Fr. Kovačič je v njegovem glasilu Časopis za zgodovino in narodopisje poročal tudi o prekmurskih Slovencih. Glavni objavi v Časopisu pa sta bili jezikovno in narodopisno dragoceno blago, ki ga je zbral Štefan Kühar (1910—1914) ter Grudnova objava rokopisa o prekmurski zgodovini »Starine železnih in salajskih Slovenov« (1914).

Posebno mesto zavzema v stikih prekmurskih Slovencev s slovensko književnostjo Družba sv. Mohorja. L. 1873. je imela v Slovenski krajini prvih 13 članov, l. 1875. že 42 članov, l. 1878. pa 101 člana. V osemdesetih letih se je število članstva bližalo številu 200, pri čemer je ostalo do osvobojenja. V Družbinih izdajah so bili »ogrski Slovenci« upoštevani v Grudnovi Zgodovini slovenskega naroda, zlasti l. 1914. in 1915.

V pomembnih splošnoslovenskih delih sta pritegnila Prekmurce tik pred osvobojenjem Iv. Grafenauer v Kratki zgodovini slovenskega slovstva I (1917) in Fr. Ramovš v svojih jezikoslovnih razpravah (Archiv für slavische Philologie, 1918).

Poleg vseh teh so omenjali Prekmurce in informirali o njih n. pr. Jurčič, Levstik, Škrabec, Murko, Perušek, Ilešič, Grafenauer in drugi. Medsebojni kulturni stiki so bili spričo neugodnih razmer pogosti in obsežni. Naj jim sledi čim globlje spoznavanje v bodočnosti!

Narodnost in osvoboditev Prekmurcev

Dr. M. Slavič

Telo slovenskega ozemlja se napada od vseh strani. Na jugu in zapadu ga trgajo Italijani, na severu ga režejo Avstrijci in Madžari, na vzhodu pa se od časa do časa zaganjajo vanj — bratje Hrvati. To zadnje nas tem bolj boli, ker prihaja od bratske strani. Ko je bil rajni Štefan Radić na vrhuncu svoje politične slave in je hotel tudi v Prekmurju imeti svoje poslanske mandate, je dalmatinski novinar Joe Matošić v »Obzoru« v juliju 1926 trdil, da je Prekmurje hrvatsko. Prekmurci so z nekakim plebiscitom zavrnilo to trditev in demonstrativno volili slovenske kandidate.

V času brez strankarskih bojev pa se je našel zopet Dalmatinec, ki je pohrvalil l. 1929. celo Prekmurje, l. 1934. pa samo polovico Prekmurja in celo Belo Krajino. G. dr. Nikola Zvonimir Bjelovučić, advokat v Dubrovniku, je izdal l. 1929. »Etnografske granice Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara sa etnografskom kartom« (Tiskara Vidović i dr. Zagreb), v kateri knjižici je naredil vse Prekmurce za Hrvate. Na str. 15 namreč piše: »Prekomurci se osjećaju Hrvatima«, kar seve ni res. Tudi Bjelovučić se je od l. 1929.—1934. v tem oziru poboljšal, vendar je ostal sredi pota. L. 1934. je namreč izdal drugo enako knjižico »Etnografske granice Hrvata i Slovenaca« (Štamparija »Jadran«, Dubrovnik), kjer mu je samo polovica Prekmurcev hrvatska, druga polovica pa slovenska. V resnici sta obe polovici enako slovenski. L. 1934. pa je v svoji knjižici našel v Beli Krajini samó Hrvate. Na str. 5 takole piše: »Tri sreza koja pripadaju sada dravskoj banovini, naseljena su Hrvatima: Črnomalj i Metlika, koji se kraj zove: Bijela Krajina, gdje narod govori i danas starohrvatski dijalekt i nosi hrvatsku nošnju. Tu su i gradovi Zrinskih. Treći je srez Donja Lendava poviše Čakovca, gdje su također naseljeni Hrvati, koji su pripadali i prije Hrvatskoj.«

Bjelovučićevi knjižici imata mnogo trditev, za katere bi se morali brigati naši Manjšinski instituti. Podrobna ocena teh trditev spada v strokovne liste. Tu se hočemo omejiti na zgoraj citirane trditve.

Bjelovučić ima Belokrajince in Prekmurce za Hrvate zlasti zaradi tega, ker da govoré oboji »starohrvatski dialekt«. Strokovni jezikoslovci Sreznjevski (l. 1841.), Florinski (l. 1894) ali Fran Ramovš (l. 1931.) trajno vključujejo Belo Krajino slovenščini, medtem ko nimamo nobenega nasprotnega strokovnega stališča. Ramovš je (Dialektološka karta, Ljubljana 1931) končnoveljavno pokazal, da so današnji belokrajinski dialekti produkt jezikovnega sožitja slovenskih staroselcev (pod Gorjanci predvsem), srbohrvatskih pribežnikov in slovenskih naseljencev iz novejšé dobe po 17. stoletju.

Preden govorimo o Prekmurcih posebej, moramo še omeniti, da ima Bjelovučić v knjižici iz l. 1934. na 12. in 13. strani Slované Pribinové in Kocljeve kneževine za »panonske Hrvate«. Ko postavi to nedokazano trditev, pa nadaljuje: »Ovo je dokaz, da su Panonski Hrvati starosjedioci na lievoj obali Mure« (str. 13). V tej zvezi pravi na isti 13. strani: »Glavni grad Panonskih Hrvata u devetom vijeku bijaše Blatno na Blatnom jezeru. Kroz Kocelovu državu prodoše sv. Ćiril i Metod god. 863., gdje su širili staroslavenski jezik u crkvi, glagoljicu. Tu je sv. Metod bio biskup među Panonskim Hrvatima«.

Zgodovina uči o tem po najnovejši Kosovi knjigi »Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije« (Ljubljana, 1933) drugače. Pri naseljevanju Slovencev se je »panonski tok« ustavil ob zapadnem robu in obrobju stare Panonije, od Dravinje in Drave preko Mure do izvirov Rabe in Rabnice (str. 33). Tu si Slovenci ozemlje dele z Obri. L. 796. so Franki (s Karlovim sinom Pipinom) s svojimi četami, med katerimi so bili tudi karantanski Slovenci, zadali Obrom smrtni udarec. V ozemlje, odkoder so bili pregnani Obri, ki so potem v 9. in 10. stoletju izginili iz zgodovine, so se naseljevali v 9. stoletju Slovenci iz Karantanije. Karantanija je obsegala v 9. stol. od izvira Drave Koroško, Srednje in Zgornje Štajersko z delom Gornje Avstrije.

Po neuspelem protifrankovskem uporu hrvatskega kneza Ljudevita iz Hrvatskega Posavja (l. 823.), ki so se ga udeležili deloma tudi Slovenci, so izgubili karantanski in panonski Slovenci samoupravo, ki so jo imeli s svojimi domačimi knezi pod frankovskim gospodstvom. Povrh so Franki po upravni reformi ozemlja od Furlanije do Blatnega jezera l. 828. začeli pošiljati v Podonavje ter v Zgornjo in Spodnjo Panonijo, ki sta segali od Donave (od Velike Moravske) do Drave, nemške koloniste.

V Spodnjo Panonijo pa je prišel sedaj knez Pribina, ki je pospeševal v svoji krajini naseljevanje Nemcev iz Bavarske in Slovencev iz Karantanije.

Pribina je imel v svoji oblasti vse ozemlje panonskega slovenskega dialekta s Prekmurjem vred. Pribini sledi po njegovi smrti v boju z Moravci l. 860. ali v začetku 861. njegov sin Kocelj.

V Pribinovi in Kocljevi Panoniji so bili Slovenci, kar nam dokazuje

najbolje sodobna spomenica, pisana najbrž l. 873., za papeža, v kateri anonimni avtor brani pravice Salzburga do Panonije in Karantanije. Spomenica ima naslov »Spis o spreobrnitvi Bavarcev in Karantancev«. Spis govori skoraj izključno le o Karantancih. Karantanci pa mu niso le koroški Karantanci, ampak tudi panonski. Saj poudarja, kaj je vse storila salzburska Cerkev v Karantaniji in Panoniji. Ko govori o panonskih Karantancih, imenuje Metoda zaničljivo »neki Grk« in »filozof«, ki je »z novo izumljenimi slovanskimi črkami na zviti način izrinil latinski jezik«, kar je dokaz, da ima v mislih prebivalce Koceljeve Panonije in da so mu ti enaki prebivalci kot v koroški Karantaniji. Ker so koroški Karantanci Slovenci, so torej tudi panonski Karantanci Slovenci.

Po Koceljevi smrti so zavladali v Koceljevi Panoniji zopet Nemci. Vzhodno-frankovski kralj Arnulf sam se je rad mudil v Krnskem gradu na Koroškem in v Blatogradu v Panoniji. Deset let po Koceljevi smrti pa so začeli ogrožati Panonijo najprej Svetopolkovi Moravani, potem pa do uničenja Madžari, tudi takrat, ko je kralj Arnulf dal Panonijo v varstvo hrvatskemu Braslavu, ki je kneževal nekako tam, kjer prej hrvatski knez Ljudevit. L. 900. ni bilo v celi Panoniji niti ene krščanske cerkve več, kakor pišejo bavarski škofje. Somboteljski Schematismus Cleri iz l. 1914. ima, da je bila dolnjelendavska župnija ustanovljena okrog 830. Če je bila tudi ta razrušena, so jo menda zopet ustanovili po l. 1093., ko so nekatere župnije dolnjelendavskega okraja prišle k zagrebski škofiji.

Madžari so panonske Slovence podjarmili, deloma pobili, deloma pregnali, deloma sčasoma pomadžarili. Ostali so Slovenci le med Muro in Rabo vzhodno od Radgone, Prekmurci, kakor to uči tudi Milko Kos in madžarski pisatelj Bellosics v knjigi *Die österreichisch-ungarische Monarchie, IV. Band, Die Wenden im Zalaer und Eisenburger Comitat*, Wien 1908, str. 260: Zveza Slovencev s Slovani severno od Donave je bila pretrgana z nemškim in pozneje madžarskim klinom; Slovenci so ostali le tam, kjer so imeli stike s štajerskimi Slovenci in Medmurci.

Severno od Rabe, na Gradiščanskem, pa so bili v 16. stoletju naseljeni Hrvati iz hrvatskega Primorja in drugih hrvatskih krajev, ki so zapustili svoje domove vsled turških nemirov. To so gradiščanski ali Beli Hrvati, ki so precej ohranili svojo hrvatsko narodnost do današnjega dne. Ti pa torej nikakor niso staronaseljenci, ampak so se kvečjemu pomešali s kakimi ostanki prvotnih naseljencev-Slovencev.

I.

Bjelovučić pravi v knjižici l. 1929.: »Prekmurci govore starohrvatski dijalekat, jer su Hrvati«. Bjelovučić ima Pribinove in Koceljeve Slovence za

panonske Hrvate, zato menda že radi tega misli, da so Prekmurci Hrvati, ki govorijo »starohrvatski dijalekat«, poleg drugih vzrokov, ki jih bomo še ocenili. Ker teorija o Kocljevih panonskih Hrvatih ni pravilna, kakor smo pokazali, je napačen tudi tak sklep na »starohrvatski dijalekat« pri prekmurskih Slovencih.

Kako je nastal prekmurski dialekt, to pa ni tako lahko določiti, ker tu nimamo dovolj zgodovinskih virov. Fr. Ramovš sluti na podlagi jezikovnih pojavov (v cit. knjigi, str. 56 sl.) takle razvoj. Najprej ugotavlja, da je »srbohrvatski kajkavski dialekt v svoji začetni razvojni epohi v izdatni meri participiral na inovacijah, ki so značilne za slovenski jezik, tako ga moramo smatrati za osnovno slovenski govor«. Potem pa takole domneva: »Slovansko prebivalstvo nekdanje Kocljeve kneževine je pred madžarskimi navali pobegnilo iz panonske pokrajine in si poiskalo zavetja za Dravo in v gozdovih nekako na današnji nemškoštajerski in prekmurski ter zapadno-ogrski meji. Ozemlje pod Dravo in na vzhod od Sotle je v začetku 10. stoletja prišlo v politično sfero starohrvatskega kraljestva in je zato odslej prometno gravitiralo na jug; zato se je odmaknilo slovenskemu jezikovnemu razvoju in se primaknilo srbohrvatskemu: tako je nastal kajkavski dialekt. Ko je po madžarskih navalih zavladala mirna doba, se je polagoma pričelo ljudstvo naseljevati tudi v vpadnem terenu Prekmurja in Slovenskih goric: en del je prišel od zapada, kjer je živel v kontaktu s slovenskim jezikom in ž njim že razvil ali razvijal ê proti ei, o proti ou (njegovo bivališče je bilo med Muro na črti med Špiljami in Radgono kot nadaljevanje kozjaškega pasu; od Kozjaka sèm je zasedel zapadni del Slovenskih goric, od nadmurske strani pa Prekmurje); drugi del stanovništva pa se je pomaknil od juga izza Drave, iz Haloz in Zagorja, proti severu in zasedel vzhodni del Slovenskih goric; ta drugi del je bil že dokaj shrv.-kajkavsko niansiran«. Končno še omenja Ramovš, da treba računati v dobi turških navalov z dotoki prebivalstva od jugovzhoda proti severozapadu, iz ozemlja severne kajkavščine v oblast prekmurskega in prleškega dialekta; saj je ob Dravi in Muri več uskoških naselbin.« (Str. 57.)

Po teh vidikih je razumljiva Ramovševa razdelitev slovenskih dialektov. Šteje sedem osnovnih tipov. Na prvem mestu ima (v cit. knj. str. 25) panonski dialekt na severovzhodu slovenske zemlje. Ta panonski dialekt je pri razdelitvi v dialektične skupine 19. skupina, ki jo takole (istotam) opredeljuje: »Severno-vzhodna štajerska dialektična skupina s tremi dialekti: 1. goričanski dialekt; 2. prleški dialekt s tremi govori; 3. prekmurski dialekt s tremi govori«.

Goričanski dialekt se govori v zapadnem delu Slovenskih goric, od gričev, ki se dvigajo na zapadni strani železnice Špilje—Maribor do črte Marija Snežna—Sv. Ana na Krempergi—Sv. Trojica—Vurberg ob Dravi. Na vzhod

odtod je prleški dialekt, v katerem se lahko loči pesniški in ščavniški govor, s posebnostmi v okolici Središča, in govor v Halozah.

Prekmurski dialekt, ki pa rabi tudi »prle« ali »prvle« za »prej«, kakor prleški dialekt, ki ima po tej besedi ime, je doma med Muro in Rabo. V njem se razlikuje: 1. severni govor ob Rabi in gornji Ledavi; 2. osrednji govor pri Ravencih (v pasu Cankova—Murska Sobota) in Goričancih (na vzhod); 3. južni govor pri Dolincih (ob Muri pod Mursko Soboto).

Po mnenju strokovnih jezikoslovcev je torej prekmurščina slovenski jezik, in sicer podskupina panonsko-slovenskega dialekta. Prekmurščina torej nikakor ni »starohrvatski dijalekat«, kakor bi to hotel Bjelovučić. Bjelovučić pa sam ni na jasnem s to svojo hrvaščino v Prekmurju. L. 1929. v Prekmurju sploh ne omenja Slovencev. Saj piše, kakor smo že citirali: »Prekmurci govore starohrvatski dijalekat, jer su Hrvati«. L. 1934. pa mu je samo dolnjelendavski srez starohrvatski, kakor smo to istotako že v začetku citirali. Sobočki srez bi bil po Bjelovučiću torej slovenski! Hrvatstvo lendavskega okraja utemeljuje Bjelovučić l. 1929. in 1934. med drugim tudi s tem, da je več župnij dolnjelendavskega okraja spadalo v cerkvenem oziru od 1093—1777 k zagrebški škofiji. Toda k zagrebški škofiji so spadali nekdanj tudi drugi deli zalajske in šomoške županije! Sicer pa to ni nikak dokaz. Slovenci Slovenskih goric so spadali pod nemško salzburško in pozneje pod nemško graško škofijo do l. 1859., ko jih je škof Slomšek prevzel v mariborsko škofijo. Ali so zdaj rojaki Slovenskih goric radi tega Nemci? — Ravno tako prazen je dokaz za lendavsko hrvatstvo poziv na posesti, ki so jih kdaj imeli »velikaši Zrinjski« v Prekmurju. Še več posestev so imeli tam razni madžarski velikaši!

Sicer pa imajo v prvi vrsti Prekmurci sami pravico povedati, kaj so in kak jezik govore. V tem oziru je njihov odgovor jasen in izpričan po njihovi dvestoletni lastni literaturi. Prekmurci sami torej pravijo, da so Slovenci ali Slovinci in da govore stari slovenski ali slovenski jezik. Madžari so jih imenovali Vende in njihov jezik vendski. Tako so odgovarjali slovenski Prekmurci mednarodni razmejitveni komisiji l. 1921., pri kateri sem sam bil navzoč. Na vprašanje, kaj so in kaj govore, so odgovarjali, da so Slovinci in da govore slovenski, če jih je vprašal slovenski član komisije v slovenščini; ako pa jih je vprašal madžarski član komisije v madžarščini, so rekli, da so Vendi in da govoré vendski jezik, da pa niso Madžari; nekateri so tudi v madžarščini rabili izraz »Sloven«. Nobeden pa ni rekel, da je Hrvat ali da govori hrvatski. Istotako so se izdali za Slovence rabili Slovinci, ki so ostali v madžarski državi, ki so še izrecno prosili, naj bo i dalje pri njih pridiga v cerkvi in katekizem v šoli v slovenščini. O hrvatstvu ni bilo ne duha ne sluha. (Prekmurski Slovinci so poleg Beneških Slovencev edini, ki so ohranili prvotno ime »Sloven«; tudi niso nikdar prevzeli ka-

kega pokrajinskega imena. Svoje ozemlje so imenovali »slovenska okroglina« v tisku od 1780, — »slovenska krajina« od 1904. Zadnji naziv je rabil mariborski »Slovenski gospodar« že 1873. Naziva »Prekmurje« slovenski tisk pred prevratom ne pozna! Op. ur.)

Utemeljitelja prekmurske literature, oba Küzmiča, govorita seve tudi samo o slovenstvu. V dokaz naj služijo naslovi njunih del. »Nouvi Zákon ali Testamentom Gospodna našega Jezuša Kristuša zdaj oprvič na stari slovenski jezik obrnjeni po Števani Küzmiči Šurdanskom F. V. Halli Saksonskoj 1771.« Izdaja l. 1883. v Beči ima naslov: »Nôvi Zakon ali Testamentom G. N. J. Kr. slovenčeni po Küzmič Števani, šurdanskom dühovniki«. Od Mikloša Küzmiča pa imamo takele izraze: »Sveti Evangeliumi... na vse Nedele i Svetešnje dni... na stari slovenski jezik obrnjeni po Küzmič Mikloši, 1780«. Njegova je »Kniga molitvena..., v šteroj se nahajajo različne ponizne molitvi, z dvojim pridavekom na hasek slovenskoga naroda«. Kakor se te knjige slovenske imenujejo, tako imajo po jezikovnih pravilih res tudi slovenski jezik. Te knjige se do današnjega dne z malimi spremembami vedno ponatiskujejo, v cerkvah in šolah ter doma čitajo. Duhovniki in ljudstvo govore jezik teh knjig. Ta jezik govore sicer v raznih podnarečjih ali po Ramovšu v treh govorih. Vendar so ta podnarečja v toliko podobna, da tudi nestrokovnjak lahko ugotovi na celi črti od Mure do Rabe, da je to prekmurščina, vsaj do zdaj, dokler še ljudje ne govore knjižne slovenščine. O kakem hrvatskem ali starohrvatskem dialektu ni govora. (Gl. še str. 34 sl. te knjige. Op. ur.)

Istotako pravijo strokovno izobraženi prekmurski jezikoslovci o prekmurskem jeziku. Prekmurski profesor na Madžarskem dr. Avgust Pavel, ki je izdal v madžarščini razpravo o narečju svojega rojstnega okoliša, Cankove, seve pravi, da je to slovenski jezik. Drugje sem že pisal o tem, kako govori slavist Melich, po rodu morda Slovak, univ. prof. in član ogrske akademije znanosti v Budapešti, in univerz. profesor v Budapešti S. Mikola, ki je po rodu iz Gornjih Petrovec, torej Goričanec iz sobočkega okraja, ki še sme po Bjelovučiću iz l. 1934. biti slovenski. Ta dva sta madžarofila in sta za časa mirovnih konferenc skušala ohraniti Prekmurje za Madžarsko s tem, da sta hotela narediti iz Prekmurcev poseben narod z imenom vendski narod, kakor so z enakim sredstvom skušali odtrgati Dravsko dolino z zaledjem Avstrijci od Jugoslavije. Zato sta napisala za mirovno konferenco: »Vendski (prekmurski) jezik ima slovstvo neodvisno in bistveno različno od slovenskega slovstva, tako po ustroju, kakor po pravopisu jezika, in slovstvo Vendov je vsaj enakovredno slovstvu Slovencev«. Potem pa še to: »Vendski jezik spada brez dvoma k družini slovanskih jezikov, toda ni identičen ne s slovenskim, ne s hrvatskim ali srbskim jezikom. Brez dvoma se približuje najbolj slovenskemu jeziku (Sans doute elle se rap-

proche le mieux de la langue slovène)«. S tem sta tudi Melich in Mikola potrdila naše dokazovanje, da prekmurski jezik ni hrvatski ali starohrvatski jezik. Prekmurski jezik kot dialekt seve ni identičen s knjižno-slovenskim jezikom, kakor tudi ne s katerim drugim slovenskim dialektom, drugače ga Ramovš ne bi mogel uvrstiti s prleškim in goričanskim dialektom k panonski dialektični skupini. Glavno pa je, da sta priznala, da se prekmurščina brez dvoma približuje najbolj slovenskemu jeziku.

Bjelovučić pa je imel še pri svoji etnografski karti nesrečo. Tako piše l. 1934., da je dolnjelendavski srez hrvatski. Na priloženi etnografski karti pa ima svojo hrvatsko mejo tako zarisano, da mu je tudi polovica ali več ko polovica sobočkega sreza hrvatska. Za slovensko Prekmurje pusti veljati na karti samo ozek pas zapadno od črte Murska Sobota—Srebrni breg! Bjelovučić ima torej trojno mnenje o hrvatstvu Prekmurja. L. 1929. so Prekmurci samo Hrvati, l. 1934. pa so mu v tekstu Hrvati samo v dolnjelendavskem srezu, na karti pa še povrh polovica sobočkega sreza!

Teh nepoučenosti pa še ni konec. Bjelovučić je naredil rabske Slovence za Hrvate, in sicer ne za staropanonske Hrvate, ampak za gradišćanske Hrvate. Ker je težko verjeti, da so take trditve mogoče, moram citirati doslovno. Bjelovučić piše na str. 25 l. 1934.: »Gradišćanski Hrvati živu u koridoru između Austrije i Madžarske i to od Prekomurja od naše državne granice do Bratislave«. Na str. 26: »Ovaj hrvatski koridor, zemljouž, ide od Prekomurja uzduž istočne granice Štajerske mimo Fehring, prelazi rijeku Rabu zapadno Sv. Gotharda do zapadne strane madžarskih gradova Körmenda« itd. Isto trditev je napisal že l. 1929. na 10. str.: »Od Prekomurja ide hrvatski koridor istočno Fehringa, obuhvaćajući rijeku Rabu sa sv. Gotardom do blizu madžarskog grada Körmenda«.

Že prej so navedeni dokazi, da so rabski prebivalci Slovenci. Tudi v Sv. Gothardu (Monoštru) so prebivalci poleg Nemcev in Madžarov Slovenci. Ko sem bil l. 1921. z razmejitveno komisijo v Sv. Gothardu, sem v hotelu »Kroni«, čigar lastnik in dva natakarka so bili rabski Slovenci, našel razglas v slovenskem, nemškem in madžarskem jeziku. Slovensko besedilo tega razglasa se glasi: »Na znanje! Mamu srečo poštuvani lüstvi na znanje dati, ka smo vu Sentgothardi (Monoštri), Vašarker vilice, numerov 9, mašinsko, mehaniško, šlosarsko i villanya notrispelavno mešternico odprli. Prekvzememo i popravlamu vu kratkom vrejmeni vsefele delo i ostanemo s pozdravljenjom Simonovič in Tovarišje meštri«. To bo menda tudi Bjelovučić spoznal za slovenščino. Saj se tudi prva vas zapadno od Sv. Gotharda imenuje »Slovenska ves«.

Slovenstvo Prekmurja je priznala tudi jugoslovanska delegacija na mirovni konferenci. Za srbske meje so se najbolj brigali Srbi, za hrvatske Hrvati, za slovenske Slovenci, kar je naravno, ker je vsak poznal najbolj svoje bližnje meje. Skrb za prekmurske meje je bila slovenska težka dolž-

nost. Glavni politični delegati so seveda službeno zastopali to, kar so jim slovenski referenti predložili. Izmed Srbov je lepo govoril za Prekmurje Vesnić, izmed Hrvatov pa posebno dr. Smodlaka, prostovoljno pa vsak, ki je kaj mogel storiti, tako zlasti še univ. prof. Pupin in Cvijić. Tudi predsednik naše etnografske sekcije prof. Cvijić se je držal v Parizu tega načela, ker je vedel, da so Prekmurci Slovenci. Ko je pisal »Frontière septentrionale des Yougoslaves«, Paris, 1919 (Severna meja Jugoslovanov, z etnografsko karto), je meni dal v pregled prekmurske meje, da sem pri tem pregledu še imel priliko, da sem naredil v njegovi karti še en slovensko-prekmurski jezikovni otok Tarany na Madžarskem. V tej knjigi ima Cvijić na 14. str. gradiščanske Hrvate pravilno med Rabo in Donavo, torej nič Hrvatov južno od Raabe: »Anisi se forma „l' archipel croate“, les colonies dispersées de Croates entre Saint-Gothard sur la Raab au sud, et la Morava tchèue au nord du Danube«, piše Cvijić.

Bjelovučić pa je dal v 15 km široki pas med Rabo in jugoslovansko državno mejo Hrvatov, in sicer gradiščanske Hrvate. Mimogrede bodi omenjeno, da je bil samostan Sv. Gotharda l. 1183. ustanovljen, dočim so prišli gradiščanski Hrvati na Gradiščansko šele v 16. stol. Južno pod to jugoslovansko državno severno mejo pa je Bjelovučić dal v tekstu Slovence, na karti pa zopet Hrvate, in sicer zdaj »Starohrvate« Kocljeve kneževine, take, kakršni so »Starohrvati« v dolnjelendavskem srezu, ki so mu l. 1093. bili pri zagrebški škofiji do l. 1777. Zapadno od teh Slovencev ali »Starohrvatov« pa je pustil Bjelovučić v Gornji Lendavi, v Murski Soboti in Cankovi Slovence, seve šele l. 1934., dočim so mu l. 1929. »Prekomurci« (torej vsi) Hrvati.

Bjelovučić si očitno predstavlja, da je prekmurska severna državna meja na kakem nepristopnem visokem gorovju. Pa ni tako. Je sicer na razvodnici, ki pa je s svojim najvišjim vrhom Središkim bregom samo 418 m nad morjem. S to razvodnico se niti župnije niso delile, ampak so segale čez njo. Ko je mednarodna razmejitvena komisija vprašala občinarje na severni in južni strani državne meje, ali jih moti v čem državna meja, so nekateri pritrdili, češ, da imajo svoje sorodnike onkraj državne meje in jih vsled državne meje ne morejo tako lahko obiskovati. Z Bjelovučićevo trditvijo, da so rabski Slovenci »gradiščanski Hrvati«, njihovi sosedje južno od državne meje in bivši sožupljani v Velikih Dolencih in Čepincih pa Slovenci (po tekstu) ali »Starohrvati« (po karti), v Trdkovi pa zopet Slovenci, ni nič. V vseh teh župnijah, severno in južno od državne meje, se pridiguje enako slovenski, v prekmurskem narečju.

Ravno tako prazna je njegova trditev (1934, str. 31): »Preko istočne granice Prekomurja sežu hrvatska sela do riječice Krke«. Tu bi Bjelovučić moral povedati, da živi proti Krki nekaj takih Slovencev, kakršni so v Slovenski krajini.

Zakaj pa Bjelovučić tako čudno premetava Hrvate po Prekmurju? Če človek gleda njegovo etnografsko karto, se mu vsiljuje misel, kakor da bi kak idealen rodoljub iz Hrvatske hotel potovati po samo hrvatskih tleh k bratom gradiščanskim Hrvatom. Iz Zagreba bi prišel preko Varaždina do medmurskega Murskega Središča. Tam bi moral čez Muro stopiti na slovenska tla. Da se temu izogne, naredi dolnjelendavski srez za »starohrvatskega«, ker ga je nekaj spadalo 1093—1777 pod zagrebško škofijo. Tako pride iz Dolnje Lendave srečno do Bogojine z novo cerkvijo slovenskega arhitekta Plečnika. Tu pa ima smolo, da se za to cerkvijo konča dolnjelendavski srez in se začne že murskosobočki, ki je po Bjelovučiću še slovenski srez. Sedaj mu priskoči na pomoč kartograf, ki ga seve nič ne briga, kako daleč sega kak srez, in naslika tudi vzhodni mursko-sobočki srez za »hrvatskega«, po vsej priliki za »starohrvatskega«. Tako pride preko ozemlja Goričancev do severne prekmurske državne meje, kjer mu zastavi pot razvodnica s Krajcarovim bregom, ki je 313 m nad morjem. To seve ni nikaka ovira, huje pa je, da bi moral zdaj zopet stopiti na slovensko ozemlje rabskih Slovencev. Zato morajo biti rabski Slovenci »gradiščanski Hrvati«, da pride po »hrvatskih« tleh v Sv. Gothard, kjer prestopi ta »gradiščansko-hrvatska« črta Rabo. Onkraj Rabe pa čez nekaj časa res najde »gradiščanske Hrvate«. Če pa bi kdo to potovanje res naredil, bi v resnici našel od Murskega Središča do vključno Sv. Gotharda same Slovence, prekmurske in rabske.

Vsi ti se v resnici tudi čutijo Slovence. Nikakor ni res, da »se Prekomurci osjećaju Hrvatima« (1929, str. 15). Tudi ta Bjelovučićev stavek (1934, str. 31): »a osobito su isticali svoje hrvatstvo stanovnici Donje Lendave«, ne odgovarja dejstvu. Ravno prebivalci dolnjelendavskega sreza (Črensovci, Beltinci, Bogojina, Turnišče) so najbolj navdušeni Slovenci, ki so se najprej izjavili za Jugoslavijo radi svojega slovenstva. Za ilustracijo naj bo primer, ki mi ga je pripovedoval Josip Godina iz Črensovcev, o katerem bomo še slišali, da je bil prvi osvojevalec Prekmurja za Jugoslavijo. V njegovi mladosti so ga starši poslali na Madžarsko, da bi se popolnoma naučil madžarščine za očetovo gostilniško obrt. Tam so ga Madžari vprašali, kaj da je po narodnosti, ali je Hrvat. Odgovoril jim je: »Ne Hrvat, Slovenec«. Tako se je zavedal že svojega slovenstva v tistem času, ko je hodil doma v Prekmurju samo v madžarsko osnovno šolo, ker so bile v Prekmurju že samo madžarske šole. Ti prebivalci dolnjelendavskega sreza so imeli izmed vseh Prekmurcev največ naročnikov na slovenske knjige družbe sv. Mohorja, dočim si kakih hrvatskih knjig sploh niso naročevali.

Joe Matošić pa hoče v Dolnji Lendavi in menda v Prekmurju sploh najti Hrvate še tudi z očitkom, da je slovenska statistika nezanesljiva, da so Slovenci šteli Madžare in sploh Prekmurce za Slovence, ko bi jih morali šteti za Hrvate. V »Jutarnjem listu« 15. julija 1926 namreč piše: »Madžarska statistika

od 1890 veli, da je u Dolnji Lendavi bilo 1575 Madžara, 272 Hrvata, 67 Slovenaca (in nekaj drugih narodnosti); a godine 1921 slovenska (»Jutarnji list« razprto tiska) statistika veli, da ima 1848 Slovenaca, 553 Madžara, 455 Srbo-Hrvata (in nekaj drugih narodnosti). Kako se vidi Slovenci su u svojoj statistici sve Prekomurce proglasili — Slovencima, dok je njih po madjarskoj statistici bilo 67, a poznato je, da je madjarska statistika proglasila Madjarima sve Hrvate, koji su uz svoj materinski jezik govorili i — madjarski.«

Koliko neresnic! Ni res, da je slovenska statistika l. 1921. naštel 1848 Slovencev in le 553 Madžarov, ampak res je, da je naštel le 848 Slovencev in 1533 Madžarov. Gospod Matošić je torej primaknil Slovencem samo 1000 (reci en tisoč) ljudi, Madžarom pa snedel kar 980 duš. Radi tega je seveda mogoč »očivesno« genialni sklep: »Kako se vidi Slovenci su u svojoj statistici sve Prekomurce proglasili — Slovencima« (!).

Statistika Dolnje Lendave v zadnjih 40 letih (prve tri so delali Madžari, zadnjo 1921 pa Slovenci) kaže tole sliko (brez narodnih drobcev):

Leto	Madžarov	Nemcev	Srbov in Hrvatov	Slovencev
1880	1315	104	53	322
1890	1575	74	272	67
1910	2375	19	51	283
1921	1533	67	455	848

Da so Slovenci pravično štel, se vidi zlasti iz slučaja z Nemci. Po madžarski statistiki bi morali Nemci leta 1921. že izginiti, ker so izgubili vsakih 10 let po 30 duš. Slovenci pa so jih našli še celo 67! Leta 1921. so izgubili Madžari prirastek, ker je odšlo vse uradništvo, učiteljstvo, orožništvo, več privatnih družin, in ker so se Slovenci in Hrvati smeli priznati za to, kar so. Prirastek Slovencev je umeven tudi radi tega, ker je prišlo slovensko uradništvo, učiteljstvo, orožništvo; v prirastku Srbov in Hrvatov je veliko število vojaštva. Kako drzna je torej trditev, da so Slovenci naštel leta 1921. premalo Hrvatov, in da bi leta 1921. moralo biti samo 67 Slovencev (»dok je njih po madjarskoj statistici bilo 67«), ker so jih Madžari leta 1890. toliko našli. Saj so vendar Madžari že leta 1880. našli 322 Slovencev in leta 1910. še vedno kakih 283! Kje ima gosp. Matošić dokaz za to, da so Madžari štel samo Hrvate, ki so znali madžarski, za Madžare, Slovencev pa ne? Ne, Slovencev mora biti po Matošiću za vse večne čase in naprej samo 67! — V Prekmurju so po Matošiću sami Hrvati, toda 67 prebivalcev, vsaj v Dolnji Lendavi, sme biti Slovencev, ne eden več, ne eden manj!

S temi 67 Slovenci pa je gosp. Joe Matošić podrl v prah celo svojo teorijo o hrvatstvu Prekmurja. Kakor so namreč Madžari našli v Dolnji Lendavi enkrat 67 Slovencev, tako so štel po celem Prekmurju Slovence posebej in Hrvate posebej. Dobro so torej ločili med enimi in drugimi, in budapeštanski

slavisti, kakor profesor Asboth, vendar niso bebci, da bi ne vedeli, kaj je Slovenec in kaj je Hrvat. Madžari so torej našeli v Prekmurju po madžarski statistiki, ki se je predložila mirovni konferenci v Parizu, 1890. leta 67.952 Slovencev ali Vendov, kakor jih tudi v statistiki imenujejo, in 789 Hrvatov, 1910. leta pa 72.287 Slovencev (nekaj drobcev odpade na Cigane, ker so l. 1910. Madžari Slovence s temi vred šteli, dočim so imeli Hrvati s Srbi vedno posebno rubriko) ter 165 Hrvatov in 7 Srbov. Slovenci pa so našeli 31. januarja 1921. leta v jugoslovanskem Prekmurju (torej brez rab-skih Slovencev) 92.416 prebivalcev in sicer: 74.447 Slovencev, 14.435 Madžarov, 2081 Nemcev, 763 Srbohrvatov, 65 drugih Slovanov, 42 Arnavtov, 24 Italijanov, 5 Romunov in 554 drugih narodnosti; po veroizpovedi: 66.414 rimskih katoličanov, 24.754 evangeličanov, 642 izraelitov, 447 pravoslav-nih, 142 muslimanov, 11 grških katoličanov, 1 druge veroizpovedi in 5 brezvercev. Arnavti, pravoslavni in muslimani gotovo niso avtohtoni Prekmurci, iz česar sledi, da so to vojaki v prekmurskih garnizijah. Če odštejemo 447 pravoslav-nih in 142 muslimanov, t. j. skupaj 589 od zgornjega števila Srbohrvatov 763, ostane v Prekmurju samo 174 Hrvatov.

Med Muro in Rabo so torej Slovenci, ki govorijo slovenski jezik, prekmurski dialekt, ki spada v panonsko skupino slovenskih dialektov.

II.

Potem pa izvajata Matošić in Bjelovučić preko vseh jezikoslovnih razmišljanj pravico Hrvatov do Prekmurja iz tega, ker da so ga Hrvati »puškom oslobodili od madjarskih horda« (Matošić v »Jutarnjem listu«, Zagreb, 15. julija 1926). Istotam nadaljuje Matošić: »Hrvati su kao i za vrijeme Jelačića jaki na oružju, a kad dođe djelo rada, onda iz nehaja valjda prepuste stvar drugima«. Isto misel je Matošić v zagreškem »Obzoru« (7. julija 1926) še bolj jasno izrazil takole: »Hrvati su 1918., sa četama kapetana Jurišića (iz Dalmacije) oružjem oslobodili taj kraj od Madžara, da ga poslije toga prepuste — Slovencima.« Matošiću sem odgovarjal v »Slovenu« 8., 17. in 20. julija 1926. Ako bi moje odgovore bral, ne bi ponavljal za Matošićem te »hrvatske« okupacije, ker Jurišiću ni v slavo, Slovencem in Jugoslaviji pa le v škodo. Razlika med Matošićem in Bjelovučićem pa je ta, da Matošićevi Hrvati prepuščajo Prekmurje Slovencem, Bjelovučićevi pa ga dajo Hrvatski pod bansko oblast.

Resnica pa je ta, da Jurišićevi »Hrvati« niso osvobodili Prekmurja, in torej niso imeli Slovencem nič drugega prepuščati in tudi Hrvatski nič drugega dati kakor Jurišićevo nesrečo. To je šele jugoslovanska delegacija v Parizu skoro popolnoma popravila v zvezi z regularno vojsko Srbov, Hrvatov in Slovencev, pri čemer Hrvati kot taki niso imeli ničesar opraviti.

Bjelovučić še pridaje to izmišljeno stvar, da so Jurišićevo četo odpo-

klicali komandanti antante. Jurišičeve čete ti komandanti niso mogli odpoklicati, ker še takrat za Prekmurje niti vedeli niso; saj je še naša delegacija v Parizu o prekmurski meji govorila šele par dni potem, ko so Madžari Jurišičeve ljudi čez drn in strn izgnali iz Prekmurja, kar bi mogel potrditi ing. Mačkovšek v Ljubljani, ki je tedaj prvi referiral predsedniku jugosl. delegacije Pašiću o prekmurski meji do Sv. Gotharda. Bjelovučić ima l. 1929. (str. 15) in 1934. (str. 31) o Jurišičevi nesreči isti tekst, ki se glasi: »Hrvatski dobrovoljci, a medu njima se istakoše kapetan Jure Jurišić iz splitskih Kaštela, Luka Medin iz Budve, dr. Josip Dimović iz Dubrovnika, koji pogibe u Murskoj Suboti, sa hrvatskom sokolskom legijom oslobodiše Međumurje na Badnji dan 1918, a za Božić predoše u Prekomurje, odakle ih iz Prekomurja opozvaše komandanti Entente. God. 1919. u augustu opet zauzeše naši Donju Lendavu, Mursku Subotu, Čerensovec, Beltince, itd. te pripojiše i Prekomurje Hrvatskoj pod bansku vlast«.

Tu se torej očita Slovencem, da se za Prekmurje niso nič brigali, ampak le Hrvati, ki da so ga osvobodili, s čimer da so si pridobili — menda pravico prvega osvojilca — pravico do posesti, ki da so jo že udeležovali pod hrvatsko bansko oblastjo. Vse skupaj zopet celo nič ni res.

Slovenci smo se brigali za Prekmurje. Prekmurci sami so gojili svoj slovenski jezik v svoji 200-letni literaturi. Smisel za narodno gibanje je pokazalo že l. 1868. tistih 600 Prekmurcev, ki so prišli na I. slovenski tabor v Ljutomeru. Ti prekmurski taboriti so bili Dolinci, torej iz dolnjelendavskega sreza, ki ga ima Bjelovučić za »starohrvatskega«. Ob prelomu 19. in 20. stoletja sta začela gojiti med Prekmurci izrecno narodno zavest in iskati stike z drugimi Slovenci Borovnjak, župnik na Cankovi, in dr. Ivanoci, dekan v Tišini, ki je dobil vsled svojega narodnega dela naslov »oče ogrskih Slovencev«, od Madžarov pa bil preganjan kot »panslav«. Ivanocijevi učenci Baša, Sakovič, oba Klekla in več Kūharjev so Ivanocijevo delo nadaljevali, razširili in poglobili. Bivši poslanec Jožef Klekl st. je s svojim Koledarjem, Marijinim listom in tednikom Novinami največ storil, da so Prekmurci ohranili svojo narodno zavest, da so smatrali štajerske Slovence onkraj Mure za svoje narodne brate, da so hoteli ob prevratu državno skupnost z drugimi Slovenci v Jugoslaviji. Da bi gojili kako hrvatstvo, jim seve ni prišlo na misel. Za slovensko zavednost pa so ti slovenski Prekmurci v težkih razmerah veliko storili; brez njihovega dela bi bilo Prekmurje težko prišlo k Jugoslaviji. (Gl. še str. 40 sl. te knjige. Op. ur.)

Neprekmurski Slovenci v šolah nismo veliko slišali o Prekmurcih, ker tega ni bilo v slovenskih učnih knjigah. Zanimali pa smo se za brate preko Mure, zlasti panonskoštajerski Slovenci. Glavna obiskovalca Prekmurja in pisatelja o prekmurskih stvareh sta bila Božidar Raič in Anton Trstenjak. Dr. K. Glaser je storil veliko, da je dal v svojo »Zgodovino slovenskega slovstva«,

kar je do takrat vedel o ogrskih Slovencih in njihovem slovstvu. V Jugoslaviji nabirajo take reči dr. Šlebinger in prekmurska rojaka Vilko Novak ter Ivan Zelko. Za znanstveno delo glede prekmurskih reči se je vedno tudi zanimalo »Zgodovinsko društvo v Mariboru« in objavilo v svojem »Časopisu« več prekmurskih stvari. Njegov predsednik in urednik dr. Fr. Kovačič je osebno dober poznavatelj in pospeševatelj prekmurskih zadev in je svoje znanje porabil v svoji knjigi »Slovenska Štajerska in Prekmurje« (Ljubljana, 1926).

Zanimanje za Prekmurje se je kazalo tudi v tem, da so štajerski dijaki radi potovali po prekmurskih krajih in vzdrževali osebne stike z znanci.

Izzvan moram tudi o sebi omeniti, da sem se že od mladosti zanimal za bitje in žitje Slovencev onkraj Mure, ker sem rojen v štajerski občini, ki se dotika ob Muri prekmurske občine. V mestni šoli v Radgoni sem imel za sošolce Prekmurce, od katerih sem se učil madžarski. Kot gimnazijec in bogoslovec sem potoval večkrat po Prekmurju. Naletel sem pri tem nekoč na družbo, ki mi je zapela »Živijo, naj Slovenci živijo«, kar jih je, kot so mi rekli, naučil Fr. Gomilšek, zdaj dekan pri Sv. Benediktu v Slov. goricah, na svojem potovanju po Prekmurju. Rekli so mi pa, da je to na Ogrskem prepovedano peti. Bil sem tudi pri Borovnjaku na Cankovi, dr. Ivanociju na Tišini in drugih mlajših narodnjakih, s katerimi sem tudi pismeno občeval.

Ko sem kot odbornik Narodnega sveta v Mariboru dobil referat za Prekmurje, sem seve še bolj proučeval prekmurske zadeve. V ta namen sem potoval v začetku septembra 1918 Prekmurje od Mure do sedanje državne meje na severu ter obiskal skoro vse narodno čuteče duhovnike. Takrat je bilo, da je Jožef Klekl ml., župnik v Velikih Dolencih, v večji družbi zatrjeval: »Ob Rabi homo zabijali kole za jugoslovanske meje!« Najbolj pa smo Jugoslavijo z združenimi Slovenci ustanavljali v Beltincih pri župniku Štefanu Kúharju in v Bogojini pri župniku Ivanu Baši, v dolnjelendavskem srezu, kar poudarjam radi Bjelovučičeve trditve o hrvatstvu v tem srezu. Pa tudi preprosti prekmurski domačini, zlasti tisti, ki so se vrnili s front, so mi govorili o tem, da se bodo zdaj s Slovenci onkraj Mure združili v novo državo. Z vsemi temi znanci in še z drugimi, posebno še z Jožefom Kleklom st., ki domuje v Črensovcih, zopet v dolnjelendavskem srezu, sem potem ostal v korespondenčni zvezi, če drugače ni šlo, tudi po kurirjih.

Prekmurci sami so se 20. okt. 1918 odločili za Jugoslavijo. Ta dan je bil velik shod v Murski Soboti, na katerem so hoteli Madžari navdušiti Prekmurce za madžarsko državo. Hoteli so izzvati in skleniti izjavo, da »v Prekmurju ni ogrskih Slovencev«, ampak da so le »vendski govoreči Madžari«, pa so se začuli navdušeni in burni klici: »Mi smo Slovenci! Živela Jugoslavija!« Po prevratu so pisale Kleklove »Novine« vedno bolj odločno za narodno rešitev Prekmurja. Na jugoslovansko slavnost v Ljutomeru 3. novembra 1918, kjer se je z veliko slovesnostjo pozdravljala ustanovitev Jugo-

slavije, je prišlo tudi veliko Prekmurcev, ki so potem ostali goreči borci za to, da se Prekmurje združi s Slovenijo in Jugoslavijo. Madžari pa so jih še vedno vabili, naj ostanejo pri njih. Širili so v Prekmurju v slovenščini pisane letake z nazivi: »Vogrszki domovinszki Szlovenci!« »Drági szlovenszki bratje!« Prej se niso posluževali zaničevane in teptane slovenščine, ki ni imela pravice ne v uradu ne v šoli. Prej niso videli v Prekmurju »ogrskih Slovencev«, ampak le »vendski govoreče Madžare«. Zdaj bi jim naj slovenščina pomagala! Ugotavljam to še vedno radi Matošiča in Bjelovučiča, ki ju z njunim hrvatstvom v Prekmurju tudi ti madžarski letaki pobijajo.

Prekmurci sami pa so bili brez oborožene sile. Zato prevrata niso mogli sami izvršiti. Še v Medmurju se prvi poskus prevrata ni posrečil. Medmurci, ki so povzročili prevrat in hoteli uvesti jugoslovansko upravo, so se morali umakniti v Varaždin. Tja sem prišel tudi jaz iz Ormoža, da bi videl, kako se država Narodnega vječa Slovencev, Hrvatov in Srbov uveljavlja. Udeležil sem se z medmurskimi begunci, en župnik iz bližine Čakovca je tudi bil med njimi, posvetovanja varaždinskih voditeljev v pisarni dr. Krizmana. Sklenili so, da gre deputacija k Narodnemu vječu v Zagreb radi osvoboditve Medmurja. Pridružil sem se torej deputaciji, da bi govoril kaj za Prekmurje. Prišel sem k predsedstvu Narodnega vječa, ki je sicer kazalo dobro voljo, a kake obljube mi niso mogli dati.

V Mariboru pa smo bili pri Narodnem svetu vedno bolj prepričanja, da bo treba zasesti te kraje, ki jih hočemo imeti v Jugoslaviji. Zato sem šel sporazumno z generalom Maistrom, ki je bil tudi tega mnjenja, k Narodni vladi v Ljubljano. Ta pa iz usodnega optimizma tega ni smatrala za nujno, zato nisem dobil nikakega zagotovila, da bo ljubljanska vlada kaj storila za zasedbo Prekmurja. Iz Prekmurja sta prišla k Narodni vladi v Ljubljani tudi prekmurska mlada narodnjaka Ivan Jerič, sedaj dekan v Turnišču, in Miško Kūhar, sedaj železniški uradnik, ki sta po dogovoru s prekmurskimi narodnimi krogi hotela dobiti zagotovilo, da se bo Prekmurje priključilo k Sloveniji v Jugoslaviji. Kake zasedbe jima niso obljubili.

Zato se je general Maister odločil, da bo sam s svojimi vojaki, ki jih je pozval pod orožje, zasedel, kar bo mogel. Potem, ko je imel Maribor trdno v svojih rokah, je zasedel na Štajerskem proti nemškoavstrijski meji vse kraje, ki smo jih pri Narodnem svetu hoteli imeti v Jugoslaviji, z Radgono vred. Nato se je začel pripravljati na zasedbo Prekmurja od Mure do Rabe.

Po prevratu nismo mogli več hoditi po Prekmurju, ki nismo bili od tam. Zato pa smo delali letake, nekaj izmed njih s prekmurskim podpisom »Matjaž Kūzma«. Te letake je Maistrov vojaški avijon spuščal po Prekmurju, kjer so vzbujali navdušenje za Jugoslavijo. Drugo korespondenco pa smo oskrbovali po kurirjih — vrlih prekmurskih prostovoljcih.

Medtem so morali prekmurski narodnjaki delati previdno politiko, da ne

pridejo navzkriž z madžarsko oblastjo. Saj je itak prišel Jožef Klekl st. pred madžarski nagli sod, ker so ga obdolžili, da je on kriv, da so šli Prekmurci na jugoslovansko slavnost v Ljutomer 3. novembra 1918, po katerem shodu so v Prekmurju tudi dali izraza svojemu jugoslovanskemu prepričanju. Nagli sod ga je strogo zaslišal in odpustil.

Prekmurški katoliški duhovniki so po prevratu snovali Narodne svete. Tak je bil tudi v Sakalovcih ob Rabi, čigar predsednik je prišel nekoč tudi v Maribor k Narodnemu svetu po informacije, kakor so drugikrat to storili tudi Slovenci iz Sv. Gotharda. Vse to je znamenje, da so se tudi rabski Slovenci z drugimi prekmurškimi Slovenci čutili eno. Ko se je začela madžarska vlada dobrikati Prekmurcem, da bi si ohranila njihovo naklonjenost, in jim je obljubljala »Mursko županijo«, so skoro vsi katoliški duhovniki podpisali zahtevo po avtonomiji vseh prekmurških Slovencev vključno s Sv. Gothardom, za katerega so zahtevali tudi slovensko župnijo. Pri tej zahtevi omenjajo narodno skupnost z drugimi Slovenci s stavki: »Nepravilno ime »Vendi« se mora uradno nadomestiti s »Slovenci«, ker se ljudstvo v materinščini za Slovence imenuje in smo etnografično isti narod s Slovenci sosednjega Štajerja«. To zopet poudarjam radi Matošiča in Bjelovučiča. Te citate in podatke lahko kontrolirata v virih, ki sem jih navedel v svoji knjigi »Prekmurje« l. 1921., ne da bi takrat mogel slutiti, da mi bodo za odklonitev hrvatstva v Prekmurju kdaj prav prišli.

Med tem so dozorevale priprave za zasedbo Prekmurja. Za Štefanovo, dne 26. decembra 1918 je mariborski »Narodni svet« napovedal shod v Radgoni najbolj za Prekmurce. Prišlo jih je veliko, pa tudi nekaj Štajercev ter Slovenci iz Radgone in njene okolice, dekleta v slovenski narodni noši. V okolici je namreč pet čisto slovenskih vasi s prekmurskim narečjem: Pótrna, Žétinci, Dédonci, Zenkóvci in Slovenska Górica. V Radgoni sami in v zapadni njeni okolici pa je tudi dosti Slovencev, kakor je dotok prebivalstva v Radgono skoro samó slovenski. Zato dam v tem oziru Bjelovučiču prav, da spada Radgona v slovensko narodno sfero (l. 1929., str. 7; l. 1934., str. 10; glede Cmureka in drugih obmejnih krajev, ki so kot sporni v Avstriji, je skoro enako) proti M. Zg. v »Času« (XXIX, 1934/35, str. 46). Mirovna konferenca v Parizu je prvotno tudi prisodila Radgono Jugoslaviji (prim. prej. omenjeno Prekmurje, str. 74). Saj je bilo v Radgoni in okolici, ki so jo odločili za Jugoslavijo, po uradni avstrijski statistiki okrog 2000 Slovencev in okrog 3000 Nemcev, med katerimi je pa dosti rojenih Slovencev, ki so v Avstriji napovedali nemški občevalni jezik. V Radgoni imajo torej v etnografskem oziru Slovenci večino.

V Radgoni so nam Maistrovi vojaki pod poveljstvom nadporočnika Zeilhoferja lepo okrasili zborovalni prostor v vojaški jahalnici. Za to jahalnico

sta bila 27. maja 1918 ustreljena slovenska vojaka 97. polka Melihen in Ukovič, ker sta se navduševala za Jugoslavijo. Anton Melihen je pred smrtjo zaklical: »Jaz padem prvi za Jugoslavijo«.

Shodu sem predlagal za predsednika prej imenovanega gimnazijca Ivana Jeriča. Govorili pa so razen Jeriča in mene general Maister, Fr. Žebot, poznejši narodni poslanec, in župnik Kocbek. Shod je sklenil to-le resolucijo, ki so jo objavile tudi prekmurske »Novine« v tejle obliki: »Prvi tabor prekmurskih Slovencev pozdravlja novo skupno vlado neodvisne države S. H. S. i jo prosi, da vzame kmalu pod svoje okrilje slovensko Prekmurje«. Po shodu pa je imel general Maister s prekmurskimi prostovoljci, z Jeričem in drugimi, zaupno posvetovanje, pri katerem jim je naročil, naj še to in ono pripravijo za zasedbo Prekmurja do Rabe.

Ko so bile te zasedbene priprave v najlepšem teku, pa nas iznenadijo dogodki v južnem Prekmurju, ki meji na Medmurje. (Te stvari je popisal bolj natančno Josip Godina v Spomenici za generala Maistra in v »Slovincu«, kar tu uporabljam.)

Kakih deset kilometrov od Ljutomera je na levem bregu Mure na prekmurski strani kraj Dolnja Bistrica. Tej Bistrici nasproti pa je na desnem bregu Mure malo bolj oddaljen kraj Razkrižje, ki spada že v Medmurje. Hrvati so šele koncem decembra 1918 zasedli vojaško Medmurje. V Dolnji Bistrici je bil na božičnih počitnicah na svojem rojstnem domu gimnazijski sedmošolec Josip Godina, ob koncu vojne podporočnik, ki je po svetovni vojni nadaljeval svoje gimnazijske studije v Ljubljani. Dne 24. decembra 1918 se je čulo v Bistrico močno streljanje od Mure pri Razkrižju. Madžarska posadka v Dolnji Bistrici je hitela v prazne struge Mure in odgovarjala z ravno tako močnim streljanjem. Godina je v svojem jugoslovanskem navdušenju upal, da je zdaj prišlo tudi za Prekmurje jugoslovansko vstajenje. Odhiti k poveljniku madžarske posadke in mu pove, da so Jugoslovani blizu, ki ga lahko vsak čas dobe v roke. Poveljnik zapove umik in njegovi vojaki zbeže kar čez polje.

Nato hiti Godina k Muri, kjer je bilo vse mirno. Ker pa je kot vojak vedel, da so Jugoslovani zavarovano skriti, dvigne klobuk in prične klicati: »Živela Jugoslavija!« Takoj pri drugem klicu zaori od nasprotni strani iz mnogih grl odgovor: »Živela!« in klic, naj jih prepelje. Ker se je brodarmlinar bal, odpne sam brod in vesla proti desnemu bregu Mure. Sredi Mure pa opazi, da sta iz mlinarske koče stopila dva madžarska vojaka. Cela jugoslovanska posadka je imela takoj puške k licu in naravnane na nju. Tako je bil Godina sredi Mure med dvema ognjema. V tem trenutku zakliče madžarskima vojakoma v madžarskem jeziku, naj dvigneta roke, Jugoslovantom pa z roko brani, naj ne streljajo. Madžara dvigneta roke in spustita puške na tla, od jugoslovanske strani pa že počí nekaj strellov. Zadeti ni bil nobeden. En madžarski vojak v tem zbeži brez puške v gozd, dobi sicer več jugoslovanskih kro-

gel za seboj, a ni bil zadet. Medtem dospe Godina s svojim brodom na jugoslovansko stran. Poveljnik jugoslovanske posadke zapove za vsak slučaj iz previdnosti pred Madžari in pred nepoznanim Godino polovici posadke, naj imajo puške pripravljene za strel. Po medsebojnem pozdravu pa dobe Jugosllovani zaupanje do Godine. Ena polovica se jih prepelje takoj z Godino na prekmursko stran, kjer razorože čakajočega madžarskega vojaka, drugo polovico pa prepelje brodar-mlinar.

Tako je spravil prekmurski Slovenec Josip Godina prvi jugoslovanske vojake na prekmurska tla. Poveljnik teh vojakov ga je prosil, naj pomaga njegovemu nasledniku z nasveti, sam pa je odrinil z nekaterimi vojaki nazaj čez Muro h glavni četi, ki je prodirala od Razkrižja proti Murskemu Središču v Medmurju. Godini pa ni znal nič drugega povedati, kakor da zasedajo Medmurje.

Pozneje se je zvedelo, da so 24. decembra 1918 jugoslovanske čete, pri katerih je bilo največ Hrvatov, pa tudi nekaj slovenskih dobrovoljcev, zasedle Čakovec in vse Medmurje. Glavni poveljnik je bil polkovnik Kvaternik, eden izmed poveljnikov pa podpolkovnik Perko, »Varaždinec, domovine sin«, ki je pozneje bil poveljnik v Dolnji Lendavi, po svoji upokojitvi pa nekaj časa narodni poslanec. Glavno junaštvo teh čet je bil nagel prehod čez Dravo med Varaždinom in Čakovcem.

Pri tem je omembe vredno, da so Slovenci pri zasedbi Medmurja pomagali zavzeti Štrigovo, v katero župnijo spada tudi Razkrižje. O tem je pisal v »Jugoslaviji« 31. dec. 1918 podpisani »B. B—o« (to je Božidar Borko, publicist in urednik »Jutra« v Ljubljani, doma pri Sv. Bolfenku pri Središču): »Zanimivo je, da so zgornji del, Medmurske vinograde, zasedli najbližji sosede: stotnija mariborskih strelcev št. 26, sestavljena iz moštva obmejne župnije Sv. Bolfenk, katera je pod poveljstvom g. poročnika Košarja že za časa madžarske strahovlade v Medmurju krepko čuvala bivše štajersko-ogrske meje. Zavzetje trga Štrigove je bilo nekoliko težavneje, ker je bila tamošnja madžarska posadka dobro oborožena; vendar so naši fantje, pod poveljstvom poročnika Košarja in prostovoljca-narednika Schönwetterja spretno obkolili in po kratkem boju s strojnicami, zajeli madžarsko posadko v Štrigovi. Moštvo iz Sv. Bolfenka vzdržuje sedaj jugoslovansko posadko v Štrigovi.« V tem smislu treba popraviti Bjelovučičev že citiran tekst, da so hrvatski dobrovoljci, med njimi zlasti Jurišić iz splitskih Kaštelov, Medin iz Budve, Dimović iz Dubrovnika s hrvatsko sokolsko legijo osvobodili Medmurje.

Godina je torej 24. decembra osvobodil z jugoslovanskimi vojaki svojo rojstno vas. Z njimi je zasledoval madžarske vojake preko glavne ceste, ki gre iz Murske Sobote v Dolnjo Lendavo, pri Črensovcih, pretrgal brzozjavno zvezo ob tej cesti ter se vrnil v Dolnjo Bistrico. Ker se mu je zdela zasedba brez pomena, ako ne bi v najkrajšem času z zadostnim vojaštvom hoteli zasesti

celega Prekmurja, je še ta Sveti večer šel z dvema vojakoma v Štrigovo, k najbližji jugoslovanski posadki, prosit za pomoč. Ker pa ti niso imeli od svojega višjega poveljnika nobenega navodila, ne naloge, da bi Prekmurje zasedli, mu niso ničesar dali.

Na Božič, 25. decembra 1918, je šel Godina z narednikom Šobanom v Črensovce in Srednjo Bistrico k županom uradno naznanjat, da so občine od Jugoslovancev zasedene. Popoldne pa je sklical shod v Dolnjo Bistrico, kjer je pojasnil ljudstvu položaj, ki je z veseljem in navdušeno klicalo: »Živela Jugoslavija!« Prihodnji dan, na Štefanovo, 26. decembra, je naprošen prevzel vodstvo jugoslovanske posadke in uredil preskrbo vojaštva s hrano, ki so jo ljudje zastonj radi dajali. Začelo ga je pa skrbeti, ker ni mogel zvedeti ničesar od glavne jugoslovanske posadke, ki je takrat že morala biti v Murskem Središču. Bil je popolnoma odrezan, nihče se ni več brigal za njegovo jugoslovansko posadko. Zato je šel ta večer z vozom v Ljutomer po informacije in pomoč. Orožniški kapetan Sagadin, ki je od tega časa dalje veliko žrtvoval za Prekmurje, je takoj naložil na njegov voz eno strojnico in dodal potrebno moštvo. Po nesreči, da se jim je voz prevrnil in konji ušli, so vendar le pripekljali nepoškodovano strojnico v Dolnjo Bistrico, le Sagadinov četovodja si je nekoliko pokvaril roko.

Dne 27. decembra je poslal kapetan Sagadin iz Ljutomera Godini še voz orožja in streliva ter nekaj žandarmerijskega moštva. Nenadoma pa pridrvi Godinova patrulja na kmečkem vozu s poročilom: »Močna ogrska četa s štirimi strojnicami prodira od Murske Sobote. Sedaj so že na Melincih!« Ko bi Godina imel zvezo z jugoslovanskimi medmurskimi četami in vedel za njihove načrte, bi imel lahko nalogo v tem kritičnem položaju. Tako pa se je moral bati še madžarskega pritiska od dolnjelendavske strani, od katere bi lahko pričakoval pomoči, ko bi vedel, da je tako blizu.

V tej stiski je poklical domače fante, naj pristopijo. Prišlo jih je kakih dvajset, med njimi njegov brat Marko Godina, Štefan Balažic, Ignacij Kreslin, Ivan Donko, Matija Djura itd. Tem je razdelil orožje, vse razstavil na oddelke, postavil strojnico in naročil radi pomanjkanja streliva le na gotovo streljati. Bilo je strahovito streljanje. Oddelek ob brodu ni mogel vzdržati velike madžarske premoči. Večina se je umaknila na jugoslovanski breg Mure z bistriškim brodom, Prekmurci so se umikali ob Muri navzdol. Narednika Šobana so Madžari ujeli, potem na nečloveški način ustrelili in vrgli pod breg Mure. Prekmurca Djuro, ki je bil v boju zadet v roko, so ujeli in vlekli s seboj. Nato so šli Madžari v Dolnjo Bistrico ropat. Izropali so zlasti Godinovo hišo, zasramovali mater, očeta pa vzeli s seboj, privezanega na vozu z Balažicem in ranjenim Djuro.

Medtem se je zgodilo za Godino kako uro prepozno, kar nihče ni sporočil njemu, ne generalu Maistru. Dne 24. decembra je bilo Medmurje zase-

deno. Dne 26. decembra se je general Maister po shodu v Radgoni, ki se je začel ob 10. uri dopoldne, kakor že omenjeno, pripravljaj za zasedbo celega Prekmurja. Ravno ta dan pa prekorači kapetan Jurišić s prostovoljci in mornarji iz Murskega Središča v Medmurju most čez Muro in zasede Dolnjo Lendavo. (Bjelovučić piše, da se je to zgodilo že na Božič, 25. decembra, kar ni pravilno). Na čigavo pobudo se je to zgodilo, ni dognano. Pač pa je Jurišić to storil na lastno pest in odgovornost, kakor je jugoslovansko vojaško poveljstvo izjavilo, kar bo pozneje citirano.

V Dolnji Lendavi se je izvršila zasedba precej mirno. Sredi mesta so postavili strojnico in zaplenili nekaj vojnega materijala. Drugi dan, 27. decembra, so nadaljevali pot po glavni cesti proti Murski Soboti. Na Hotizi so slišali streljanje Godinovega boja v Dolnji Bistrici, ne da bi vedeli, za kaj je šlo. Kako lahko bi izostale Godinove žrtve, ko bi Jurišić imel z njim zvezo!

Madžarski vojaki v Dolnji Bistrici so po ropanju in surovostih, ki so jih tam izvršili, opazili prihod Jurišićeve čete proti Črensovcem. Takoj spustijo Godinovega očeta in druge ujetnike ter se spuste v beg. Hoteli so preko Črensovec. Pa so se bali, da bi jih Jugoslovani na glavni cesti prehiteli. Zato so jo udarili po krajši poti preko Srednje in Gornje Bistrice, vedno v nevarni distanci pred Jugoslovani. Jurišić se je ta dan ustavil v Beltincih. Tja je prišlo iz Murske Sobote madžarsko vojaško odposlanstvo pogajat se radi umika. Jurišić je odločno nastopal. Končno je dovolil, da se madžarske čete umaknejo iz Murske Sobote na ta način, da drugo jutro defilirajo pred njim in njegovo posadko. Vsemu so privolili.

Dne 28. decembra je nadaljeval prodiranje proti Murski Soboti. Vozil se je v kočiji, ob kočiji so jahali štirje jezdeci, kakih sto metrov pred vozom pa prva dva jezdeca. Ko pride do mesta, mu pride nasproti mestno zastopstvo. Jurišić stopi iz voza, z njim pobočnik, poročnik Dolšek. Oba imata v rokah ročne granate, Dolšek tudi za pasom. Zastopstvo ga pozdravi, ga prosi, naj bi vzdrževal mir v mestu, in naznani, da je madžarska posadka že prejšnji dan zapustila mesto. Sprejeli so ga gostoljubno in se v mestni hiši dogovorili z njim glede preskrbe posadke. Jurišić sam se je nastanil v gradu pri grofu Szapariju, ki ga je gostoljubno sprejel. Tako je Jurišić zasedel v treh dneh štiri prekmurske župnije, ki se dotikajo Mure: Dolnjo Lendavo, Črensovec, Beltince in Mursko Soboto, potem pa ostal v Murski Soboti.

Šele prihodnji dan se je zvedelo o Jurišićevem pohodu v Mursko Soboto izven Prekmurja. General Maister, ki ga je ta pohod iznenadil, je poslal vojaško pomoč, zlasti slovensko konjenico, dasi mu ni bilo všeč, da je Jurišić prekrizal njegov načrt.

Ko je slišal o zasedbi Murske Sobote mlad štajerskoslovenski borec Božidar Sever, je zapustil svoj dom na Humu pri Ormožu ter odšel v Mursko

Soboto, da bi pomagal pri narodni organizaciji. Res je ustanovil Narodni svet za Prekmurje ter se mu kot predsednik postavil na čelo.

Josip Godina je bil po svojem boju z Madžari doma in v Ljutomeru; svojo posadko, kolikor je je še imel, pa je poslal k Jurišičevi glavni četi. Ustreljenega svojega narednika Šobana, iz hrvatske legije, je dal prepeljati v Ljutomer, kjer je bil pokopan. V Ljutomeru pa se je dne 31. decembra 1918 sestal z že imenovanim Miškom Kūharjem iz Bratonec v Prekmurju (zopet v dolnjelendavskem srezu, iz zaslužne slovenskonarodne rodovine Kūharjev), ki je bil ves čas najbolj vztrajen in požrtvovalen borec za osvoboditev Prekmurja. Sporočil je Godini, da pride ta dan od generala Maistra orožje, da oborožijo za vsak slučaj prekmurske prostovoljce. Ker orožja ni bilo z napovedanim vlakom, se odpelje Godina v jugoslovanski častniški uniformi z večernim vlakom v Radgono, če bi ga morda tam izložili. Pa ga tudi tam ni bilo. Na postaji se Godina seznani z nadporočnikom Zeilhoferjem, že imenovanim hrabrim braniteljem Radgone. Tam pa se mu predstavi tudi Božidar Sever in ga povabi, naj gre z njim v Mursko Soboto, ker ga za Narodni svet zelo potrebuje. Polna narodnega navdušenja se odpeljeta s kočijo, ki jo je imel Sever s seboj, in prideta v Mursko Soboto, kjer dobi Godina stanovanje v hotelu »Dobray« v zadnji sobi v I. nadstropju. V bližnji sobi je stanoval tudi Sever.

V Murski Soboti se seznani Godina s poročnikom Dolškom, ki je nadomestoval Jurišića, ko je bil ta en dan v Medmurju. Godina obišče v bolnici svojega prostovoljca Djuro iz Dolnje Bistrice, ki je celil svojo prestreljeno roko, potem pa opazuje novo življenje v Murski Soboti. V občinskem uradu se je uradovalo slovenski, na pošti so bili aparati s silo potrti, vojaki so hodili veseli po mestu z jugoslovanskimi trobojnicami. Iz Murske Sobote ni smel nihče brez vojaškega dovoljenja odpotovati z vlakom proti Madžarski. Cele vrste ljudi so čakale na tako dovoljenje. Godina se je čudil, da je vlak sploh vozil. Tisti, ki je hotel iti na Madžarsko kaj pravit, je lahko namesto v Murski Soboti vstopil na prihodnji postaji, ki je Jurišičeve čete niso zasedle. Odšli so dne 2. januarja v negotovosti k počitku v Murski Soboti.

V nočnih jutranjih urah v petek, dne 3. januarja 1919, pa se pripeljejo iz Madžarske z vlakom madžarski vojaki do prve postaje pred Mursko Soboto, z imenom Puconci. Od tam gredo peš v Mursko Soboto, kjer premagajo okoli 5. ure zjutraj straže in nato ujamejo osem jugoslovanskih častnikov v gradu in dveh hotelih, pri Dobrayu in Benku, ki so jih iznenadili še v spanju, in dvajset vojakov; moštvo je bilo večinoma nastanjeno v sedanji gimnaziji.

V tej nočni bitki so padli dr. Dimović, poročnik iz Dubrovnika, Ciril Cerovac iz Pazina, Pergar Rudolf iz Varaždina in dva nepoznana vojaka. Kapetanu Jurišiću so prestrelili eno roko in ga pustili potem v bolnici. Drugo jugoslovansko vojaštvo se je umaknilo deloma na takrat jugoslovanska tla v Radgoni, deloma pa skozi Beltince v Medmurje. V Beltincih so si pri nav-

dušenem Slovencu in Jugoslovanu župniku Štefanu Kúharju izposodili kočijo in konje, kar so potem iz Medmurja v redu vrnili.

Veliko so imeli trpeti ujeti Jugoslovani. O tem Godina (v »Slovincu« 28. oktobra 1928) takole pripoveduje: »Moralo je biti okrog pol 6. zjutraj (3. januarja). Na vrata močni udarci. Kakor klopotanje puškinih kopit. Rezko govorjenje — v madžarščini. Po hotelu vrvenje. Zunaj strelji, posamezni in zopet kakor bi se prehitevali. Vmes pok ročne granate in vpitje. Zopet še hujši udarci na vrata in madžarsko preklinjanje. »Odpri!« — Dvignem se v postelji. Ali skozi okno? — Je previsoko in spodaj so vojaki. Ali naj streljam skozi vrata in potem ustrelim sebe? — Za samomor nisem bil vzgojen. Streljati in potem se udati, bi se reklo, dovoliti, da me skalpirajo. — Udarci na vrata in šklepet z bajoneti! Vstanem. »V belini« stopim k vratom in odklenem. Pokazeta se dva bajoneta, dvoje puškinih cevi, tretji bajonet, dva, trije, štirje vojaki in mlad častnik z madžarskimi in rdečimi trakovi. Častnik stoji z revolverjem pred menoj. »Kje imate orožje?« vpraša v slabi nemščini. Pokažem revolver in meč, ki sta visela na obešalniku. »Ujeti ste!« — »Kdo me je ujel?« — »Redno madžarsko vojaštvo« ... »Oblecite se!« — Dvema vojakoma zapove, naj me pri oblačenju stražita ... Obledenega me ženeta na hodnik. Tu se je naš častniški namestnik Polak (Slovenec) glasno prepiral z madžarskim častnikom ... Dragonski praporščak, mladi Stanko Perpar (Slovenec) iz Ljubljane, je mirno zrl daleč na drugo stran hodnika ... G. B. Sever, edini civilist med nami, si je v sosednji sobi pri odprtih vratih z vso umevno nervoznostjo natikal manšete ... Za tem nas močna patrulja žene po temnih ulicah do neke hiše ... Zaklenejo nas v popolnoma temno celico soboške ječe ... V kotu celice sežgem vse listine, kjer je bilo označeno moje ime ... »Kdo je prav za prav kriv poraza?« »Kako je z Jurišićem, ki se je sinoči pozno vrnil v Mursko Soboto?« »Kako da nismo bili v hotelu obveščeni o napadu?« »Mesto je bilo ponoči premalo zavarovano.« »Sploh nas je premalo, smešno malo.« »Sedaj ima Jurišić svojo baharijo, da se upa z dvema mornarjema (večji del posadke so tvorili bivši dalmatinski mornarji) zasesti celo Ogrsko!« ...

V ključavnici glasno zarožljajo veliki ključi ... Pridemo na ulico ... Pridružijo nam še vrsto ujetih mornarjev z obupanimi obrazi in potem se prične ves sprevod pomikati proti katoliški cerkvi ... Iz množice sem ujel madžarski razgovor: »Kam jih peljejo?« — »Za cerkvijo jih bodo ustrelili!« ... Ko smo prišli do cerkve, smo opazili duhovnika, katerega pa niso pustili k nam ... Za cerkvijo nas ustavijo. Prepirali so se, kdo bo streljal ... Med tem prideta dva podčastnika. Naznanita, da je mnogo ujetih in da nas ne smejo ustreliti, ampak naj nas peljejo na železniško postajo v Puconce.«

Tako so za enkrat ostali živi. Osem madžarskih vojakov jih je gnalo ob progi. Zadeli so ob glavnega poveljnika, madžarskega stotnika, ki jim je

dal odvzeti iz žepov vse, kar so imeli. V gozdu, kraj proge, so počivali. Tu jim pridružijo nadporočnika Osterca (Slovenca), ki je bil onkraj na štajerski strani Mure doma na dopustu in je prišel samo iz narodnega navdušenja obiskat zasedeno Mursko Soboto, pa so ga tudi ujeli v Benkovem hotelu. Prišli so v Puconce in so jih zaprli v čakalnico, kamor pa naenkrat vstopijo nadaljni ujetniki: kapetan Rakuša (Slovenec) v jugoslovanski paradni uniformi, Jurišičev pobočnik poročnik Dolček (Hrvat), topničar kadet Rajner (Hrvat) in cela vrsta mornarjev. Bilo jih je vseh skupaj 28: 20 mož in 8 častnikov (civilista Severa so šteli k častnikom).

Medtem je prišel vlak iz Murske Sobote. Vseh 28 ujetnikov so dali v en voz. Zvečer so se pripeljali v Sobotišče, Sombotelj. Tam so dali ujetnikom, ki ves dan niso ničesar jedli, večerjo. Ko so za častnike prišle na mizo palačinke, so stražniki začeli godrnjati: »Roparji bodo jedli palačinke iz madžarske pšenice?« Dr. Obal, nadžupan Železne županije, ki je bil zraven, jih ni mogel pomiriti in se je pri naših ujetnikih oprostil. Morali so jed pustiti na krožnikih in oditi.

Peljali so jih najprej v neke barake, potem v huzarsko vojašnico; ker jih tam niso hoteli imeti, so morali nazaj v barake. Med potjo jih je vojaštvo zasramovalo, suvalo in teplo; Sever si več dni ni mogel obleči suknje radi obtočene roke. V baraki so stoje čakali jutra. Potem so jih dali vendarle v vojašnico, najprej v vlažne prostore, potem v nekoliko boljše v prvem nadstropju.

Pri zasliševanju, pri katerem je bil zraven tudi dr. Obal, so jih spraševali tudi, ali so Jugoslovani res pretepali ljudi, ali so vozili pšenico čez Muro, ali so rekvirirali, ali so vislice postavili, kar seve ni bilo res. Čez nekaj časa so odpeljali Severa v civilno ječo. Siromak bi nekoč že skoraj umrl, nadporočnik Osterc mu je napisal testament.

O polnoči med 5. in 6. februarjem pa je ta častniška sedmorica ušla iz zapora po rjuhah, ki so si jih spletli v vrvi, kakor to popisuje Godina v »Slovincu« 6. februarja 1929. Vseh sedem je prišlo na določenem prostoru izven vojašnice skupaj. Potem so se ločili v dve skupini. Osterc, Polak in Godina so šli po eni poti, drugi štirje, Rakuša, Perpar, Dolček in Rajner, po drugi. Na križišču okoli 15 kilometrov daleč bi se počakali. Rakuša je namreč imel v suknji skrit zemljevid, ki so si ga prerisali, da so znali hoditi. Druga skupina ob določenem času ni prišla na križišče. Zato so prvi trije sami odšli, prišli srečno čez mejo na Štajersko, z vlakom v Gradec in v Maribor h generalu Maistru. Ostali štirje so imeli nesrečo. Dolček je zbolel in so jih ujeli. Rešeni so bili šele spomladi. Tudi vojaki so bili sčasoma izmenjani in izpuščeni.

Najslabše pa se je godilo Božidaru Severu, ki je kot predsednik Narodnega sveta za Prekmurje prišel pred civilno sodišče v Győr (Raab), kjer je bil po sedemmesečnem zaporu nazadnje od boljševiskega sodišča 28. julija 1919 radi

veleizdaje in zločina zoper integriteto ogrske ljudske (pozneje se je glasila obtožnica sovjetske) republike obsojen na smrt. Po dveh dnevih, 30. julija, se mu je posrečilo ob priliki neke ženske vstaje blizu državnih zaporov, uiti iz zapora ter priti preko Slovaške, Češke in Avstrije v domovino.

Jurišić se torej za svoj pohod v Mursko Soboto ni dovolj pripravil, se ni nič informiral ne pri Narodnem svetu za Štajersko in Prekmurje, ne pri generalu Maistru, ne pri prekmurskih domačinih. Če je sploh vedel za prekmurske meje, zakaj ni takoj zasedel celega Prekmurja, kakor je to nameraval Maister; zakaj ni počakal v varnem Medmurju toliko časa, da bi se zbralo toliko vojakov in toliko prekmurskih prostovoljcev, da bi lahko to izvršil? Tako pa je povzročil poraz, ki je imel hude neposredne in posredne posledice.

O tej nesrečni zasedbi pravi Matošić (že prej citirano), da so Hrvati Prekmurje »puškom oslobodili od madžarskih horda« in Bjelovučić s prej citiranimi besedami: »Hrvatski dobrovoljci, a među njima se iztakoše Jure Jurišić iz splitskih Kaštela, dr. Josip Dimović iz Dubrovnika, koji pogibe u Murskoj Suboti... oslobodiše Međumurje... a predoše u Prekomurje, odakle ih iz Prekomurja opozvaše komandanti Entente!« Kako se je potem Dimović sploh ponesrečil, če je šlo vse tako sijajno in so jih odpoklicali komandanti antante? Antantni komandanti jih niso nič odpoklicali, ker še vedeli niso o njih, kakor je bilo že prej povedano. Tudi bi jih ne utegnili odpoklicati, ker so se morali, žal, že prej umakniti.

Če Bjelovučić teh reči ni vedel, bi vsaj lahko pogledal dnevnike po 3. januarju, ki so prinašali tale uradna poročila: »Ljubljanski kor. urad« poroča: »Jugoslovanski dopisni urad javlja: Poverjenik za narodno obrambo poroča: V Murski Soboti so madžarski vojaki napadli oddelek prostovoljcev mornarjev, ki so se kljub ponovnim prepovedim oddaljili od glavnih jugoslovanskih čet v Medjimurju. Drugih napadov na naše čete ni bilo. Mostove čez Muro so zasedle naše čete in je tako vse Medjimurje zavarovano«. Istotam je še drugo uradno poročilo »Ljubljanskega kor. urada«: »Pester Lloyd poroča: V Soboti je prišlo do hudega spopada med jugoslovanskimi oddelki in našimi vojniki. Jugoslovani so vdrli v Soboto, nakar je prebivalstvo zaprosilo 38. pehotni polk v Šopronju za pomoč. Stotnija tega polka, približno 200 mož, je prišla v Soboto in napadla Jugoslovane. Boj je bil hud. Napad nas je stal 3 mrtve in 8 ranjenih; Jugoslovani so izgubili 8 mrtvih in svojega poveljnika, ki je tudi padel. Zajeli smo 38 ujetnikov, med temi 8 častnikov, in zaplenili 2 topa in 3 strojnice. Jugoslovanske čete so se umaknile proti Radgoni«. Obojno poročilo se bistveno strinja. Številke so malo drugačne, kakor sem jih prej podal. Številka 8 častnikov pa je enaka v smislu: 7 častnikov in civilist Sever, ki so ga nekaj časa imeli med častniki. Za padlega poveljnika je »Pester Lloyd« morda smatral dr. Dimovića, ki je bil skozi

vrata v gradu ustreljen, kjer je dobil prestreljeno roko tudi kapetan Jurišić, ki pa k sreči ni umrl.

Navajam te podrobnosti radi tega, ker mi je Bjelovučić tudi privatno zatrjeval: »Prekomurje je osvojila« hrvatska legija«, a nije slovenska«. Upam, da po teh dokumentih ne bo nihče več tega trdil, še manj pa iz te neresnice izvajal posledico, da so Prekmurci Hrvati, ker da jih je osvobodila ali celo »osvojila« hrvatska legija. Tudi upam, da ne bo nihče pritrdil Bjelovučićevi privatni trditvi, da je bila »usljud madžarske politike pogibelj, da se ne posloveni Dolnja Lendava« (Bjelovučić misli: iz hrvatstva), ko v celem Prekmurju ni bilo niti ene slovenske šole, v Dolnji Lendavi pa še celó ne, ko v nobenem uradu s slovenščino nisi ničesar opravil razen po tolmaču, če nisi popolnoma nič madžarsčine tolkel, ko pri ljudskem štetju 1910. leta Slovencev sploh niso več šteli v posebni rubriki »Slovencev«, ampak v rubriki z napisom »Druge narodnosti« s Cigani vred, dočim so imeli Hrvate v posebni rubriki z imenom »Hrvati«.

Sicer pa nikakor ne podcenjujem požrtvovalnosti kapetana Jurišića ter njegovih »prostovoljcev in mornarjev«. Nisem namreč nikakor mnenja, da bi bil Jurišićev pohod v Mursko Soboto le nekaka vojna romantika, ampak sem prepričan, da so se ti junaki res žrtvovali in tvegali svoje življenje iz pravega narodnega jugoslovanskega navdušenja; saj je v tej dobi vsak pravi Jugoslovan hotel pomagati pri ustanavljanju Jugoslavije. Posebno pa pomilujem in obžalujem dr. Dimovića in tovariše, ki so morali za svobodo Prekmurja žrtvovati svoje dragoceno mlado življenje. Zato sem ob drugi obletnici osvoboditve Prekmurja bil prvi, ki sem imel žalni govor na grobu dr. Dimovića in tovarišev, ko je pripravljalni odbor za to komemoracijo (na čelu mu imenovani Božidar Sever kot gerent in predsednik Županske zveze v Dolnji Lendavi) postavil večji lesen križ kot nagrobni spomenik, in mi je v zadoščenje, da je pred par leti postavilo Sokolsko društvo v Murski Soboti z nabranimi prispevki lep, dostojen kamenit nagrobnik ob glavni cesti, ki se že dobro vidi s te ceste, dočim so bili prej grobovi bolj v sredini grobišča. Kot objektivni zgodovinski poročevalec pa moram seve odklanjati vse neresnice in vse krive posledice, ki se iz njih izvajajo.

III.

Umik Jurišićevih čet iz Prekmurja nam je v marsikaterem oziru škodoval. Madžari, ki so po prevratu bili pripravljeni na to, da bodo Jugoslovani zasedli daleč proti severu ozemlje, ki spada v češkoslovaško-jugoslovanski koridor, torej Gradiščansko, kjer so Beli Hrvati, so dobili po Jurišićevem porazu pogum. Hudo so preganjali tiste Prekmurce, ki so se izpostavljali za Jugoslovane. Zlasti so vlačili po ječah prostovoljce iz Dolnje Bistrice, ki so se 27. dec. 1918 pridružili Godinovi posadki in se udeležili bitke proti Madžarom.

V diplomatskem oziru pa so ta umik izrabljali Madžari s trditvijo, da Prekmurci ne marajo Jugoslovance, ker da je prekmurska mladina iztirala Jurišičeve čete. V »Spomenici«, ki sta jo brez podpisa spisala menda Melich in Mikola, stoji v slov. prevodu: »Vendi (Prekmurci) so večkrat, z oboroženo roko, izrazili svojo antipatijo proti slovenskim aspiracijam«... »Ko je proti koncu leta 1918. prišla jugoslovanska četa komandirana po kap. Jurišiću v mesto Mursko Soboto, ki je bilo brez obrambe, je naša mladina, tajno in v naglici organizirana, napadla z navdušenjem in s pogumom to četo, močno 200 mož in 3 kanone, in jo zavrnila, da je šla svojo pot.« Mislim, da Melich ali Mikola ali kdorkoli je to »Spomenico« sestavljal, ni bil prav poučen. Tu že rajši verjamem prej citiranemu »Pester Lloyd«, ki pravi, da je »stotnija 38. pehotnega polka v Šopronju, približno 200 mož« napadla Jurišičevo četo, ki ji je zaplenila po »Pester Lloyd« »2 topa in 3 strojnice«. Po »Spomenici« pa ima Jurišičeva četa 200 mož in 3 kanone. Poročilo »Pester Lloyd« je bolj verjetno, ker »Pester Lloyd« pri tem ni imel povoda, da bi si izmislil »šopronjski 38. pešpolk«, kakor tudi ne, da bi zatajil »vendsko« (prekmursko) »mladino«, s katero bi se tudi »Pester Lloyd« lahko postavljaj, ki je povrh napisal to poročilo neposredno po dogodku dne 3. januarja, ko še ni utegnil misliti, katera četa (38. pešpolk ali vendska mladina) bi komu kdaj služila. Lahko pa je seveda bilo zraven kaj prostovoljcev, kakor je menda imel s to ekspedicijo tudi kaj opraviti somboteljski dr. Obal, ta Slovencem neprijateljski varuh Prekmurja, ki je privoščil našim ujetnikom v Sombotelju dobro večerjo in se z njimi prijazno pogovarjal, kakor smo videli.

Nesreča Jurišičeve čete je bila tudi vzrok, da je Maister zasedbo Prekmurja odložil in se je oboroževanje prekmurskih prostovoljcev ustavilo. Kmalu potem pa je bil general Maister zaposlen z obrambo štajerskih mej in še huje s koroškimi boji, tako da ni izvršil zasedbe Prekmurja, kakor je imel v načrtu. Veliko lažje bi nastopala naša delegacija v Parizu za prekmurske meje, ako bi bilo Prekmurje v jugoslovanskih rokah. Dne 4. maja 1919 mi je v Parizu tudi znani pisatelj S. Watson (Scotus Viator), ki sem ga hotel pridobiti, da bi pisal v naš prilog o Prekmurju, to očital, da so Madžari obdržali Prekmurje v svoji oblasti, češ da bi Jugoslovani bili morali Prekmurje zasesti. Saj bi res morda tudi Koroško brez plebiscita dobili, če bi jo imeli tako v rokah kakor Maister Maribor.

Kljub vsem tem nevšečnostim Slovenci nismo nehali delati za osvoboditev Prekmurja. Glavno delo je bilo sedaj na mirovni konferenci v Parizu, kjer so Slovenci s pomočjo Srbov in Hrvatov napeli vse sile za rešitev Prekmurja, kakor to poročam v svojih drugih spisih. Delo je bilo silno težko; vztrajnost pa je rodila uspehe.

Pa tudi doma Slovenci, zlasti prekmurski slovenski borci, niso mirovali in križem rok držali. Prekmurski izgnanci, ki se niso smeli vrniti na domača

tla, so stalno krožili ob Muri in poizvedovali o razmerah v Prekmurju. V bližnjem štajerskem Ljutomeru so jim vsi šli zelo na roko, tudi s podporami in s kritjem kakih denarnih izdatkov, zlasti tile, seve Slovenci: veleindustri-jalec Viktor Kukovec, kapetan Sagadin in dekan J. Ozmec.

V začetku marca nasvetuje Kukovec, naj gre deputacija v Beograd in zaprosi, da se zasede Prekmurje. V deputaciji so bili: Viktor Kukovec (ki je z orožjem uspešno branil tudi Radgono pred nemškim napadom), Josip Godina (ki se je srečno vrnil iz madžarskega ujetništva), Miško Kūhar (ki je bil v stalni zvezi z generalom Maistrom o načrtih za prekmurske prostovoljce), Ivan Jerič (predsednik na prekmurskem radgonskem shodu), potem še en štajerski Slovenec in dva Prekmurca. Vseh teh pet Prekmurcev je bilo iz dolnjelendavskega sreza, ki se čutijo seve Slovence, ne Hrvate, in so zato tudi iskali zveze s štajerskimi Slovenci. Deputacija je šla najprej k pokrajinski vladi v Ljubljano, kjer so dobili priporočilna pisma. V Beogradu je ta deputacija govorila z ministrskim predsednikom Protićem, s podpredsednikom Korošcem, z ministrom Kramerjem in mnogimi poslanci. Splošno so dobili odgovore: »Z gotovostjo lahko pričakujemo, da bo v Parizu vprašanje ugodno rešeno«. Protića so še naprosili, da jim je dovolil, da jugoslovanski zrakoplov njihove letake meče v Prekmurju. S tem so se dali nekaj časa potolažiti.

Na Madžarskem je kmalu potem zavladal boljševizem Bele Kuna in ustvaril nove razmere. V Prekmurju se je povzpел za boljševiškega komisarja črensovski učitelj in organist, bivši nadporočnik in madžaron Viljem Tkalec. Pod njim je ostalo isto uradništvo ko prej. Zato je šlo še precej po starem načinu, samo občinske sovjete so ustanavljali in Kleklu so »Novine« odvezeli in jih po svoje urejevali. Vojaki so pač izsiljevali od ljudi denar in ga zamenjavali z boljševiškim — nič vrednim. V juniju pa so osumili Tkalca, da ni več zanesljiv in so ga v enotedenskih »bitkah« premagali in pregnali. Na njegovo mesto se je posadil žid, ki je nastavljal same tujce. Ti so huje divjali in zlasti duhovnike preganjali, tako da so nekateri duhovniki morali uteči na Štajersko. Klekla st. so obsodili na smrt. Preoblečen v poljskega delavca je ušel boljševiškim patruljam čez Muro.

V tem času se je začelo v Parizu reševati prekmursko vprašanje. Iz Pariza smo naznanjali, kako je še odločitev vedno dvomljiva. Zato so ljubitelji Prekmurja snovali nove načrte, kako bi ugodno rešitev pospešili. O vsem je vedel Maister, kakor to piše Godina v »Slovcu« 19. maja 1929.

V začetku maja 1919 je bil Godina nagloma poklican iz Ljubljane, od študija, v Ljutomer. Tam so bili zbrani Prekmurci: poročnik Vöröš (ki je bil kot bogoslovec v Sombotelju obiskal ujetnika Godino, pa so ga boljševiki pregnali iz bogoslovja, na kar je bil prekmurski prostovoljec, ki so ga pa kmalu po tem sestanku ujeli Avstrijci v Apaškem polju), Ivan Jerič in Miško Kūhar

v družbi Viktorja Kukovca in kapetana Sagadina, ki sta bila stalna mentorja prekmurskih četašev. Sklep posvetovanja je bil: »Prekmurje se bo zasedlo. General Maister je sklenil. Treba, da smo pripravljeni. Dvigniti bo treba nekaj sto Prekmurcev, da pristopijo«. Dvigniti so mislili v Prekmurju upor, pregnati madžarske boljševike, zasesti glavne urade ter kot gospodarji v deželi poklicati generala Maistra, da zasede celo Prekmurje.

Najprej si je to vodstvo nabralo iz Prekmurja nekaj zanesljivih mož in fantov, ki so šli agitirat po Prekmurju. Občevali so s Prekmurci po tajnih kurirjih ali pa kar čez Muro govorili na samotnih krajih s Prekmurci. Zbirali so dvojne prostovoljce ali legijonarje, kakor so takrat radi pravili: take, ki so takoj (več slučajev dobesedno) pustili plug na njivi in se napotili v Ljutomer, in take, ki so sicer ostali doma, pripravljeni za orožje, ko se začne. In so prihajali, skupina za skupino. Mladi Miško Erjavec, bivši dijak v Ljubljani, ves čas do zasedbe Prekmurja zelo požrtvovalen legijonar, je pripeljal precejšnjo četo v vojaškem redu in koraku. Ti legijonarji so bili nastanjeni v sedanji meščanski, pred prevratom nemški šoli, gostoljubni Ljutomerčani pa so jim dajali vse potrebno.

Ko so bili pripravljeni, sporoče to obmejnemu poveljstvu v Maribor. Od tam pa pride v njihovo veliko presenečenje obvestilo, naj prekinejo akcijo. Takrat so namreč Avstrijci začeli prodirati v smeri proti Mariboru in Celju. Godina in Sagadin se odpeljeta hitro v Maribor h generalu Maistru. Ta ju tiho posluša, nazadnje pa reče: »Imel sem za tiste tedne v načrtu zasedbo Prekmurja, toda Avstrijci...«

V Ljutomeru pa se odločijo, da gredo sami čez Muro. Iz ljutomerskega orožnega skladišča so pobrali vse orožje, kar so ga dobili. Potem so še prosili za orožje v Maribor in Ljubljano. Tega sicer niso dobili, pač pa obvestilo, da pride položaj gledat antantna komisija pod predsedstvom francoskega majorja Reverdyja. Ta se je res pripeljala z avtomobilom iz Maribora s Slovencem kapetanom Mulačkom. Prekmurska legija jo je počakala pred nemško šolo ter jo pozdravila z glasnimi vzkliki Jugoslaviji, Franciji in antanti. Josip Godina je govoril v imenu legije in izjavil, da Prekmurje preveč trpi pod boljševiki in zato so odločeni, da jih preženejo in obenem Prekmurje priklonijo Jugoslaviji. Predsednik Reverdy je pohvalil domoljubje legijonarjev, toda zelo svaril pred nameravanim korakom; svetoval je, naj prepustijo zadevo mirovni konferenci, in obljubil, da bo v Parizu poročal o njihovem razpoloženju in priporočal zadevo v njihov prilog. Godina se je zahvalil in obljubil odgovor po posvetovanju. Reverdy je Godino pozneje še med štirimi očmi svaril in obljubil pomoč pri rešitvi Prekmurja v Parizu. Po »vojnem posvetovanju« so voditelji prekmurske legije: Godina, Jerič in Kūhar sklenili, da sprejmejo francoski nasvet.

Legijonarji so prišli s tem sklepom v neprijetno zadrego. Bili so odlo-

čeni za pohod v ožjo domovino, četudi so imeli pred očmi Jurišičev neuspeh. Pobiti so oddajali orožje. Voditelji bi najrajši vse domov poslali. A vsi niso več mogli, ker so se že preveč izpostavili. Tisti, ki so vendar šli domov, so dobili nekaj soli, sladkorja, tobaka, vžigalic in podobnih predmetov, da bi lahko rekli, da so po te stvari hodili v Jugoslavijo. Nekaj jih je želelo iti v Banat na delo. Tem so voditelji poskrbeli prosto vožnjo. Nekaj pa jih je hotelo iz narodnega navdušenja vstopiti v jugoslovansko vojsko. Tisti dan pa so slučajno prišli v Ljutomer častniki sokolske legije, ki je bila nastanjena v bližnji Štrigovi. Bili so pripravljeni sprejeti Prekmurce v svojo legijo. Zato je nekaj prekmurskih legijonarjev, zlasti mlajših fantov, med njimi Miško Kúhar, vstopilo v to štrigovsko legijo. Godina pa je odšel zopet v Ljubljano študirat.

Major Reverdy, predsednik te komisije, je potem v Parizu brez dvoma ugodno poročal v smislu obljube, ki jo je dal prekmurski legiji v Ljutomeru, na merodajnih mestih v Parizu, kar je takrat dosti veljalo. Dne 25. maja 1919 je tega majorja Reverdyja in naju z dr. L. Ehrlichom, izvedencem za Koroško, povabil glavni slovenski delegat dr. Žolger na obed. Tam nam je ta gospod »Docteur Gaston Reverdy de l' Etat major de l' Armée de Hongrie« z veseljem pripovedoval, kaj je vse videl in slišal in se pokazal kot dobrega poznavalca Srbov, Hrvatov in Slovencev. Znal je tudi nekoliko slovanski. Zato je n. pr. v Strassu pri Špilju kazal Angležu, ki je bil z njim v komisiji, na Slovence, na imena tvrdk na -ič. Hvalil pa je zlasti Slovence in slovensko politično upravo v Mariboru in generala Maistra. Pet dni pred Reverdyjem pa sem govoril v Parizu s prof. grofom Begouenom, velikim prijateljem Jugoslavije, ki je privatno obhodil slovenske sporne meje, govoril o svojih vtisih pri odločujočih osebah ter pisal prijazno o Slovencih v »Journal des Debats«.

Ves maj 1919 je bil za jugoslovansko delegacijo v Parizu trdo delo za vse naše meje. Drugje o tem natančneje popisujem. Tu naj omenim samo nekaj o zasedbi Prekmurja. Dokler so nam v Parizu odrekli Prekmurje, seveda niso imeli povoda, da bi Jugoslaviji dovolili zasedbo, dasi smo že v začetku maja razpravljali o tem. Ko pa se je pripadnost Prekmurja začela nagibati na jugoslovansko stran, je sredi junija naša delegacija zahtevala od vlade v Beogradu, da skrbi za zasedbo Prekmurja, sama pa tudi v Parizu pritiskala za dovoljenje. Tako smo pisali o preganjanju Prekmurcev v francoskem Jugoslovanskem Bulletinu. Spomenico prekmurskih Slovencev, ki sem jo dobil od že ponovno imenovanih prekmurskih borcev, smo priredili v francoskem in angleškem jeziku ter razposlali na 45 merodajnih naslovov.

Ko pa je bilo Prekmurje 9. julija 1919 priznано Jugoslaviji do sedanje državne meje, smo naredili še vse mogoče korake, da bi dobili v našo državo še Slovence do Rabe, kakor sem se dogovoril po kurirju z voditeljem prekmurskih Slovencev Kleklom in njegovimi prekmurskimi sotrudniki. Vršili so

se za to zopet obiski pri francoskih, angleških in drugih delegatih, tudi čeških, med njimi tudi zopet pri dr. Benešu. Risali smo meje za nove zahteve teh rabskih slovenskih vasi. Dne 11. julija sva z dr. Žolgerjem stilizirala še zadnjo Spomenico v zagovor teh rabskih vasi. Prihodnje dni je izgledalo, da bodo šli z mejo še v Rabsko dolino, le Sv. Gotharda nam ne bi radi dali, ker statistika izkazuje madžarsko večino. Ker so bili Francozi še najbolj za to, da gre meja do Rabe, sva z dr. Žolgerjem še 17. julija naredila pisma za francosko delegacijo. Toda Angleži in Amerikanci niso bili za to, tudi univ. prof. in major Johnson iz kolumbijske univerze v New-Yorku, ki nam je pripomogel, da smo dobili sedanjo mejo, je to odklanjal, češ, da je meja na razvodnici boljša in je Sv. Gothard po večini madžarski. Po teh dneh je komisija velesil pripravila o teh rabskih naših zahtevah predloge za Vrhovni svet, kakor tudi predlog o zasedbi Prekmurja, kakor smo to 16. julija službeno zahtevali v Parizu.

V šolskih počitnicah 1919 se je abiturient Josip Godina nastanil pri svojih prekmurskih legijonarjih v Štrigovi. Ti so v okviru sokolske legije organizirali prvi prekmurski orlovski odsek. Zato se je v časnikih pisalo včasih tudi o prekmurski orlovski legiji. Ti legijonarji so imeli vsak dan svoje vojaške vaje. Tako so minevali tedni. Dan na dan so vpraševali Godino, kdaj bodo šli v Prekmurje. Dajal jim je pogum: »Bo že, fantje! Samo vztrajnost!« Včasih se je zdelo Godini, kakor da bi nekateri že obupavali nad srečnim izidom v Parizu. Častno se mora omeniti, da je bil Miško Kūhar od začetka do konca pri legijonarjih v veliko moralno podporo, da so fantje vzdržali do konca. Pri tem se še mora dostaviti, da so tudi drugi Prekmurci z istim namenom kakor ti legijonarji služili prostovoljno v drugih jugoslovanskih četah, tako da je bilo skoro celo Dolnje Prekmurje, zlasti torej iz dolnjelendavskega sreza, zastopano, ko je čakalo na osvobodilni pohod v Prekmurje.

In prišel je končno tudi ta dan. Vrhovni svet je sklepal o prekmurskih mejah in o zasedbi Prekmurja končnoveljavno dne 1. avgusta 1919. Jugoslovanska delegacija v Parizu je dobila o tem obvestilo od mirovne konference v pismu z dne 2. avgusta, podpisanem od glavnega tajnika Francoza Dutaste. V tem pismu se naznanja, da je Vrhovni svet združenih in pridruženih sil dne 9. julija 1919 določil mejo med srbsko-hrvatsko-slovensko državo in Ogrsko od izliva Mure v Dravo do avstrijske meje. Potem se natančno opisuje sedanja prekmurska meja po generalštabni karti ob razvodnici med Rabo in Muro. Vrhovni svet peterih velesil je bil 9. julija tale: Clemenceau za Francijo, Lansing za Ameriko, Balfour za Anglijo, Crespi za Italijo, Matsui za Japonsko. Nato pa pismo poroča, da je Vrhovni svet dne 1. avgusta razmotrival nove zahteve (revendikacije) srbsko-hrvatsko-slovenske delegacije ob Rabi, da pa ni bil mnenja, da bi se s tem zboljšala popisana meja, ki gre za tem, da zagotovi srbsko-hrvatsko-slovenski državi v tem kraju geografsko

mejo z razvodnico med Rabo in Muro, pač pa je sklenil pristati na zahtevo delegacije z dne 16. julija in pooblastiti srbsko-hrvatsko-slovensko državo, da vojaško zasede del Prekmurja (la partie de la Prékmourjé) v označenih mejah z dne 9. julija 1919 s tem, da čaka na določitev končnoveljavnih mej.

Jugoslovanska delegacija je dobila to pismo dne 4. avgusta. Vlada v Beogradu je bila o tem obveščena dne 6. avgusta. Poveljnik v koroških bojih, general Smiljanić, je dobil naročilo, da zasedbo v naznanjenih mejah izvrši. Dne 9. avgusta je sprejela prekmurska legija v Štrigovi vest, da se bo Prekmurje zasedlo. Legija je dobila povelje, naj bo pripravljena, da odrine.

O zasedbi Prekmurja piše ljubljanski dnevnik »Jugoslavija« 14. avgusta 1919 sledeče: »O akciji, uvedeni za zasedanje Prekmurja je prejel Ljubljanski dopisni urad nastopno poročilo: Naša sicer tako tiha in molčeča Radgona je dne 10. avgusta popoldne nenadoma oživela. Po njenih ulicah so odmevali trdi koraki 36. (karlovškega) in 37. (ljublanskega) pehotnega polka ter tretjega bataljona 45. (mariborskega) pehotnega polka. Sledil je dravski konjeniški polk in dolga vrsta artiljerije: najprej dve brdski bateriji drinskega polka, druga in tretja havbična in prva mariborska poljska baterija. Potem so se pojavili naši izborni telefonisti brzojavnega bataljona, tren, saniteta itd. Po zaslugi naših nad vse hvale vrednih železničarjev, ki so delali noč in dan, se je v komaj 24 urah zbrala tukaj vsa vojska. Dne 11. avgusta zvečer je bila Radgona pravo vojno taborišče, kjer je vrvelo in vršelo kakor v čebelnjaku. Tudi nestrokovnjak je mogel opaziti, da se nekaj pripravlja. Radovedno so legli Radgonci spat. Toda ko so se zjutraj zbudili, te vojske ni bilo več v mestu. Bila je že daleč v Prekmurju, našem divnem, toliko mučenem Prekmurju, čigar prebivalstvo nas je pričakovalo tako željno, in kamor je vleklo srce vsakega vojaka z nepremagljivo silo . . . 36. in 37. polk sta izvršila forsirane 30 do 40 km dolge marše v redu, ki vzbuja občudovanje. Drinski brdski bateriji sta takoj po izkrcanju iz vagonov nastopili in verno spremljevali svoje druge od pehote. Še enkrat so se bratsko pozdravili Srbi, Hrvati in Slovenci tam, kamor jih je pozvala domovina! Prekmurci so sprejeli svoje brate osvoboditelje z nepopisnim navdušenjem. Praznično oblečeno zbrano ljudstvo je navdušeno pozdravljalo naše vojake. Ob pol 11. je dospel general Smiljanić v Mursko Soboto, kjer je pozdravil čete, okoli katerih se je zbrala ogromna množina sveta. Potem se je peljal preko vasi Mačkovci, Boreče v Lendavo, povsod povprašujoč po potrebah in željah prebivalstva, ki je mnogo pretrpelo vsled nasilja boljševiske vlade . . .«

Četam, ki so prodirale iz Radgone, ki je bila takrat še v jugoslovanskih rokah, je poveljeval podpolkovnik Uzorinac. Druge čete so šle iz Ljutomera in Murskega Središča preko Mure. Prekmurska legija je imela čast, da je 12. avgusta zjutraj z drugimi četami prekoračila Muro in prodirala proti severu

do Kobilja. Razen nje sta se po »Lj. dop. ur.« udeležili tega pohoda tudi hrvatska in primorska legija.

Dne 12. avgusta je bila zasedba popolnoma izvršena. Popoldne 12. avgusta se je že pripeljal iz Maribora okrajni glavar dr. Lanjšic z antantno misijo v Mursko Soboto kot civilni komisar za Prekmurje. Civilnemu komisarju je sledilo prihodnje dni vseh vrst uradništvo iz Maribora in Ljubljane, ki je iz rok začasne vojaške uprave prevzemalo civilno upravo v Prekmurju.

Zasedba se je izvršila mirno, brez prelivanja krvi. Na Madžarskem se je ob 1. avgustu zrušil boljševiški režim. Rdeče gardiste so začeli zamenjavati beli gardisti. Ta sprememba pa še ni bila končana. Povrh pa je seveda tudi ogrska vlada dobila obvestilo, da je mirovna konferenca pooblastila Jugoslavijo, da zasede Prekmurje. Sicer pa bi bil itak vsak upor proti redni, disciplinirani armadi, ki se je za zasedbo temeljito pripravila in jo tudi z občudovanja vredno naglico in točnostjo izvršila, nemogoč.

Kako čudno se potem glasi v luči teh zgodovinskih podatkov Matošičeva in Bjelovučičeva izmišljotina, da so Prekmurje »Hrvati puškom oslobodili od madjarskih horda« (Matošić), da so Hrvati kao i za vrijeme Jelačića jaki na oružju, a kad dođe djelo rada, onda iz nehaja valjda prepuste stvar drugima« — »Slovencima« (Matošić), ali da so hrvatski dobrovoljci Jurišić itd. oslobodili Medžimurje, odtod prešli v Prekmurje, od koder so jih odpoklicali komandanti antante, a da so avgusta 1919 njihovi (»naši« t. j. Jurišičevi ljudje ali Hrvati) zopet zavzeli Dolnjo Lendavo, Mursko Soboto, Črensovec, Beltince itd. ter priklopili Prekmurje Hrvatski pod bansko oblast.

Pri osvoboditvi Prekmurja Hrvati kot Hrvati niso ničesar »osvobodili« ali »osvojili«. To je storila redna vojska države Srbov, Hrvatov in Slovencev pod poveljstvom generala Smiljanića. Da so bili v redni armadi med Srbi in Slovenci tudi Hrvati, se razume. Vsled tega kaki Hrvati tudi niso imeli Prekmurja Slovincem prepuščati, kakor trdi Matošić, kakor tudi Bjelovučičevi »naši« (Jurišičevci ali Hrvati) niso nikdar priklopili Prekmurja Hrvatski pod bansko oblast, ko pa je že na dan osvoboditve prišel slovenski civilni komisar Lanjšic, potem Berbuč, potem Lipovšek s sreskim načelnikom v Dolnji Lendavi vred — vsi Slovenci, poslani in odvisni od ljubljanske vlade, oziroma Dravske banovine, ko so bile oblasti, pa od mariborske oblasti. Še bolj čuden pa je potem Matošičev in Bjelovučičev sklep, da je Prekmurje hrvatsko, ker so ga Hrvati osvobodili in osvojili ter priklopili Hrvatski pod bansko oblast, ko niso storili celo nič od vsega tega.

Jasno pa je iz teh zgodovinskih dejstev tudi to, da Slovenci nismo bili brezbrizni glede Prekmurja, ampak da smo zanj veliko delali in trpeli.

Zasedba Prekmurja je vzbudila v Sloveniji veliko veselje. Predsedništvo deželne vlade za Slovenijo je ob priliki zasedbe Prekmurja poslalo na kabinetno pisarno prestolonaslednika in regenta Aleksandra v Beograd nastopno

brzjavko: »Naše hrabre čete so tekom včerajšnjega in današnjega dne zasedle Prekmurje, navdušeno pozdravljene po tamkajšnjem slovenskem prebivalstvu. Ob tem zgodovinskem trenutku, ko so bili naši prekmurški bratje rešeni iz tisočletnega robstva, poklanjamo Vašemu kraljevemu Visočanstvu izraz verne udanosti in najgloblje hvaležnosti celokupnega slovenskega naroda. Ljubljana, dne 12. avgusta 1919« (»Jugoslavija«, 14. avgusta 1919). Na to brzjavko je prišel odgovor: »Delim radost predsedništva pokrajinske vlade slovenačke i celog naroda prilikom ulaska naše vojske u Prekmurje i oslobođenja naše tamošnje braće, kojoj želim, da se pod okriljem zajedničke otačbine ubrz osnazi od pretrpljenih žala, što jih je tuđinski režim još u poslednjim danima počinio. Aleksander«. (»Jugoslavija«, 20. avgusta.) Generalu Smiljaniću, ki se je po trimesečni odsotnosti iz Ljubljane, po vojnih operacijah za osvobojenje slovenskega Korotana, potem ko je še izvedel dne 12. avgusta zasedanje Prekmurja ter s tem vpletel nov biser v sestav Slovenije, vrnil v Ljubljano, dne 18. avgusta, so priredili slovesen sprejem. Na kolodvoru so ga ob prihodu vlaka po himni vojaške godbe »Naprej zastava slave« pozdravili vsi častniki ljubljanske garnizije in zastopniki deželne vlade, mesta in drugi civilni funkcionarji.

Posebno pa so se veselili svojega osvobojenja Prekmurci sami. Vračajočim se prekmurskim beguncem so prirejali slovesne sprejeme. Tako posebno slovesno v Beltincih župniku Kleklu in legijonarjema Godini in Horvatu.

Najbolj slovesna in veličastna pa je bila ljudska proglasitev osvobojenja Prekmurja in izročitev Prekmurja jugoslovanski civilni upravi dne 17. avgusta 1919, prvo nedeljo po osvoboditvi, v Beltincih. V avtomobilu sta se pripeljala iz Radgone skozi Mursko Soboto poveljnik vojaških čet podpolkovnik Uzorinac ter civilni komisar dr. Lanjšić. Pri vasi Bratoncih se je zbrala nepregledna množica slovenskih Prekmurcev, fantje so bili na konjih, okrašenih s slovenskimi zastavicami, drugi ljudje so bili na ozaljšanih vozovih. Z venci in zelenjem okrašene deklice so delale špalir. Med tri kilometre dolgim špalirjem, skozi šest slavolokov sta se peljala podpolkovnik Uzorinac in komisar Lanjšić kot triumfatorja v Beltince. Pred okrašeno župnijsko cerkvijo je bila slovesna služba božja, ki jo je opravil prof. dr. Fr. Kovačič iz Maribora. Med sv. mašo je oddajala prostovoljna legija častne salve.

Po službi božji se je vršil prvi ljudski tabor v Prekmurju. Vodil je zborovanje junaški Josip Godina, ki je pozdravil vojaškega poveljnika in njegove čete, ki so v tako kratkem času brez prelivanja krvi osvobodile Prekmurje, in zastopnika jugoslovanske uprave. Po zahvali za krasen sprejem je podpolkovnik Uzorinac izjavil, da je njegova naloga sedaj končana in da izroča posle civilni upravi, od katere sme pričakovati prekmursko ljudstvo najboljših sadov. Dr. Lanjšić je ugotovil, da prevzame upravo, ki bo z vso vnemo skrbela za ljudstvo. Župnik Klekl je vzbujal spomine prestanega mučeništva, dr. Ko-

vačič se je spominjal pariške konference, pri kateri je sodeloval kot izvedenec za Štajersko. Govorili so še poročnik hrvatske legije, Vladimir Pušenjak (Maribor), Viktor Kukovec (Ljutomer), Vahtar (primorski begunec), Balažič (Prekmurec) in Kerec (prekmurski salezijanec iz Veržaja). H koncu je zaigrala godba: »Lepo našo domovino«, ki so jo peli vsi navzoči.

Po zborovanju se je razdelila med ljudstvo proklamacija civilnega komisarja, ki ima v prvi točki kakor nalašč proti Matošiću in Bjelovučiću tole besedilo: »Ljublj. dop. urad, Murska Sobota, 17. avgusta: Civilni komisar za Prekmurje dr. Lanjšić je izdal Prekmurcem nastopni proglas: Podpisani zastopnik jugoslovanske vlade naznanjam ljubim Prekmurcem 1. da je zasedeno Prekmurje del Jugoslavije na podlagi odločbe pariške mirovne konference, t. j. stalno večno jugoslovansko ozemlje, del Slovenije. Vi niste več Ogri, temveč jugoslovanski sinovi domovine Jugoslavije, po rodu Slovenci. Naša vlada ima moč, da to dobljeno zemljo, da naše rešene brate obdrži pod svojim krilom. Naše junaško vojaštvo bo obranilo, kar je našega. Tistim, ki golčijo, da je ta rešitev še nestalna in samo začasna, se nasmejte in opomnite jih, da naj ne širijo laži nezaupanja. Rešenje je dovršeno«. (»Slovenec« in »Jugoslavija«, 19. avgusta 1919.)

Zdaj ko je bilo slovensko Prekmurje srečno zasedeno, so prinesli zagrebški listi oklic Hrvatov južno od Kaniže, tudi preko Mure, torej hrvatskega Prekmurja, in Hrvatov preko Drave, torej hrvatskega Prekodravlja, od izliva Mure v Dravo pri Legradu vzdolž Drave do jugoslovanske Baranje. Za te Hrvate sem se na mirovni konferenci tudi zavzemal. Če bi prišli ti Hrvati k Jugoslaviji, bi prišli morda tudi Slovenci v Taranju in potomci Slovencev okoli Šurda. Šurd je južnovzhodno od medmurske Kotoribe, nekoliko oddaljen od levega brega Mure, precej južno od Kaniže. Leta 1719. se je v šurdanski okolici na Liszó-pusto naselilo 14 evangeličanskih družin iz našega slovenskega Prekmurja in pozneje v okolico še več, tako da je bilo v šurdanski okolici 11 slovenskih vasi. V tem Šurdu je bil evangeličanski župnik Štefan Kúzmich, ki je tu prevedel Novi zakon. Njegova dva naslednika sta bila še Slovenca. Potem pa so se ti Slovenci sčasoma pomadžarili. Predsednik naše etnografske sekcije v Parizu prof. Cvijić je na svoji pariški etnografski karti točno vrisal vse te prekmurske in prekodravske Hrvate, seve bolj natančno ko Bjelovučić na svoji karti. Delegati, zlasti hrvatski, so te Hrvate tudi skušali pritegniti v jugoslovanske meje, a mirovna konferenca ni hotela nam priznati teh krajev, ker ni marala Madžarske odrezati od Drave.

Iz pisanja teh listov pa sledi, da so tudi hrvatski listi l. 1919. priznali, da je današnje jugoslovansko Prekmurje slovensko. Torej so se izjavili tudi že proti Matošiću in Bjelovučiću. »Jugoslavija« ima 21. avgusta 1919 iz Zagreba z dne 20. avgusta tole: »Današnji listi priobčujejo oklic hrvatskih Prekmurcev, ki poudarjajo, da je jugoslovanska armada osvobodila na svojem

sedanjem pohodu s a m o s l o v e n s k i del Prekmurja, dočim je ostalo v madžarskem suženjstvu nad 50.000 Hrvatov. Oklic roti jugoslovansko armado, da naj izpolni svoje delo in osvobodi tudi ta del jugoslovanskega naroda«.

Par dni po ljudski proglasitvi prekmurskega osvobojenja je poveljnik dravskega-prekmurskega odreda podpolkovnik Uzorinac kot šef vojaške uprave v Prekmurju res izročil vse posle politični upravi civilnega komisarja za Prekmurje. Sam pa se je vrnil v Maribor in prevzel zopet posle zastopnika poveljnika štajerskega obmejnega poveljništva. Varnostno službo pa je prevzelo orožništvo, ki mu je dolgo časa poveljeval iz Ljutomera znani kapetan Sagadin, ki si je zlasti za časa določitve definitivnih prekmurskih mej po mednarodni komisiji l. 1921. pridobil velike zasluge za Prekmurje.

Kmalu potem, ko je civilni komisar dr. Lanjšič prevzel posle civilne politične uprave, pa so bili Prekmurci prisiljeni, da se še enkrat izjavijo glede svoje narodnosti in svojega jezika. Prišli so namreč finančni stražniki iz Hrvatske ter si začeli določevati finančne postaje v spodnjem delu Prekmurja, tudi v Beltincih, najbolj zavedno slovenskem kraju. Kdo je to povzročil, se ne da dognati. Pač pa poroča »Slovenec« 22. avgusta 1919, da sta prišla v Maribor iz Beograda od finančnega ministrstva šef oddelka za finančno stražo Grünwald in višji finančni nadzornik Dvoroček z nalogo, po vseh mejah Jugoslavije urediti finančno stražo. Tudi ta dva sta nekaj govorila o hrvatskih finančnih stražah, carinskih in davčnih uradih s centralno upravo v Varaždinu, pod mariborsko finančno okrožje pa da je določen komisarijat finančne straže v Domaföldu, malem naselju, ki spada v občino Krplivnik. (Prim. o tem tudi »Murska Straža« 1919, šte. 20).

Prekmurci so bili radi te nameravane hrvatske finančne straže silno razburjeni, ker se jim je zdelo, da se jim hoče vsiliti hrvatska uprava in hrvatski uradni jezik. Prekmurski madžaroni pa so proti Jugoslaviji ravno s tem agitirali, da bo Jugoslavija vsilila Prekmurcem hrvatski ali srbski jezik. Zlasti proti hrvatskemu jeziku je pisal po ponesrečenem Jurišičevem pohodu v Mursko Soboto letak z napisom: »Dragi slovenski bratje«, med drugim tole: »To pa ne pišejo, ka je v Jugoslaviji kraljvajoči jezik horvački i či bi kakši poseo mōo što pred naprejpostavlencami, bi tak mogao tumača meti, kak smo ga mogli i mij meti, za časa prevejšega vladarstva. Nam ga pa že več ne bo trbelo, ar mo slovensko gospodo meli«. Tisti čas je Madžarska obljubljala Prekmurcem slovensko avtonomijo pod krono sv. Štefana. Ta obljuba ni bila sicer odkritosrčna, in če bi obljuba že bila, pa se nikdar ne bi spolnila. Toda letak vseeno priča o slovenstvu in o slovenskem jeziku v Prekmurju proti kakemu hrvatskemu jeziku.

Glede uprave in upravnega jezika so bili Prekmurci jugoslovanskega mišljenja popolnoma edini. To je pokazalo tudi prvo zborovanje prekmurskega

narodnega sosveta, ki ga je sklical in vodil dr. Lanjšic v Murski Soboti dne 25. avgusta 1919. Zbor, ki so se ga udeležili z voditeljem Kleklom vsi narodno vplivnejši možje in kateremu se je predstavil novi poveljnik za Prekmurje podpolkovnik Dereani s Prekmurcem znanima kapetanoma Mulačkom in Sagadinom, je sprejel soglasno in navdušeno sledeče resolucije, kakor poročajo »Novine« 30. avgusta 1919: »1. Najtopljeje je dao brzojavičnim potom z vdanostjov pozdraviti častitljivega kralja Petra i regenta Aleksandra; našo delegacijo v Parizu, pa se njej zahvaliti za ogromne težave, štere je preobladala pri rešenji Prekmurja, pa jo oproso, naj vse mogoče včini, da se slovenska okolica Monoštra tūdi reši; navzočoga dr. Slaviča, ki se je zdaj vrno s Pariza, je z navdušenimi živio-klici pozdravo sosvet in iz srca se zahvalo za njegovo ednoletno skrb, delo i borbo za rešenje Prekmurja. 2. Sosvet je pozdravo visoko vlado v Belgradi, pa njej naznano, da ednoglasno protestira proti tomi, da bi se Prekmurje na hrvaški i slovenski del razdelilo«.

Iz Beograda dolgo ni prišel nikak odgovor na te zahteve. Zato je šla posebna prekmurska deputacija v Beograd, v kateri so bili: Štefan Lejko (Beltinci), Josip Godina (Dolnja Bistrica), Jožef Horvat (Bogojina), Jožef Cigan (Črensovci), Matija Balazič (Beltinci), Štefan Litrop (Turnišče) [vsi iz dolnjelendavskega sreza], Viktor Kukovec (ljutomerski mentor prekmurskih legijonarjev) in dr. M. Slavič. Deputacija je našla popolno razumevanje te zahteve po enotni slovenski upravi. Jugoslovanski klub je že prej dvakrat interveniral v tem smislu. Od jugosl. demokratskega kluba, pri katerem je deputacija istotako govorila, je podpiral njeno zahtevo zlasti poslanec dr. Vekoslav Kukovec, ki je kot panonski Slovenec od Sv. Tomaža pri Ormožu poznal prekmurske razmere, kakor jih je seveda dobro poznal tudi predsednik Jugosl. kluba dr. A. Korošec, panonski Slovenec od Sv. Jurija na Ščavnici, ki je imel osebne zveze s prekmurskimi narodnjaki.

Nato je takratni notranji minister Svetozar Pribičević odredil, da ima celo Prekmurje enotno slovensko upravo. »Jugoslavija« ima 4. septembra iz Ljubljane z dne 3. septembra tozadevno poročilo: »Glasom odredbe ministristva notranjih del, naslovljene na deželno vlado za Slovenijo, tvori ves po vojaštvu zasedeni upravni del Prekmurja do ustavne ureditve upravno enoto, ki se ima samostojno upravljati pod vodstvom civilnega komisarja vpelnega po zasedbeni oblasti. Deželna vlada za Slovenijo je dobila nalog, dodeliti civilnemu komisarju vse potrebno uradništvo in uslužbenstvo«.

Dr. Lanjšic se je preselil 6. septembra 1919 iz Radgone, ki jo je med tem mirovna konferenca prisodila Avstriji, v Mursko Soboto s svojim uradom, kjer je kot vrhovni šef politične oblasti uvedel upravo po navedenih načelih.

S tem so Prekmurci dokazali, da so Slovenci, ki so se borili za dosego svojega slovensko-narodnega cilja, in tako dokumentirali tudi Matošiću in

Bjelovučiću, da »se ne osječaju Hrvatima«, in da so »osobito sticali svoje slovenstvo stanovnici Donje Lendave«.

Taka je torej slovenska narodnost in jugoslovanska osvoboditev naših Prekmurcev. Obojno se še lahko k sklepu dokumentira s krasnimi članki, ki so jih prinesle »Novine« takoj po osvoboditvi 17. avgusta 1919 in jih je večinoma spisal urednik Jožef Klekl st. sam.

Ko z veseljem naznanja o osvoboditvi, da »se je s tem spunila želja, vroča, pravična, da bi se prekmurški Slovenci združili s svojimi brati na ono stran Mure«, se mu toži po Slovenceih ob Rabi in jih vabi v lepo Jugoslavijo med brate: branitele Srbe, junake Hrvate, viteške Slovence:

»Znate pot do Šentgotharda,
Kjer vrtela nosi Raba?
Tam slovenska bo zastava
Slavno-dično plahotala.«

Ganljiv je slog v vznesenem spisu z naslovom: Prekmurskim Slovencecom na znanje! »Dragi rojaki! Tolažiti ščemo, kak dobra mati svojo jočečo deco. Deca ste ljublene slovenske matere, slavne Slovenije, štera prebridke skuze morate točiti. Slovenija vam je posušiti šče, zato se obrne do vas s tem tolažilnim listom. Poslušajte jo, potrta srca, poslušajte jo vsi mladi i stari, katoličanci in evangeličanci, bogati in siromaki, vi ste njeni, nad vse vas razprostera svoje materne peroti, zato ka ste njena deca, zato ka ste vsi Slovenci. To ste! Bog, ki je stvoriteo vsega bitja na zemlji, brez koga se list ne gane na drevi, ne spadne kapla rosice ščipki na cvet, ne zabrne žužavka, ne skoči zverina v gošči s svojega ležišča, te Bog je tudi vaš oča. To vas je učila vera, to vam je pripovedovalo sunce i cela narava. Ste verovali vi to? Neste smeli. Za Slovence neste se smeli imenuvati. V greh so vam šтели ljudje tisto, kar Bog sam je zapovedao spoznati, da ste najme Slovenci. Ne ste smeli nikde glasno povedati, da je vam tudi tisti začetnik, kak drugim narodom: kda je slaviček, stvarica boža toti, ali nêma stvarica, kak pravite po domačem, kda je slaviček ne popevao nikdar druge pesmi kak svojo, na štero ga je njegov stvoriteo navčo, te ste vi ne smeli, vi, razumno, pametno bože stvorenje, s svojega jezika pustiti tisto pesem, tisti guč, na šteroga vas je te dobri nebeški Oča navčo, slovenskoga. Nêma stvar je imela pravico do svojega maternoga jezika, v nemrtno dušo imajo čí Slovenci pa nej. Lagati so vas včili, naj pravite, da ste nej Slovenci, v greh so vas napelavali. Vašo deco i vas so po šolaj kaštigali, česte po maternom jeziki kaj povedali. Pri sodnji so vas sodili, da ste nej razumeli, v šoli vas včili, da ste nej zastopili, v cerkvi vam popevali pa včasih še predgali i molili, da bi se tem menje božega blagoslova na vas zgrabilo, v tujem jeziki. Bili ste »vonječi toti« (smrdljivi Sloveni) povsod...

Tebe si postavimo zdaj pred oči, mantrniško ljudstvo, lete nagovorimo slovensko pokolenje v Prekmurju, štero si v velikoj večini verno ostalo materi Slavi, materi Sloveniji...

Dobro ljudstvo, prišla je zdaj plača zate. Bog, ki te je za Slovence stvorilo, ki de ednok račun brao od tebe kak Slovenca, — kak vsaki človek tak ma tudi vsaki narod nalogo od Boga naloženo, štero mora rešiti — te Bog je poslušno goreče iz krvavečega srca prihajajoče prošnje — zgledno se je na tvoje joje, na tvoje gorje, kak nekda na tlačeno izraelsko ljudstvo v Egipti, pa poslao ti je rešenje. To veselo vest, glas preradosten tvojega rešenja ti naznanja tvoja slovenska mati, mati Slovenija. Prekjezeroletno robstvo konec jemlje. Pariška mirovna konferenca ne se pozabila tvojega robstva, prikapčila je tvojo slovensko Krajino k slovenskemu orsagi, k Slovenji v Jugoslaviji.

Veseli se, dobro slovensko ljudstvo, vura tvoje slobode je odbila, vernost tvoja je plačo dobila! Zajovči, Prekmurec! Radostno prepevaj in hvali Boga ki ti z rešitevjo nezračunano dosta dobrega da!»

H koncu je pesnitev, ki v lepi obliki opeva gorje Prekmurcev na levi strani Mure in poudarja vez (vezalje) s štajerskimi Slovenci, ki kre (ob) desne strani Mure živé.

»Kaj je Mura šepetala?

Mura je zašepetala:

Struga moja zlato vála...

Ali so vam vrelci znani,
odket ga prinéso váli?

Tu kre moje leve stráni
rod prebiva, rod pregnáni...
jokat se je hodo v mene.

Z večstoletne grozne teme...
njegove suze so zlató,
ki ga skrivam pod vodó.

—
Mura je zašepetála:

Kelkokrat sem z mesta vstála
poplavila rodno zémlo...

Tiste, ki slobódo jémlo,
v svojem srdi sem iskála,
ka bi njim na znanje dala:

Ne me Večni záto stvoró,
da bi val moj brate ločo,

Jaz vezalje sem za nje,
ki kre strani mi živé.»

Prekmurske meje v diplomaciji

Dr. M. Slavič

I. Na mirovni konferenci v Parizu.

Slovenci smo imeli na mirovni konferenci v Parizu po svetovni vojni leta 1918. skrajno slabo stališče. Naše Goriško in Primorje nam je odvzela Italija zase, naše Koroške pa nam z amerikansko Milesovo komisijo vred ista Italija ni privoščila, da bi jo ohranili. Italija pa je bila takrat ena izmed peterih velesil, ki je z Ameriko, Anglijo, Francijo in Japonsko določevala svetu mirovne pogoje.

Tudi naše štajerske meje dolgo niso našle milosti v očeh velemožnih diplomatov. Dne 18. febr. 1919. je bila prvič od zastopnikov velesil zaslišana jugoslovanska delegacija. Vodil jo je Pašić, govorili pa so dr. Vesnić, dr. Trumbić in dr. Žolger. Kmalu potem smo zvedeli, da mislijo velesile narediti Dravo za severno jugoslovansko mejo, tako da bi odpadel k Avstriji ves levi breg Drave z Mariborom in z vsemi Slovenskimi goricami vred. Rekli so namreč, da je reka najenostavnejša jasno določena državna meja. Dobro se še spominjam žalostnega petka, dne 8. marca 1919, ko smo se pri dr. Žolgerju zbrali dr. Rybař, dr. Pitamic, prof. Juvančič, dr. Šubelj, ing. Mačkovšek, dr. Brezigar, dr. Shvegel, prof. dr. Fr. Kovačič in pisec teh spominov, da bi zbrali argumente za rešitev levega brega Drave. Prof. Kovačič, izvedenec za štajerske meje, je prečital svoj spis o obrambi levega brega Drave. Končal se je že razgovor o prvem delu tega spisa, ko pride dr. Vošnjak k dr. Žolgerju in mu sporoči, da ga bo sprejel angleški delegat, h kateremu ga je poslal, in da pridno študirajo Žolgerjeve spise, ki jih je predložil pred tremi dnevi. Po sklenjenem razgovoru pri dr. Žolgerju je prišel v našo sredo še dr. Smodlaka z vestjo, da bi bila Drava meja samo do vključno Maribora, a da tudi o Mariboru gre barometer za 2° višje.

Za Štajersko smo končno dobili državno mejo preko levega brega Drave do blizu etnografske meje z nekaterimi izgubami narodnih drobcev ob nemški črti. Bila je priznana Jugoslaviji tudi Radgona z okolico.

Če je bilo tako težavno spraviti velesile čez Dravo, je razumljivo, da Prekmurje ni prišlo niti v poštev. Šele ko so ti velemožje prišli z državno mejo

čez Slovenske gorice, je bilo mogoče misliti tudi na »Slovensko krajino« preko Mure. Seveda jim je bila tudi tu zopet Mura naravna državna meja. Istotako je razumljivo, da je za amerikanske, angleške in japonske pojme malenkost, v katero državo naj spada 100.000 ljudi, kolikor jih je onkraj Mure, ki smo jih reklamirali za Jugoslavijo.

Šele koncem marca 1919 so se zastopniki peterih velesil začeli baviti s prekmurskim vprašanjem. Niso se mogli odločiti za jugoslovanski predlog. Težavo jim je delala ogrska statistika, ki l. 1910. sploh ni štela več Slovencev posebej, ampak jih dala v rubriko »druge narodnosti«, h katerim so šteli tudi Cigane. Dalje niso našli krajevnih imen v statistiki na kartah. V statistiki so bila namreč najnovejša pomadžarjena imena, dočim so imele starejše generalštabne karte še starejša imena, bolj slovenska. Zato niso prav vedeli, koliko je prekmurskih Slovencev in v katerih krajih natančno prebivajo. Povrh se jim je Mura zdela boljša meja kot prekmurska meja, ki oblikuje iz Prekmurja nekako škofovsko kapo, kakor se je eden izmed njih izrazil.

Iz tega smo spoznali, kaj nam je treba predložiti zastopnikom velesil, ki so določevali meje. Pripravili smo v francoščini knjižico, ki na splošno opisuje Prekmurje, potem pa še zlasti statistiko Prekmurja in etnografsko karto Prekmurja. Zadnjega marca 1919 sem delo v rokopisu končal. Za statistiko sem vzel dvojna imena, najnovejša, kakor so bila v madžarski statistiki iz l. 1910., potem pa starejša imena, kakor so se prej kdaj rabila, bodisi na generalštabnih kartah ali v starejši ogrski statistiki ali v ljudski govorici. Statistiko prebivalcev pa sem podal po madžarskem uradnem štetju iz l. 1890. in 1910. Zadnje štetje je bilo vsled tega nepopolno, ker Slovencev niso šteli posebej, ampak s Cigani skupaj, da bi tako bolj zabrisali slovensko individualnost. Zato sem pritegnil še madžarsko uradno štetje iz l. 1890., kjer so bili Slovenci posebej šteti. Dasi tudi to štetje ni bilo popolnoma zanesljivo, je vendar izkazovalo za Slovence zadovoljive rezultate. Po štetju iz l. 1890. sem izračunal tudi za vsako prekmursko občino, koliko je Slovencev, Madžarov in Nemcev ter s pomočjo visokošolca Gabriela Majcena in prof. Derocca izdelal etnografsko karto, iz katere se natančno do 50% pozna narodnost prekmurskih občin. Te rokopise smo takoj rabili in pošiljali po dr. Žolgerju raznim delegatom. S tiskanjem pa sem imel še veliko skrbi. Dne 18. aprila sem dobil prvih deset eksemplarjev obeh omenjenih knjižic z etnografsko karto. Ker je bila na karti še malenkostna procentna razlika izpuščena, sem dal še to malenkost dne 23. aprila v tiskarni popraviti. Koncem aprila in v začetku maja smo pridno pošiljali in nosili naši knjižici in etnografsko prekmursko karto zastopnikom velesil.

Prehod preko Mure z državno mejo je bil za velesile še vedno težak. Zato je bila naša državna meja še vedno brez Prekmurja. V začetku maja pa je vendar dobil amerikanski izvedenec major D. W. Johnson (izg. Džonsn),

v civilu univ. prof. na univerzi »Columbia« v New-Yorku, pogum, da je izdelal na podlagi naše prekmurske statistike in etnografske karte državno mejo onkraj Mure. Toda njegov predlog v svetu desetorice — Conseil des Dix — (po dveh delegatov peterih velesil) ni dobil večine. Prekmurje je ostalo 12. maja izven jugoslovanske meje.

Treba je bilo novih naporov, da bi se ta sklep desetorice spremenil. Pri tej priliki smo se obrnili tudi na Čehe, ki so se zanimali za Prekmurje radi koridorja gradiščanskih Hrvatov. Dr. Beneš, do sedaj češki minister za zunanje zadeve, nam je šel zelo na roko. Govoril je v naš prilog tudi z Japonci, s katerimi je imel družabne zveze. Treba je bilo še prepričati Angleže o upravičenosti naše zahteve, s katerimi je nazadnje dobro govoril dr. Smoldaka. Francozi pa so s Tardieujem vred že bili za našo mejo. Z Italijani pa se itak ni dalo govoriti. Ti nam niso bili naklonjeni. Za prekmurske meje se je trudil tudi srbski rojak Pupin, ki je bil ta čas univerzitetni profesor na isti univerzi »Columbia« kakor omenjeni Johnson. Prišel je v Pariz in govoril pri Amerikancih za naše meje.

Dne 20. maja 1919. se je ponovno odločevala usoda Prekmurja v teritorialni komisiji, ki ji je predsedoval Tardieu. Pred to komisijo so prišli dr. Trumbić, dr. Vesnić, dr. Žolger, prof. dr. Cvijić, predsednik jugoslovanske etnografske sekcije, in tajnik jugoslovanske delegacije dr. Vošnjak. Dr. Trumbić je napravil splošni uvod o naših mejah. Potem je govoril dr. Žolger o naši koroški, štajerski in prekmurski meji. Bil je izvrstno pripravljen in so ga z velikim zanimanjem poslušali ob predloženih kartah. Glede Prekmurja je zagovarjal od Johnsona predlagano mejo. Dr. Vesnić je govoril o meji proti Ogrski od Prekmurja dalje do Rumunije. Ker pa je bilo takrat koroško in prekmursko vprašanje najbolj kritično, je v začetku svojega govora izjavil, da je Koroška in Prekmurje poglavitno vprašanje = »c'est question principale«. Profesor Cvijić je govoril posebej o Baranji, kjer so Madžari pomešani med Srbi.

Ta komisija je v popoldanski seji 20. majnika sprejela Johnsonovo mejo in pripravila ta predlog za Vrhovni svet peterih velesil. Koncem maja je prišla deputacija iz Ljubljane: Knezoškof dr. Jeglič, dr. Brejc, dr. Triller, dr. Ravnihar, Prepeluh, Golouh in dr. Druškovič. Ta deputacija je bila dne 5. junija sprejeta pri Wilsonu. Dr. Brejc je začel svoj govor s citatom: »Ave Wilson, morituri Sloveni Te salutant!« (Pozdravljen Wilson, umirajoči Slovenci Te pozdravljajo.) Wilson se je v razgovoru z deputacijo zanimal zlasti za plebiscit na Koroškem.

Medtem se je odločila usoda slovenskih mej. Za 29. maj je bila sklicana seja »zveznih in pridruženih« držav, ki naj bi sprejela mirovno pogodbo z Avstrijo. Seja je bila odgodena, ker je Rumun Bratianu v imenu štirih nasledstvenih držav Avstrije zahteval, da dobijo prej v pogled to mirovno po-

godbo. To so naslednjo noč res dobili. Naši politični delegati so imeli sejo ponoči od 11.—2. ure zjutraj. Inž. Mačkovšek in akademik Majcen sta dobila ob 3. uri zjutraj naročilo za izdelovanje kart, dr. Žolger in prof. dr. Ehrlich, izvedenec za Koroško, pa sta delala to noč do 6. ure zjutraj. Pri tem predlogu za mirovno pogodbo z Avstrijo je bila ta neprijetnost, da je bila v francoskem tekstu Radgona izpuščena izven jugoslovanske meje, dočim je bila v angleškem tekstu Radgona z okolico jugoslovanska, a v nobenem ni bilo omenjeno Prekmurje. Tardieu je 31. maja izjavil dr. Trumbiću, da je v francoskem tekstu glede Radgone pomota, Prekmurje pa pride v mirovno pogodbo z Ogrsko.

Dne 2. junija se je izročila mirovna pogodba Avstrijem v St. Germainu. Pri izročitvi so zastopali Jugoslavijo Pašić, Trumbić in Žolger. Čez deset dni je zahtevala avstrijska delegacija nepričakovano plebiscit za Dravsko dolino do vrha Pohorja, za severne Slovenske gorice od Sv. Petra pri Mariboru do Gornje Radgone in Radgono z okolico. Italijanski zastopnik Tittoni je tudi tukaj šel na roko Avstriji in stavil v Svetu peterih velesil predlog za ta štajerski plebiscit, kar je Svet na splošno začudenje tudi sprejel z edinim ugovorom predsednika Clemenceauja.

Nakana Italijanov in Avstrijcev se je preprečila največ s spretnostjo francoskega predsednika teritorialne komisije André Tardieuja, ki je bil potem ponovno minister francoske vlade, in z žilavo delavnostjo slovenskega delegata dr. Ivana Žolgerja. Izdelala sta načrt: če že mora biti plebiscit, ki je sicer neopravičen, naj bo za celo geografsko in gospodarsko enoto s središčem v Mariboru, t. j. za celo mariborsko glavarstvo na levem in desnem bregu Drave, za ptujsko glavarstvo na levem bregu Drave in celo ljutomersko glavarstvo, torej za vse Slovenske gorice z Radgono vred. To stališče je Tardieu v Vrhovnem svetu peterih velesil tako spretno zagovarjal, da je našel razumevanje. Avstrijska delegacija dr. Rennerja je Italijanom po neobičajni poti naznanila, da je za Avstrijo plebiscit v novi Tardieujevi obliki neprimeren, ker bi izpadel za Avstrijo neugodno. Zato je Tittoni svoj predlog za štajerski plebiscit umaknil. Namesto tega pa je Anglež Balfour predlagal, naj se da Avstriji Radgona, kar je Vrhovni svet sprejel, ne da bi naša delegacija imela priliko, da bi mogla kaj uspešnega proti temu storiti.

Pri vsem delu za slovenske meje se mi zdi največji diplomatski uspeh ta izpodbitev štajerskega plebiscita. Zato bi si Tardieu in Žolger zaslužila, da se jima postavi v Mariboru za Kozjak in Slovenske gorice veličasten spomenik in da bi se ju Mariborčani spominjali ob obletnici st. germainskega miru, ki se je z Avstrijci podpisal dne 10. septembra 1919.

Po Tardieujevi izjavi dne 31. maja je bila torej Johnsonova meja za Prekmurje, razvodnica med Muro in Rabo, sedanja državna meja, v teritorialni komisiji že sprejeta. Z zavrnitvijo štajerskega plebiscita ni bila več ogro-

žena s tem plebiscitom ta meja. Ker pa Vrhovni svet še dolgo ni prišel do tega, da bi sklepal o prekmurski meji, se je naša delegacija trudila, da bi še pokrajino ob Rabi, kjer živi nad 6000 Slovencev, spravila v jugoslovansko mejo. Francoski delegati so nam dajali nekoliko upanja. Toda Johnson se ni mogel odločiti, da bi še to privzel. Menil je, da rabski Slovenci gravitirajo gospodarsko v rabsko dolino in ne trgujejo s Slovenci južno od razvodnice. To je bilo tem težje, ker sta se od severno-zapadnega Prekmurja ob štajerski meji prisodili dve nemški ali ponemčeni župniji Dobra in Rabski Sv. Martin že Avstriji v avstrijski mirovni pogodbi. Tudi je menil Johnson, da imamo zato tudi nekaj Madžarov ob madžarski meji kot odškodnino za rabske Slovence.

Dne 9. julija 1919 je sprejel Vrhovni svet petorice, ki je bil ta dan takole sestavljen: Clemenceau za Francijo, Lansing za Ameriko, Balfour za Anglijo, Crespi za Italijo, Matsui za Japonsko, predlog teritorialne komisije z mejo za Prekmurje ob razvodnici med Rabo in Muro. Kljub temu pa smo se še tudi po tem terminu trudili, da bi rešili slovenske vasi ob Rabi. Izdelovali smo karte, pošiljali pisma, govorili s Francozi, Amerikanci in Angleži. Toda Amerikancev in Angležev nismo mogli za to pridobiti. Dosegli smo pa le toliko, da se je Vrhovni svet še enkrat bavil s tem rabskim vprašanjem. Naša delegacija je v tem času, 16. julija, vložila na predsedstvo mirovne konference tudi prošnjo, naj se pooblasti vlada kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, da Prekmurje vojaško zasede, kakor se je to za njihove teritorije že dovolilo češkoslovaški republiki in kraljevini Rumuniji.

Vrhovni svet je sklepal o tem dne 1. avgusta 1919. Razsodil je, da bi se s pritegnitvijo rabskih Slovencev ne popravila meja, ki jo je Svet določil dne 9. julija ob razvodnici med Muro in Rabo. Pač pa je dovolil, da Jugoslavija vojaško zasede Prekmurje v označenih mejah. Dne 4. avgusta je dobila naša delegacija v Parizu to obvestilo od glavnega tajnika mirovne konference Francoza Dutaste v pismu z dne 2. avgusta. Beograjska vlada je dobila 6. avgusta to obvestilo od naše delegacije, dne 12. avgusta pa so brez vseh ovir primarširale jugoslovanske čete pod poveljstvom generala Smiljanića v Prekmurje in so slovenski uradniki takoj za četami prevzeli vso oblast.

Obveljala je torej v Prekmurju meja, ki jo je določil Johnson, ki ima največ zaslug, da smo prišli z državno mejo čez Muro. Zato si ta amerikanski profesor zasluži, da dobi v tej naši Slovenski krajini dostojen spomenik.

Madžarski delegaciji, ki se ji je nato v Parizu predložila mirovna pogodba, je načeloval zelo ugledni stari parlamentarec grof Albert Apponyi. Madžarska delegacija je stavila mirovni konferenci mnogo protipredlogov in je dolgo zavlačevala podpis mirovne pogodbe.

Osporavala je seveda pripadnost Prekmurja k Jugoslaviji. Naša delegacija pri mirovni konferenci je izdala, kakor že omenjeno, v francoskem je-

ziku kratko informativno knjižico z naslovom »Le Prekmurje« in »De la statistique du Prekmurje« ter podrobno izdelano etnografsko karto za Prekmurje. Na to statistiko in karto so se zlasti ozirali delegati mirovne konference, ki so avstro-ogrske narodnosti hoteli združiti v istonarodnih državah. Radi tega so prisodili Slovensko krajino Jugoslaviji. Ogrska delegacija pa se je zlasti vrgla na citirano »Le Prekmurje« ter vse pobijala, kar je bilo v tej knjižici. S. Mikola, licejski profesor v Budapešti, ki je bil izvedenec za Prekmurje pri ogrski mirovni delegaciji, in I. Melich, univ. prof. v Budapešti in član ogrske akademije znanosti, sta namreč izdala knjižico z naslovom: »Quelques remarques sur la brochure intitulée: La question du Prekmurje étudiée et présentée par M. Slavič«. Par I. Melich et S. Mikola, Budapest, Imprimerie Hornyánsky, 1919 (8°, 15 strani).

Mikola je rojen v Slovenski krajini od slovenskih staršev. Melich pa se je veliko bavil s prekmurskim slovstvom kot madžarski slavist. Lahko bi torej poznala prekmurske razmere. Toda radi svoje goreče želje, da bi prišla Slovenska krajina pod madžarsko državo, sta šla v svojem dokazovanju predalet. Padla sta v pregrešek: »Qui nimis probat, nihil probat«: Kdor preveč dokazuje, ničesar ne dokaže. Najprej sta se spravila na ime Prekmurje, češ da se to ime ne nahaja v nobenem historičnem dokumentu, in da je skovano iz političnih vzrokov. Resnica pa je, da se je že v srednjem veku imenoval za zagrebškega škofa Avgustina Gazzota (1304—1323) tisti del Prekmurja, ki je spadal cerkveno pod Zagreb, »districtus ex altera parte Murae«, t. j. okraj na drugi strani Mure. V vizitacijskem kanoničnem protokolu zagrebške škofije iz l. 1688. imamo istotako izraz Archidiaconatus Bexin »Ultra Muram«, t. j. Prek Mure. Istotako ima zagrebški cerkveni Letopis iz l. 1774. (Conscriptiones Parochiarum cis, transque Muranarum in Archidiaconatu Bexin Dioecesis Zagrabiensis ac Comitatu Szaladiensis Situarum Anni 1774) izraze Parochiae Transmuranae (prekmurske župnije) in Districtus Transmuranus (Prekmurski okraj). Celó madžarski cerkveni shematizem sobotiške škofije l. 1914. še rabi isti izraz »Districtus Transmuranus«, t. j. Prekmurski okraj. Sicer pa priznavata tudi sama, da se ime Prekmurje nahaja v slovenskem slovstvu. Ker naša knjižica pravi, da so Madžari imenovali to pokrajino »Tótság« (izg. Totšag), pravita glede tega: »Res je, da se je del — toda samo del — tega ozemlja imenoval nekđaj v madžarščini »Tótság«; vendar pa ta beseda ne znači drugega kot preprosto dejstvo, da so na tem ozemlju stanovali Slovani, dejstvo, ki ga ni nihče nikdar tajil.« S tem sta ta dva kritika storila največjo uslugo jugoslovanski delegaciji. Ta namreč ni imela ravno nič drugega dokazati, kakor to, da so na tem ozemlju Slovani. Ogrska delegacija pa na mirovni konferenci izjavi, da tega ni nihče nikdar tajil! V tem slučaju sta vrla Melich in Mikola izdala svoje pristno slovansko srce. Kje so stanovali ti »Tótságovci« ali Slovenski (slovanski) Krajinci, pa so videli delegati mirovne konference

iz madžarske statistike in etnografske karte, ki je bila narejena po madžarski statistiki. Kritika trdita, da smo ime Prekmurje iznašli radi političnih ciljev. Za politični cilj bi bolje služilo ime »Slovenska krajina«.

V jugoslovanski knjižici se dalje pravi, da je Prekmurje del kotline med Slovenskimi goricami in prekmurskim hribovjem. Ogrska kritika pa trdita, da knjižica uči, da spada Prekmurje geografično k Slovenskim goricam! Menda sta v naglici prezrla pravi smisel naše knjižice.

V njej se tudi mimogrede omenja, da se Mura in Ledava večkrat omenjata v narodnih pesmih. Kritika pa ji očitata, zakaj ne pove, da so prekmurske narodne pesmi le prevodi ogrskih narodnih pesmi, ki se pojejo po ogrskih napevih. Kritika se takoj v naslednjem stavku sama udarita po zobeh, rekoč, da ima »vendski narod«, kakor imenujeta prekmurske Slovence, ker je majhen, zelo malo izvernih popevk. Ima jih torej vendarle!

V naši knjižici se v enem stavku omenja, da imajo Prekmurci trgovske zveze z Radgono in Ljutomerom. Kritika Radgono priznata, Ljutomera pa ne, ker da so v Ljutomeru vinogradniki, in bi se Prekmurci morali voziti v Ljutomer po zraku ali po železnici iz Radgone v Ljutomer.

Kritikoma je dalje to neljubo, da je del Prekmurja spadal pod zagrebško škofijo, in skušata to dejstvo omiliti z madžarskega stališča. Tudi nad tem se spodtikata, da je v knjižici omenjeno, da Prekmurci romajo večkrat na jugoslovansko Štajersko, in pravita, da ljudje iz daljnih krajev hodijo tudi v Lurd, Rim in Marijino Celje. Vendar je pri tem razlika. Prekmurci hodijo k redni štajersko-slovenski službi božji, k pridigam in k sv. spovedi k štajerskim duhovnikom, česar v Lurdu, Rimu in Marijinem Celju ni.

Zgodovinsko stališče jugoslovanske knjižice kritikoma tudi ne ugaja. Svoje »Vende« bi rada kar nekam skrila. Toda isto stališče, kakor jugoslovanska knjižica, ima menda tudi od njiju priznan ogrski pisatelj Valentin Bellosics v knjigi »Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Ungarn, IV. Band, Die Wenden im Zalaer und Eisenburger Comitat«, Wien, 1906, S. 260: »Die Berührung des Slovenenthums mit den nördlich der Donau wohnenden Völkern des mährischen Reiches wurde durch einen deutschen Keil und nach der magyarischen Einwanderung durch das Orseg-Gebiet getrennt, während es von den östlichen Verwandten durch die Göcsejer und Hetéser Magyaren abgeschnitten ward. Die slovenische Bevölkerung vermischte sich mit der magyarischen und blieb nur dort bestehen, wo sie mit der grössten Masse des Slovenenthums und mit den Kroaten des Muraköz (Medžimurje) in fortwährender Berührung steht. Der Verschmelzungsprozess setzt sich auch gegenwärtig fort.« Vsled protivnega stališča naših dveh Vendov je razumljivo, da bi hotela Pribino in Koclja ter sv. Cirila in sv. Metoda potisniti nekam v deveto deželo s slavnim Miklošičem vred. Očitata namreč knjigi, da ima Miklošičevo teorijo, ki pa v njej ne pride celo nič v poštev.

V težnji, da vse zanikata, kar se v jugoslovanski knjižici trdi, tudi zanikata, da bi bili Slovenci v bitki pri Sv. Gothardu 1664; pa se tri strani pozneje sama desavuirata s trditvijo, da so nemški prebivalci župnij Dobra in Rabski sv. Martin, bili naseljeni deloma po bitki pri sv. Gothardu, ko so jih poklicali lastniki te zemlje, da bi zamenjali prebivalce, ki so izginili v turških bojih. V teh krajih so tudi imena kakor Windisch-Minihof. Naša goreča Venda trdita, da se iz tega imena ne more sklepati, da bi ta kraj bil kdaj vendski!

Najbolj dovtipen pa je njun odstavek, v katerem očitata knjižici tole: Najbolj žalosten del brošure je ta, ki je posvečen slovstvu vendskega naroda. Ne pozna več ko šest vendskih pisateljev... dočim je resnično dejstvo, da se dviga število tiskanih knjig v vendskem jeziku na 300.« Najprej ni res, da bi knjižica poznala samo šest pisateljev, ampak govori o »celi vrsti pisateljev«. V takem informativnem spisu za velesile pa vendar ne bomo navajali cele bibliografije! Kar se pa tiče »300 tiskanih knjig v vendskem jeziku«, naj bo omenjeno, da je Mikola v letih 1920—1922 izdajal v Budapešti mesečnik: »Domovina. Mészecske novine za szlovenszki národ«, kjer so izhajali članki z naslovom: »Vendszka (vogrszko-szlovenszka) bibliografija«. Tudi tu se našteva s hvalevredno natančnostjo vse, kar je izšlo v tem slovenskem jeziku. Žal je prišel Mikola samo do 114. številke, ki je bila že ta Mikolova »Domovina«, ker je potem prenehala izhajati. Naša knjižica pa gotovo ni imela razloga zmanjšati slovstva prekmurskih Slovencev. Čim več slovstva bi se dalo navesti, tembolj spadajo ti Slovenci k Jugoslaviji. Ker sta Melich in Mikola to slovensko slovstvo priznala in njegov pomen še povečala, sta s tem le podprla jugoslovansko stališče, za kar jima mora jugoslovanska delegacija le hvaležna biti. Vsled tega jima drugi Slovenci radi odpustimo, da povzdigujeta prekmursko slovstvo in prekmurski jezik nad slovstvo in jezik »književne« slovenščine. O tem pravita: »Slovenski jezik je bil zelo ponemčen in je pod češkim vplivom, dočim je vendski jezik ohranil staro čistost.« Zopet okrepitev jugoslovanskega stališča, da prebivalci tega »čistega« slovanskega jezika spadajo v Jugoslavijo!

Čuditi pa se moramo, kako sta mogla slavist Melich in Mikola trditi, da se jezik Slovenske krajine tako strašno loči od »slovenskega« jezika. Prekmurski jezik imenujeta vendski jezik in te Slovence Vende. Njihovo domovino imenujeta »Vendsko ozemlje« ali »Vendsko pokrajino« v francoskih tekstih, v omenjeni »Domovini« pa se imenuje »Vendonia« ali »Vendocia«, domovina Vendov, Vogrszki Szlovenov«. Ime »Vend« je res historično, ki so ga nekdaj rabili Nemci za Slovane sploh, in nihče ne more komu (n. pr. Mikoli) zameriti, če hoče kdo (n. pr. Mikola) Vend biti. Po historičnih dokumentih je bilo Prekmurje res »Bezirk der Wenden« v nemščini ali »Tótság« v madžarščini. Csaplovics pravi glede teh imen tole: »Die Wenden nennt man (aber unrichtig)

auch Vandalen, Vandali, ungarisch Wandalusok, auch Tótok (Slaven); sie selbst nennen sich Slovenzki.« (Croaten u. Wenden in Ungarn, Pressburg 1829, str. 49). Toda za »Wende« ali »Windische« so imeli v zgodovini tudi druge Slovence na Štajerskem in Koroškem, v Nemčiji Lužiške Srbe in še druge Slovane. Mecklenburg-Schwerin in Mecklenburg-Strelitz sta imeli celó red »Vendske krone« in so slike te vendske krone (Wendische Krone) prav lične. Zato to ime »Vend« ni specialiteta za Prekmurce.

A na Štajerskem so Slovenci to ime odklanjali, ker so ga Nemci rabili kot žaljivko. Če je na štajerskih gimnazijah pred prevratom nemški dijak rekel svojemu slovenskemu tovarišu »vindišar«, je bil nemški dijak za to kaznovan. Avstrijska delegacija v Parizu je zahtevala omenjeni štajerski plebiscit z utemeljitvijo, da v tem plebiscitnem ozemlju (Dravske doline in Severnih Slovenskih goric) ne prebivajo Slovenci, ampak Vendi, ki so nekaj drugega ko Kranjci, ki da govorijo »vendski« jezik, ki je bolj nemški ko slovenski (kranjski).

Naša vrla Venda Melich in Mikola pa pravita, da je vendski jezik bolj čist ko »slovenski«! V tem si torej nista edina s »slavisti« avstrijske mirovne delegacije! Sicer pa sta enako utemeljevala svoje vendsko stališče. Zapisala sta: »Nikakor se ne more istovetiti vendski jezik s slovenskim jezikom, prav tako kakor ne nemški s holandskim«. Madžari so poslali na Vrhovni svet zveznih velesil tudi knjižico z naslovom »Memoire concernant le territoire wende («Prekmurje») occupé par les Yougoslaves [Spomenica v zadevi vendskega ozemlja («Prekmurje») zasedenega po Jugoslovanih]. V tej »Spomenici« stoji enaka trditev o vendskem jeziku: »Vendski jezik spada brez dvoma k družini slovanskih jezikov, toda ni istoveten ne s slovenskim ne s hrvatskim ali srbskim. Brez dvoma se približuje najbolj slovenskemu jeziku... Med obema jezikoma je razlika skoro tako velika kakor med francoščino in italijanščino«. L. 1920. uči omenjena »Domovina« Mikolova istotako: »Eden Taljan francusko rêcs ino pizsmo lezsê razmi, kak eden nas Szlovén Krainszko rêcs ino pizsmo«. To razlikovanje je seve daleč pretirano. Pa kakorkoli sta to razliko napihovala, nista mogla preko priznanja, ki ga je izrazila Mikolova Domovina s stavkom: »Mi szmo Vendi i csi imé Szlovén tudi scsémo núcati, te pravmo ka szmo Vogrszkiszlovenje«. (Pri besedi núcati je Mikola pozabil na »staro čistost« vendskega jezika in njegovo neodvisnost od nemščine!). Iz vendskega jezika nista mogla narediti madžarskega, ampak ga priznala za slovanskega, in celo, da se »približuje najbolj slovenskemu«. To pa je bilo za mirovno konferenco dovolj, da se je mogla odločiti, kam spada »Vendoni-ja«. Vendska teorija torej ni mogla služiti željam Vendov Melicha in Mikole.

Prekmurska pisateljica evangelijski Štefan Küzmič in katoliški Mikloš Küzmič imenujeta svoj jezik »stari slovenski jezik« ali »slovenski jezik«. Štefana Küzmiča nagrobni napis imenuje v latinščini njegov narod »vandalski«. Kakor Csaplovics pravi v citirani knjigi, so se Vendi napačno imenovali včasih

Vandali. Tudi cerkveni letopisi so rabili izraz *lingua vandalica* (vandalški jezik) za prekmurski jezik, pozneje *lingua slovenica* t. j. slovenski jezik. V nemščini se je prej pogosto rabil izraz Wenden, Madžari še danes radi rabijo besedo »vend«, v zadnjem času pa tudi že »sloven«. Naša vendska slavista sta sicer zagovarjala izraz »vend«, pa menda bolj iz istega namena kakor avstrijska mirovna konferenca. Praktično pa je odstopil Mikola od njega, ko je dal svoji »Domovini« naslov »Mesečne novine za slovenski narod«.

Avstrijski Nemci so nekdam Slovence zasramovali z »vindišarji«, na mirovni konferenci pa so z »vendstvom« hoteli dobiti štajerske Slovence, češ da je vendski jezik z nemškimi izrazi pomešan jezik. Madžari izraza »vend« ne rabijo v zaničljivem smislu; pri njih je bil »Tot« (= Slovan, Slovak, Slovenec, Čeh, Srb, Hrvat, Rus) na slabem glasu v prislovcici: »Tót nem ember« t. j. Slovan ni človek. Skušali pa so na isti način ko Avstrijci s »staročistim« vendstvom pridobiti Slovensko krajino za nevendsko Madžarijo. Razumljivo je, da velesile niso mogle slediti takim jezikovnim naporom vendskih slavistov. Razumeli so samo toliko, da Vendi niso ne Nemci in ne Madžari, ampak Slovani, ki so najbližji Slovincem, s katerimi torej spadajo v Jugoslavijo.

Sredi januarja 1920 so zvezne in pridružene države, — takratne velesile so zastopali Clemenceau, Lloyd George, Nitti in Matsui (Japonska), — predložile ogrski delegaciji mirovne pogodbe. Pri tej seji je govoril grof Albert Apponyi v francoskem, angleškem in italijanskem jeziku. Štiri nasledstvene države Avstro-Ogrske: Rumunija, Jugoslavija, Češkoslovaška in Poljska so skupno nastopale proti zahtevam ogrske delegacije. Šele 4. junija 1920 je podpisal v imenu Ogrske kot vodja delegacije dr. Avgust Bonard trianonski mir, imenovan po krasni palači »Le Grand Trianon« v versailleskih vrtovih, ne daleč od znanega pravega versailleskega gradu, kjer se je podpisal nemški mir 28. junija 1919. Ogrska vlada je ratificirala trianonski mir 15. novembra 1920, kar je civilni komisar za Prekmurje dne 17. novembra slovesno uradno naznanil. Dne 26. julija 1921 je bila izvršena ratifikacija trianonske mirovne pogodbe z Madžarsko v francoskem zunanjem ministrstvu. Zapisnik te deponirane ratifikacije so podpisali zastopniki Anglije, Francije, Italije, Japonske, Belgije, Rumunije, Jugoslavije, Češkoslovaške, Sijama in Madžarske.

II. Pri mednarodni razmejitveni komisiji.

Prekmurske meje so bile s tem pri zeleni mizi določene. Preostalo je še, da se te meje določijo tudi na terenu. Koncem avgusta 1921 je začela delovati mednarodna razmejitvena komisija za meje med Jugoslavijo in Ogrsko. Načelniki delegacij posameznih držav so bili vojaki, za Anglijo podpolkovnik Cree (izg. Kri) kot predsednik razmejitvene komisije, za Francijo podpolkovnik Marminia, za Italijo polkovnik Valvasori, za Japonsko podpolkovnik

Janagava, za Jugoslavijo polkovnik Vojin Čolak-Antić, za Ogrsko polkovnik Vassel. Delegaciji zadnjih dveh držav sta imeli še nekaj tehničnega osebja. Jugoslovanski delegaciji so bili kot izvedenci za prekmurske meje prideleni dr. Franc Vodopivec, nazadnje veliki župan v Ljubljani, Božidar Sever, gent v Dolnji Lendavi, in pisec teh vrst.

Ta razmejitvena komisija je najprej naredila provizorično mejo po besedilu trianonske pogodbe. To je bilo zgolj tehnično delo, ki ga je za jugoslovansko delegacijo vodil Dalmatinec major Goldoni, načelniki delegacij pa so to delo pregledali in sporazumno odobraval. Komisija pa je dobila poleg svojih glavnih navodil za razmejitveno delo še »Spremno pismo« (Lettre d'Envoi) francoskega predsednika republike Milleranda, v katerem se je reklo, da sme razmejitvena komisija mejo tudi popraviti, če bi našla kake narodopisne, gospodarske ali kake druge potežkoče s trianonsko mejo. Te poprave pa seve ne smejo biti tako velike, da bi napravile kake bistvene spremembe.

Na podlagi tega »Spremnega pisma« je razvila ogrska delegacija živahno akcijo, da odtrga po razmejitveni komisiji Slovensko krajino od Jugoslavije. Dne 1. septembra 1921 je predložil polkovnik Vassel v Varaždinu, kjer je imela razmejitvena komisija svoj sedež, dolg spis z 9 prilogami.

V tem spisu ogrska delegacija najprej pravi, da je trianonska meja neprimerna, ker je narejena brez ozira na narodne in gospodarske razmere. Ta krivica, pravi, je posebno evidentna na severovzhodni meji od Velikih Dolencev do Mure. V prvi prilogi je etnografska karta za cono A, kakor imenuje Slovensko krajino, v drugi prilogi pa je statistika 28 prekmurskih občin (vasi) na omenjeni severovzhodni meji. Značilen je sklep te priloge, ki zasluži, da se navede doslovno iz francoščine v slovenskem prevodu:

»Kakor izhaja iz statističnih podatkov, ni nobenega Srba na ozemlju v vprašanju, število Hrvatov pa ni večje ko 104. Radi teh 104 oseb bi se morali podjarmiti tisoči Madžarov pod tuje gospodstvo, ki so daleč od tega, da bi to želeli!

Statistični podatki so od štetja 1910.

Izraz »druga prebivalstva« obsega v glavnem vendsko prebivalstvo.

Število vsega prebivalstva imenovanih krajev pride na 19.139.

Posebej — Madžarov — $17.437 = 91.1\%$

Hrvatov $104 = 0.5\%$

Drugi (Vendi in Nemci) $1598 = 8.4\%.$

O tej statistiki bomo še govorili. Tu naj bo samo to omenjeno, da je ogrska delegacija skrila Slovence z vendsko teorijo med druge narodnosti, t. j. Vende in Nemce! Potem pa vzklika, da so Jugoslovani samó 104, radi katerih bi morali priti Madžari k Jugoslaviji! Ogrska delegacija je torej uradno popolnoma podlegla napačni vendski teoriji Melicha in Mikole. Dalje očita polkovnik Vassel, da je mirovna konferenca trianonsko mejo naredila, ko ni

poznala statistike. V Parizu so imeli ogrske statistične knjige. Povrh pa jim je jugoslovanska delegacija dala v posebnem tisku v roke ogrsko statistiko iz l. 1890. in 1910. Vassel pravi, da je štetje iz l. 1910. absolutno pravilno in njegova vrednost nesporna. Kako dvomljiva je ta vrednost, so že v Parizu lahko videli, če so primerjali statistiko teh 28 občin, o katerih govori ta spis. Tele občine namreč našteva: Čikečka vas, Pordašinci, Prosenjakovci, Središče, Domanjšovci, Krplivnik, Hodoš (7 iz Železne županije), Motvarjavci, Kobilje, Žitkovci, Dobrovnik, Turnišče, Kamovci, Genterovci, Radmožanci, Banuta, Mostje, Dolga ves, Dolnja Lendava, Čentiba, Dolina pri Lendavi, Pince, Petešovci, Dolnji Lakoš, Gornji Lakoš, Gaberje, Kot, Kapca (21 iz Zalske županije).

Izmed teh občin je imelo Kobilje po uradni ogrski statistiki l. 1890. Slovencev 870, Madžarov pa 38. Po istotako uradni ogrski statistiki iz l. 1910. pa ima isto Kobilje 41 Slovencev (štetih kot »Drugi«) in 1057 Madžarov. Podobno ima Turnišče l. 1890. Slovencev 1.138, Madžarov pa 67, »drugih« samo 2. Isto Turnišče ima po uradni ogrski statistiki iz l. 1910. Slovencev (kot »drugih«) 261, Madžarov pa 961. Take narodnostne spremembe v 20 letih so absolutno izključene. Vasselov uradni spis pa zavija oči in pravi, da Madžari niso teh števil tako skrivili, ker l. 1910. niso mogli predvideti katastrofe, ki naj izbruhne po desetih letih. Zavaruje pa se pred jugoslovanskim uradnim štetjem l. 1921, ki kaže druge številke, ki da ni zanesljivo, ker so Jugoslovani izgnali precej prejšnjih prebivalcev, pa nastanili tuje uradnike, učitelje i. t. d. Kdo bi verjel, da je par uradnikov in učiteljev povzročilo toliko razliko? Sicer pa ni treba gledati na jugoslovansko štetje, popolnoma zadosti je, če se pogleda ogrska statistika iz l. 1890. in 1910., ki kaže take razlike, kakor jih vsak lahko vidi pri navedenih številkah v Kobilju in Turnišču!

Vasselov spis dalje trdi, da teh 28 občin nima gospodarskih zvez z drugimi občinami v Jugoslaviji, ampak samo z Madžarsko, kamor da peljejo vse ceste in železnice. To že skoro diši po prislovcu, da vse ceste peljejo v Rim!

Po tej konstataciji zapušča ogrski uradni spis teh 28 občin in se obrača na ostale občine Slovenske krajine. O teh pravi, da stanuje v trikotu (Le triangle ga imenuje) med avstrijsko mejo, Muro in narodnostno mejo »skoro čisto vendsko prebivalstvo«, in da bi bilo tudi krivično, če bi se to odcepilo od Ogrske. Tu se poziva na že citirano »Spomenico v zadevi vendskega ozemlja (»Prekmurje«) zasedenega po Jugoslovanih«. Prilaga jo kot 3. prilogo in pravi o njej, da predstavlja voljo vendskega naroda, ki da želi ostati združen s svojimi madžarskimi brati. Dasi se »Spomenica« v francoščini začneja z »Mi podpisani«, je bila razmejitveni komisiji predložena brez podpisa. Miselnost pa je ista, kakor v citirani kritiki Melicha in Mikole ter v »Domovini«.

Po tej »Spomenici« navaja Vassel, da trianonska meja reže vezi, ki vežejo vendsko pokrajino z Ogrsko, dočim enakih geografskih in gospodarskih vezi

z Jugoslavijo ni, ker je Mura »strašna ovira«. Zato da je »ozemlje v vprašanju« absolutno izolirano in hermetično zaklenjeno. Ta »Spomenica« kritizira ime Prekmurje, kakor smo že čuli. Dalje pripoveduje, da je vendska mladina pregnala Jurišičevo posadko, ki je h koncu l. 1918. prišla do Murske Sóbote. Pod sovjetsko vlado, pravi, so bili Vendi sicer žalostni, vendar je jugoslovansko gospodstvo še slabše kot sovjetsko, ker vlada samovoljnost in sila. Trdi, da se vendski narod razločuje po jeziku in plemenu (rasi) od Slovencev in drugih narodov v Jugoslaviji. Njegova zveza z Jugoslavijo bi bil materialni in intelektualni pogin, bi bila smrt »vendskega« jezika, ohranjenega 1000 let, in celó smrt vendskega naroda. Vendski narod, nadaljuje, se v etnografskem oziru ne more smatrati za slovenskega, ampak je po tipu, šegah in domači industriji podoben madžarskemu. V svoji »Domovini« je Mikola kot urednik dne 31. julija 1921 objavil pesem, ki to podobnost Vendov z Ogri naravnost in po domače takole izraža:

»Mi Vendi smo sztálni lüdje,
Jezero let mámo.
Vogrszka krv po zsilaj tecsé,
Vogrszki düh szrcé pecsé.«

Kako bo Mikola dokazal v vendskih žilah madžarsko kri, je njegova zadeva. Radi pa mu verjamemo, da ga v njegovem srcu peče madžarski duh.

Potem razlaga »Spomenica« že omenjeno razliko med vendskim jezikom in »slovenskim«, ki je taka ko med francoščino in italijanščino, kar smo tudi že slišali. Dalje trdi, da ima vendski narod slovstvo, ki lahko rivalizira s slovenskim slovstvom in ki razodeva v nekaterih stvareh lepote, ki jih ne najdemo v slovenskem jeziku. Pri tem »vendskem« navdušenju razumemo bol pisateljev »Spomenice«, ki pravi, da je zdaj vsega konec, ker so jugoslovanske oblasti proglasile vendski jezik za navaden dialekt, in da zahtevajo »slovensko« občevanje in ga hočejo uvesti v vse šole. Kakor »Spomenica« tu pretirava, tako je enako dovtipno, ko pravi, da ogrske oblasti niso zatirale jezika in narodnosti Vendov. To bi menda dokazovali s tem, da Vendi niso imeli niti ene vendske šole, da so jih pri statistiki dali med »druge narodnosti« v družbo s Cigani in da so Vendi tako izginjali kakor smo videli pri Kobilju in Turnišču!

Dalje graja »Spomenica«, da bi s trianonsko mejo prekmurski protestanti prišli h katoliški Jugoslaviji, povišuje šolsko izobraženost Vendov, njihovo visoko kulturo, ki se kaže celo v tem, da so privzeli že pred desetletji namesto narodne noše mednarodno obleko. Potem pa pozabi na prejšnje trditve o velikem vendskem slovstvu, ko pravi: »Naš narod rad čita, in ker ne more zadostiti tej potrebi v lastnem jeziku, si naročuje madžarske časnike in knjige ..., toda mi ne vemo ničesar o tem, da bi si naš narod na-

ročeval jugoslovanske časnike in knjige.« O 200 naročnikih knjig sv. Mohorja seve »Spomenica« ničesar ne ve. Končuje ta odstavek s trditvijo, da vendska civilizacija nima zveze z jugoslovansko, in da je na višji stopnji ko ta.

Nato govori »Spomenica« o Muri kot oviri za gospodarske vezi s štajerskimi Slovenci, o tem, da se Prekmurci ženijo z Madžari 80 km daleč, noben slučaj pa da ni znan, da bi Vend vzel ženo s slovenskega (štajerskega) ozemlja, kar seve ni res. Razumljivo je, da hvali prometna sredstva proti Madžarski in poudarja ovire v prometu čez Muro. O narodnem gibanju pravi, da je pač bilo pri ogrskih Rumunih, Slovaki in Srbih, pri Vendih pa ne, z izjemo župnika Jožefa Klekla. Njegovo delovanje pa hoče kompromitirati s prosto izmišljotino: »Imamo dokaze, po katerih je Klekl skušal pridobiti naklonjenost nekega habsburškega nadvojvode, ki se je smatral za pristaša trializma.« O avtonomiji, ponujeni Vendom od Károlyjeve vlade v Kleklovi redakciji, pravi, da jo je vendski narod odklonil s katoliško duhovščino vred, kar pa tudi ni res, ker da ljubi madžarski jezik in ima v večini hiš podobo Košuta, ki da je sam venskega izvora! Slovak Košut je torej tudi Vend, kakor Melich. Pripravna bi bila ta teorija za Madžare! Vsi Slovani na Ogrskem naj bodo Vendi, ki morajo biti tako dobri Madžari kakor Košut, Melich in Mikola! Mikola je postal medtem profesor na univerzi v Budapešti.

»Spomenica« trdi, da so Vendi večkrat pokazali antipatije proti slovenskim aspiracijam. Kot dokaz za to navaja, da je l. 1848. vendska narodna garda pregnala vojni kor bana Jelačića in vendska mladina l. 1918. že omenjenega Jurišića, kar seve tudi ni točno, in da Vendi niso prijazno sprejeli jugoslovanskih oblastev, kar tudi ni res razen pri Vendu Mikoli in v par slučajih pri tistih »Vendih«, ki jim

»Vogrška krv v žilaj teče,
Vogrski duh srcé pečé.«

O prekmurskih dobrovoljcih, ki so delali za osvobojenje Slovenske krajine, noče seve nič vedeti. H koncu zahteva »Spomenica« od Vrhovnega mirovnega sveta: 1. da pošlje komisijo, sestavljeno iz nepristranskih delegatov, za študij venske dežele in venskega naroda, 2. da organizira plebiscit pod kontrolo nevtralne dežele, 3. da nudi predstavnikom teh pokrajin priliko, da ustno povedo svoje nazore, preden se končno odloči o njihovi usodi.

Vasselov glavni spis za razmejitveno komisijo navaja dalje, da jugoslovanski tisk sam kritizira slabe prometne razmere. Za ta dokaz navaja v 4. prilogi 1. najprej interpelacijo poslanca dr. Hohnjeca, v kateri se zavzema za otvoritev železnice Sobota—Hodoš in za zgradbo železnice Sobota—Ljutomer—Ormož (objavljena v Novinah 6. marca 1921); 2. potem »Prekmurski glasnik«, št. 10 z dne 22. maja 1921, ki se zavzema za boljše prometne zveze; 3. »Novine«, št. 18 z dne 1. maja 1921, ki se pritožuje, da se hoče upeljati knjižnoslovenski katekizem namesto prekmurskega; 4. »Slovenca« z dne 22.

maja 1921, ki piše o slabih prometnih in poštnih razmerah; 5. »Prekmurski glasnik«, št. 14, 1921, ki se zavzema za železnico; 6. »Prekmurski glasnik«, št. 16, 1921, ki piše, naj se državljani z madžarskim mišljenjem nikar ne zanašajo, da pridejo nazaj Madžari; 7. »Prekmurski glasnik«, št. 14, 1921, ki ima nekaj sličnega ko prejšnja št. 6. Ti citati so seve brez pomena. Jugoslovani so morali delati na to, da je dobila Slovenska krajina boljšo zvezo z ostalo Jugoslavijo.

V 5. prilogi prinaša Vasselov spis madžarsko statistiko o prometu blaga iz Prekmurja na Ogrsko in narobe, kar seve drugače ni moglo biti, dokler je bila Slovenska krajina pod Ogrsko. V 6. prilogi je omenjena Draškovičeva obznana proti komunistom, ki da se more raztegniti tudi na tiste, ki bi želeli nazaj k Ogrski. V 7. prilogi navaja neko poročilo sobotiške (sombathelyske) žandarmerije o mejnih razmerah v občini Somorovci, ki so sicer brez pomena. Somorovci so prišli itak pod Ogrsko.

V 8. prilogi ima Vassel članek iz »Magyarország« 1921, VIII/23, ki govori o srbski krvočočnosti proti vendskemu ogrofilskemu prebivalstvu, in članek iz »Vasvármegye« 1921, VIII/7, ki poudarja zvestobo amerikalanskih Vendov do Ogrske, ki so si ustanovili »Ligo amerikalanskih Vendov«, pri kateri je predsednik župnik Horváth, tajnik pa M. Krampats. Vassel sam pripominja, da noče tem člankom pripisovati pretirane vrednosti.

V 9. prilogi prinaša Vassel že znano kritiko pariške francoske knjižice »Le Prekmurje«, ki sta jo redigirala, kakor pravi Vassel, »profesorja vendskega izvora, gg. Melich in Mikola.«

Vassel apelira h koncu na vest komisarjev razmejitvene komisije, da deno Vendsko pokrajino in 28 madžarskih vasi k Ogrski.

Dne 27. septembra 1921 je izročil Vassel še en daljši spis razmejitveni komisiji. Jugoslovanska delegacija je namreč dala izdelati po svoji gospodarski sekciji splošne opombe o gospodarski situaciji v Slovenski krajini in je te opombe priložila knjižici »Le Prekmurje« z naslovom »Supplément au Prekmurje. Aperçu économique«. Vassel je dal na podlagi teh opomb izdelati tri priloge, ki kažejo 1. agrikolturno produkcijo Prekmurja, 2. natančen pregled o blagovnem prometu in prometnih sredstvih, 3. pregled mlinov, žag, opekarn itd. v Slovenski krajini. Dasi so imeli izdelovalci teh prilog na razpolago gotovo več uradne ogrske statistike, ko jugoslovanska gospodarska sekcija v Parizu, in so si vse lahko ogledali na licu mesta, so se jim vrinile vendarle tudi take pomote, kakor ta, da so na Muri samo štirje brodi. Sicer pa so bila ta gospodarska razmotrivanja brez posebnega pomena, ker se je v glavnem vse to že prej povedalo.

Vmes je vlagal Vassel še razne dopise, ki so bili bolj formalnega značaja.

Razmejitveni komisarji štirih velesil so svoje delo zelo resno vzeli. Vozili so se gledat Muro in njene brode ter določevali vestno državno mejo po

trianonskem besedilu. Najbolj interesantno njihovo delo pa je bilo izpraševanje vseh mejnih občin na jugoslovanski in madžarski meji. Razmejitvena komisija je določila v francoskem jeziku okrog 20 vprašanj. Taka vprašanja so bila: Ali poznate novo (trianonsko) mejo? Ali je občinsko posestvo s to mejo presekano? Kje (znotraj ali izven meje) imate opekarno, drva, pašnike, zdravnika, babico itd.? Nazadnje je bilo vprašanje: Ali vam nova meja v čem škoduje, ali vam je všeč itd.? Ta vprašanja je moral dati okrajni glavar v Soboti g. Lipovšek tiskati v prekmurščini in madžarščini. Potem pa so se te vprašalne pole poslale vsem mejnim jugoslovanskim in madžarskim občinam s pozivom, naj občina izbere 6 mož, ki bodo na ta vprašanja odgovorili pred razmejitveno komisijo. Ogrofilo so to priliko porabili, da so svoje pristaše nahujskali za demonstracije proti Jugoslaviji, češ da se pri tem izpraševanju lahko Prekmurje zopet priklopi Ogrski. Iz Madžarske je bilo prinesenih na nepojasnen način mnogo v prekmurščini in madžarščini pisanih letakov, ki so hujskali proti Jugoslaviji in pozivali prebivalstvo, naj »glasuje« za Madžarsko.

Dne 15. septembra 1921 je razmejitvena komisija v miru postavila tro-mejo med Jugoslavijo, Avstrijo in Madžarsko. Za 19. september pa je naznanila, da pride izpraševati v mejne občine. Ko se je pripeljala iz Varaždina v Mursko Soboto, je tam velika množica, zlasti evangeličanov, demonstrirala proti Jugoslaviji, ravno tako v Puconcih in Trdkovi. Madžarski komisar je imel na avtu madžarsko zastavo; zato so ga madžaroni spoznali in v Puconcih okrasili njegov avto s cvetjem. V Trdkovi so imeli demonstranti madžarske narodne znake in so peli madžarske pesmi. Izpraševanja te demonstracije niso motile. Poklicani so dajali odgovore, komisija jih je beležila. Interesantno je bilo vprašanje, kake narodnosti so prebivalci. Tu so odgovarjali v slovenskih občinah po pravici, da so Slovenci ali Vendi. Če so govorili slovenski, so rekli, da so Slovenci; če so govorili madžarski, so rekli, da so Vendi, ker Madžari izraza »Sloven« niso rabili do najnovejšega časa. Zanimivo je bilo tudi to, da so zastopniki slovenskih obmejnih vasi, ki so ostale pri Ogrski, odgovarjali brez izjeme, da so »Slovenci«, in niso rekli, da so »Vendi«. To se je predsedniku Angležu čudno zdelo in je vprašal: »Ali ni nič rojenih Madžarov?« Odgovorili so mu, da čistih rojenih Madžarov ni. Na vprašanje, ali so torej v vasi vsi enaki, so rekli: »Da.« Na ta način je bilo več Slovencev dognanih, kakor jih je bilo v ogrskih statističnih podatkih, tako, da je rekel francoski komisar jugoslovanski delegaciji, da je jugoslovanska etnografska karta pravilna. S to karto v roki je namreč poslušal Francoz to izpraševanje. V Gornjem Seniku so zastopniki pred razmejitveno komisijo tudi zahtevali, da naj bosta pridiga v cerkvi in katekizem v šoli slovenska. Iz Gornjega Senika se je komisija odpeljala prenočevati v Monošter (St. Gothard), od koder je šla 20. septembra v Velike Dolence. Tudi tja so prišli demonstranti z madžarskimi zastavami, katere pa so jim po odhodu komisije naši prek-

murski dobrovoljci iztrgali — ena teh zastav je v mariborskem muzeju —, ki so se za drugi dan že pripravili, dočim so jih prvi dan demonstracije iznenadile. Na jugoslovanski strani je vprašanje stavil v prekmurščini ali madžarščini, kakor so pač ljudje razumeli, jugoslovanski izvedenec, na ogrski strani pa madžarski, in sicer prekmurski Slovenec iz Bakovec Sinkovich, bivši ogrski okrajni glavar v Murski Soboti.

Od Velikih Dolencev dalje se je vršilo izpraševanje mirno. Na ogrski strani so prihajale v nekaterih občinah godbe ter igrale komisiji na čast. Odgovori niso prinašali posebnih rezultatov. Stare vezi med občinami so se z državno mejo seve zrahljale, kar so nekateri izpovedali, n. pr., da imajo onkraj meje zdravnika ali babico itd., kar pa ni taka nesreča, ker se take reči lahko prilagode novim razmeram. Na »vendsko« teorijo je komisija tudi pazila. Ko pa je hotel madžarski komisar to poudarjati, je rekel Čolak-Antić: »Mi imamo v Jugoslaviji Bunjevce, Šokce, Bošnjake itd. Vsi ti in tudi Vendi spadajo k jugoslovanskemu deblu in ne k madžarskemu.«

Jugoslovanska razmejitvena delegacija je ogrske ugovore vestno pregledala in pripravila odgovore nanje. Čez Muro so bile res slabe prometne zveze, bilo pa je vendarle 11 brodov, ki so služili javnemu osebnemu in tovarnemu prometu. Trditev, da med Štajerci in Prekmurci ni gospodarskih vezi, so Ogri v »Spomenici« izrazili z neverjetno drznim stavkom, da je laže najti »Venda« ki je prehodil Ameriko, Francijo, Anglijo, Italijo ali Nemčijo, kakor človeka, ki bi enkrat v svojem življenju obiskal Ljubljano ali bližnje mesto Ljutomer. Tam stoji tudi trditev, da je mogoče videti na prekmurskih sejnih avstrijske, nemške, italijanske trgovce, nikdar pa da ni bilo videti slovenskih trgovcev. Da se ovrže ta trditev, si je preskrbela naša delegacija uradne podatke okrajnega glavarstva v Ljutomeru in v Murski Soboti, potem uradne podatke železnice Ljutomer—Radgona, iz katerih je razviden izvoz blaga prekmurskega izvora, prav tako bilance, oziroma zapiske trgovcev od Ljutomera do Radgone ter tvrdk iz Čakovca in Maribora, iz katerih je razvidno, koliko blaga se je nakupilo v Prekmurju in izvažalo v Slovenijo in Medmurje.

Ker je ogrska delegacija trdila, da Mura tako loči štajersko in prekmursko posest, da Štajerci nimajo nič posestva na prekmurski strani, Prekmurci pa ne na štajerski, je okrožna gradbena sekcija v Murski Soboti izdelala izkaz, po katerem imajo prekmurske občine 467 oralov zemlje na desnem bregu Mure, t. j. na štajerski strani. V zadnjih desetletjih gre to še naprej v tem oziru, da si Prekmurci nakupujejo posestva v bližnji Štajerski ter se tam stalno naseljujejo. V zadnjem času se je več Prekmurcev naselilo v apaški kotlini, kakor tudi v radgonski okolici sploh. V župnijo Sv. Križ pri Ljutomeru se je v dobi od l. 1901.—1921. preselilo in nakupilo posestva 39 prekmurskih rodbin z 219 družinskimi člani. Z ozirom na madžarsko trditev, da se Vend ženi na Madžarsko 80 km daleč, v Sloveniji, ki jo ima samo 6 km

proč, pa ne, so štajerski obmejni župni uradi podali jugoslovanski delegaciji izkaze iz zakonskih matrik. V Prekmurju najbližji župniji, v Veržeju, ki šteje samo 600 duš, je bilo od l. 1863., ko se je ustanovila župnija, do l. 1916., sklenjenih med Prekmurci in veržejskimi župljani 11 zakonov; in sicer je moški del prišel v 4 zakonih iz Prekmurja v Veržej kot gospodar, v 2 zakonih je šel iz veržejske župnije v Prekmurje; nevesta pa je prišla v 4 zakonih iz Prekmurja v Veržej in v enem zakonu je odšla iz Veržeja za možem v Prekmurje. Na enak način se je v Ljutomerski župniji poročilo iz Prekmurja ali v Prekmurje 38 parov od l. 1901.—1921. V isti dobi, od l. 1901.—1921., je bilo v križevski župniji na Štajerskem poročenih 44 parov, izmed katerih je bil en del, ženin ali nevesta, iz Prekmurja ali Medmurja (največ iz Štrigove). Pri Mali Nedelji je 24 posestnikov, katerih gospodarji ali gospodinje so iz Prekmurja; med temi je bilo od l. 1901.—1912. sklenjenih 16 zakonov; povrh pa je nekaj takih družin, pri katerih sta gospodar in gospodinja iz Prekmurja. V župniji Sv. Jurija na Ščavnici je 24 prekmurskih posestnikov, katerih družine štejejo 140 oseb. V kapelski župniji je bilo pet takih štajersko-prekmurskih parov poročenih, prekmurskih posestnikov pa je v župniji 11. V župniji Sv. Petra v Gornji Radgoni je bilo od l. 1909.—1921. poročenih 68 parov, pri katerih je bil en del, ženin ali nevesta, iz Prekmurja; razen tega se nahaja v župniji vsaj 6 posestniških družin, ki so iz Prekmurja.

Po vsem tem je popolnoma jasno, koliko je vredna trditev »Spomenice«, da Mura loči kot kitajski zid »vendsko« ozemlje od »slovenskega« (štajerskega), in da je težko najti »Venda, ki bi enkrat v življenju obiskal Ljutomer«. Tu so pregoreči Vendi polkovniku Vasselu prehudo zagodli, da je moral kaj takega uradno predložiti komisiji.

Komisija pa se je hotela osebno prepričati o gospodarskih stikih Slovenske krajine s štajersko Slovenijo. Zato je poklicala k sebi v Varaždin na zaslišanje po tri može iz večjih prekmurskih krajev, iz Murske Sobote, Beltincev itd., in tudi iz Ljutomera. Ljutomeržani so seve izjavili, da veliko prodajajo Prekmurcem in da Prekmurci na Štajersko spravljajo veliko svojih pridelkov. Ko so taki trije možje iz prekmurske občine naštevati, kaj vse kupujejo na Štajerskem, zlasti v Ljutomeru, in kaj vse spravljajo tja, je angleški predsednik pod vtisom le štirih brodov, ki jih je ogrska delegacija priznala, začuden vprašal, kako pridejo čez Muro, nakar so mu možje seve navedli celo kopico brodov. Tudi trije zastopniki iz Murske Sobote so ugodno izpovedali o zvezah s štajersko Slovenijo.

Bolj sumljivo pa je bilo, da je razmejitvena komisija pričela študirati, kako daleč sega gospodarski vpliv Murske Sobote. V ta namen je n. pr. povabila k sebi po tri zastopnike iz Petrovec, Križovec (prekmurskih) itd. Iz tega se je dalo sklepati, da komisija ne namerava prisoditi vsega Prekmurja Ogrski,

vendar so prišle v nevarnost skrajne občine, ki niso bile tako tesno navezane na Mursko Soboto kot gospodarsko središče.

Koncem oktobra so gostoljubni Ljutomeržani povabili razmejitveno komisijo na obisk. Po obedu so nas povabili v Zemljičev vinograd, ki ima krasno lego nad Ljutomerom, od koder se lepo vidi velik del Prekmurja. S te razgledne točke naj bi razmejitveni delegati videli naravne zveze med Prekmurjem in štajerskim Murskim poljem.

Jugoslovanska delegacija ni uradno odgovarjala na navedene spise ogrske delegacije, ker je vsaka delegacija po statistiki in lastnem opazovanju lahko spoznala resnico. Sploh pa je smatrala naša delegacija za nepotrebno, da bi se spuščala v take podrobnosti »vendskih« teoretikov, ker je stala na principelnem stališču, da razmejitvena komisija nima pravice, da bi osporavala celotno pripadnost Prekmurja k Jugoslaviji ali predlagala bistvene spremembe trianonske meje. To stališče je zavzel jugoslovanski komisar sporazumno z vlado v svojem odgovoru na razmejitveno komisijo z dne 21. septembra 1921.

Dne 9. novembra je imela razmejitvena komisija v Varaždinu v zborovalni dvorani velikega župana sejo, v kateri je proglasila trianonsko črto, kakor jo je obhodila, za provizorično mejo, ki se je morala od obeh interesiranih držav, Jugoslavije in Ogrske, priznati. Po tej določbi je pozneje izpraznila naša država štiri majhne vasi, katere je bilo naše vojaštvo iz previdnosti, rajši malo več kakor premalo, zasedlo. Dve od teh: Budišino (Bonisdorf) s 24 Slovenci in Strgarjevo (Kalch) z dvema Slovencema smo odstopili Avstriji. Vas Somorovci s 23 Slovenci in 180 Madžari smo dali Madžarski, ker je po trianonskem besedilu izrecno imenovana za madžarsko državo. Vas Jošec (Jošavci) ni bila imenovana v trianonski pogodbi. Imeli smo jo mi zasedeno, ker bi bila tako bolj varna državna meja. Razmejitvena komisija je imela pravico o tem odločati. Odločila je za madžarsko državo, ker ima v bližnjem sosedstvu madžarsko vas Bôdehaza, dočim ima do jugoslovanskih Žitkovec malo dalje. V Jošcu smo imeli po ogrskem štetju l. 1890. še 26 Slovencev in 149 Madžarov. Pri ljudskem štetju l. 1910. in l. 1921. pa se nihče več ni priznal za Slovenca.

Z določitvijo te provizorične trianonske meje je bilo delo prekmurske razmejitvene komisije končano, v kolikor je mogla samostojno in z efektivno močjo delati. Tako smo dobili provizorično prekmursko mejo na terenu. Mejo tvori ob Avstriji najprej potok Kučnica, ki se izliva v Muro. Bolj naravna meja bi bila ta, da bi še bila Radgona ostala pri Jugoslaviji, kakor je mirovna konferenca prvotno odločila. Radi Radgone je pa ogrožala avstrijska razmejitvena komisija še celo del Prekmurja v širini 10—15 km z Mursko Soboto vred. Rekla je namreč, da Radgona ne more gospodarski uspevati, ako nima gospodarskega zaledja. Zato bi rada razkosala Prekmurje, ki bi bilo potem popolnoma razbito. Jugoslovanska razmejitvena delegacija za mejo z

Avstrijo z generalom Plivelićem na čelu in pravnim konzulentom univ. prof. dr. Leonidom Pitamicem je ta avstrijski napad na Prekmurje zavrnila, ker razmejitvene komisije ne smejo delati takih bistvenih sprememb v Parizu določenih mej. Trianonska meja nam je dalje ob avstrijski meji odščipnila za avstrijski »Burgenland« trikot med štajersko-avstrijsko mejo, Rabo in tromejo pri Trdkovi z nad 7000 prebivalci, med katerimi je zlasti v Stankovcih ob Rabi dosti Slovencev. Najhujšo izgubo pa smo utrpeli s trianonsko mejo na severu ob Rabi, ker smo tam izgubili tri pristno slovenske župnije (Gornji Senik, Dolnji Senik in Števanovci) in mesto Monošter ali Sv. Gothard, v katerem prebivajo Slovenci, Nemci in Madžari. Imena drugih rabskih slovenskih vasi so: Slovenska ves, Sakalovci, Ritkarovci, Verice, Otkovci in Andovci.

Meja na severu gre 10—15 km južno od Rabe, ob razvodju med Rabo in Muro. Seveda je ta razvodnica nizka, doseže svojo največjo višino v Srebrnem bregu z njegovimi 404 m nad morjem, kar seve ni nikaka prometna ovira. Ali razvodnica je le, in to je držalo. Na vzhodu tvori našo mejo v kratkem obsegu razvodnica med Zalo in Krko, potem s presledkom nekaj časa razvodnica med Nemešnepskim in Kobiljskim potokom. Sicer pa poteka državna meja po mejah občin, tako da je tudi cela dolnjelendavska župnija, ki ima zlasti v svojih vinskih gričih na vzhodu Slovence, pri Jugoslaviji.

Toda za 9. novembrom je prišel še en napad na meje Slovenske krajine. Razmejitveni komisariji štirih velesil so se brez jugoslovanskega in madžarskega komisarja zedinili, da predlagajo Svetu Društva narodov spremembo trianonske meje v tem smislu, da naj se odstopi na severovzhodu Prekmurja 27 občin Ogrski. Te občine so: Čepinci, Markovci, Budinci, Mali Dolenci, Veliki Dolenci, Šalovci, Hodoš, Krplivnik, Domanjšovci, Središče, Prosenjakovci, Pordašinci, Čikečka ves, Motvarjavci, Kobilje, Žitkovci, Dobrovniki, Radmožanci, Kamovci, Genterovci, Mostje, Banuta, Dolga vas, Dolnja Lendava, Čentiba, Dolina pri Lendavi, Pince.

Dne 14. novembra 1921 je imela razmejitvena komisija skupno sejo. Predsednik Cree je predlagal, da komisija priporoči, naj se omenjenih 27 občin izloči iz Jugoslavije in odstopi Ogrski. Ogrski komisar Vassel je ta predlog sprejel, jugoslovanski komisar Čolak-Antić ga je odklonil, dobil je torej večino glasov, kakor naznanja predsednik Cree v svojem poročilu Svetu Društva narodov z dne 15. novembra 1921.

V tem poročilu pravi Cree, da je ogrski komisar 1. septembra 1921 zahteval, naj se prisodi Ogrski trikot med Muro in st. germainsko ter trianonsko mejo, t. j. po naše celo jugoslovansko Prekmurje. V seji z dne 12. oktobra 1921, nadaljuje poročilo, je predsednik komisije Cree izjavil ogrskemu komisarju, da je komisija po studiju in preiskovanju o vprašanju sklenila zavreči ta predlog, ker se dotika temeljev mirovne pogodbe. V seji 17. oktobra je ogrskemu komisarju podal natančne razloge, ki so utemeljevali ta sklep.

Medtem se je do 14. novembra, pravi dalje, določila definitivna trianonska linija. Potem pa nadaljuje predsednik v poročilu, da ima čast predložiti v visoko odobrenje predlog v skladu z dopolnilnimi instrukcijami z dne 3. junija 1921 (§ VII alinea d), enako v skladu z duhom »Spremnega pisma« (Lettre d'Envoi), po katerem predlogu bi se 27 občin odvzelo Jugoslaviji in dalo Ogrski. Kot razloge navaja, da 7 občin na severu gravitira k Sv. Gothardu, 28 občin na vzhodu pa je madžarskih razen Kobilja, in gravitirajo na vzhod (na Madžarsko), kjer imajo gospodarska središča. Trianonska meja dvakrat preseka cesto. Prebivalci v teh 27 občinah so večinoma luterani ali kalvinci, dočim so na zapadu, v jugoslovanskem delu, katoličani.

Ta sklep in to utemeljitev sklepa je Cree poslal tajništvu konference veleposlanikov, da ga opremi s svojim mišljenjem za Društvo narodov.

Okrog 5. ure zvečer je sprejela razmejitvena komisija ta sklep z dne 14. novembra. Naš komisar Čolak-Antić je šel, ne da bi nam kaj izdal, večerjat in potem šah igrat, da bi se umiril in mirno razsodil, kaj je storiti. Šele ob 10. uri ponoči je nama z rajnim dr. Fr. Vodopivcem naročil, naj mu v najkrajšem času izdelava odgovor na sklep razmejitvene komisije. Prej se cele tedne nič ni mudilo, zdaj pa je bilo treba čez noč vse narediti. Dobro, da sva imela pripravljene vse mogoče reči.

Ker je ogrska delegacija v svojih predloženih spisih očitala, da so Jugoslovani iznašli slovenska krajevna imena, in je trdila, da Ogri niso nič madžarizirali, smo imeli po posredovanju občinskega gerenta Božidarja Severja nekaj takih izjav, kakor je sledeča:

»Izjava.

Podpisano županstvo občine Gomilica potrjuje, da je občina Gomilica imela slovensko ime »Gomilica«. Nekako v letih 1890 do 1900 pa je dobila občina ukaz od ogrskih oblasti, da se ime mora pomadžariti, in so ogrske oblasti zahtevale za našo občino ime »Domb«. Temu se je pa uprlo celo občinsko poglavarstvo ter izjavilo, da ako že mora priti do pomadžarenja, naj se naša občina imenuje »Lendvaszentjosef«, ker je sv. Jožef patron naše kapele. — To so pozneje ogrske oblasti potrdile. To ogrsko ime se je pa rabilo le v ogrskih uradnih spisih, dočim je ljudstvo med seboj zmiraj le ime »Gomilica« upotrebovalo. Po združitvi Prekmurja z Jugoslavijo smo spremenili v uradnih spisih isto ogrsko ime »Lendvaszentjosef« zopet v »Gomilico«. Podpisani je bil za časa spremembe imena Gomilica v »Lendvaszentjosef« član občinskega poglavarstva.

Gomilica, dne 21. oktobra 1921.

Občinski urad Gomilica v Prekmurju. Raj Jozsef.«

Ker pa o madžarizaciji prekmurskih imen nihče ne more dvomiti, ki le malo pogleda v starejše knjige in starejše generalštabne karte, zato takih stvari nismo nikjer dokazovali.

Poleg statističnih ogrskih in jugoslovanskih knjig ljudskega štetja smo za občine ob ogrski meji pregledali tudi družinska imena ter izmed njih skušali določiti slovenska družinska imena in smo navedli število družinskih članov teh družin s slovenskimi imeni. To sicer ni zanesljivo narodnostno merilo, zato tudi tega nismo uporabljali. Za zgodovino Prekmurja pa morda ne bo odveč, če se ohranijo tudi te beležke. Za imeni krajev znači prva številka število slovenskih družinskih imen, druga številka v oklepaju pa število članov teh družin s slovenskimi imeni. Hodoš 19 (84), Krplivnik 13 (61), Somorovci 17 (55), ki so prišli pod Ogrsko, Domanjšovci 57 (272), Središče 22 (88), Prosenjakovci 56 (212), Pordašinci 15 (57), Motvarjavci 40 (159), Jošec 3 (11), ki je prišel pod Ogrsko, Žitkovci 15 (73), Kamovci 4 (24), Genterovci 25 (113), Mostje 3 (17), Dolga vas 112 (548), Dolnja Lendava v mestu 152 (613), v okolici 106 (414), Čentiba 67 (320), Dolina 19 (83), Pince 19 (81), Dobrovnik 115 (566), Radmožanci 19 (82), Petešovci 49 (264), Dolnji Lakoš 26 (110), Gornji Lakoš 59 (245), Gaberje 29 (187), Kot 25 (167), Kapca 75 (362).

Pri sklepu komisije z dne 14. novembra je to zanimivo, da je ogrski komisar Vassel glasoval za ta sklep. Še malo prej je drugače postopal. Ogrska delegacija je namreč tarnala, kako potreben ji je Hodoš, ker se z jugoslovanskim Hodošem preseka dvakrat cesta, ki gre iz ogrske doline Krke skozi Hodoš in Velike Dolence proti Monoštru (St. Gothardu). Da bi se Ogrji samo po eni državi vozili, bi moral postati Hodoš ogrski! Da se ta cesta ne bi z državno mejo sekala, pa se da tudi tako doseči, da se dajo rabske slovenske vasi k Jugoslaviji. Tako bi se Jugoslovani vozili od Krke samo po eni (jugoslovanski) državi v Monošter (Sv. Gothard), Ogrji pa imajo itak blizu svojo cesto iz Krke k Rabi skozi Öriszentpéter. Seveda bi razmejitvena komisija z dodelitvijo 12 rabskih občin prekoračila svojo kompetenco, kakor je to storila še bolj, ko je hotela odtrgati kar 27 občin od Jugoslavije. Zastopniki štirih velesil pa so vendarle hoteli Hodoš odstopiti Ogrski, zanj pa bi dali Jugoslaviji vasico Lendva Ujfalu (v prevodu Lendavsko Novo selo), ki je pri Pinci onkraj trianonske meje, na ogrski strani. Takrat je Vassel izjavil, da njegova vlada ne more privoliti svojevoljno, da se odreče kakemu kraju. Dne 14. novembra pa je glasoval za to, da se prepusti Jugoslaviji ostalo Prekmurje, da se pa odtrga od nje za Ogrsko 27 občin!

Zajemljiva je razlika med predlogom madžarske delegacije in predlogom razmejitvene komisije. Cree pravi v svojem poročilu, da je ogrski komisar zahteval celo trianonsko Prekmurje nazaj za Ogrsko, kar mu je pa pojasnil, da to ne gre. Vendar je Vassel zahteval nazaj predvsem 28 občin, kjer bivajo Madžari. Teh 28 občin smo že zgoraj navedli. Te občine niso istovetne s 27

občinami, ki jih je predlagala četvorica komisarjev štirih velesil. Ogrski komisar je zahteval le občine, ki so imele po ogrskem štetju 1910 madžarsko večino. Zato je privzel k tem 28 občinam tudi dve skoro čisti slovenski občini Kobilje in Turnišče, ker sta izkazali l. 1910. madžarsko večino. Druge občine je klasificiral za vendske občine in jih v drugi vrsti reklamiral za Ogrsko. Razmejitvena komisija pa je odločila za Ogrsko šest slovenskih občin na severu, in sicer Čepince, Markovce, Budince, Male Dolence, Velike Dolence in Šalovce, ki jih Vassel ni posebno reklamiral, zato pa pustila pri Jugoslaviji na jugu sedem občin, in sicer Turnišče, Kapco, Kot, Gaberje, Gornji Lakoš, Spodnji Lakoš, Petešovce s polovico okolice Dolnje Lendave, ki sega do Mure, ki jih je Vassel predvsem zahteval za Ogrsko. V obeh predlogih pa je 21 občin istih, ki se s podobnimi razlogi v obeh predlogih reklamirajo za Ogrsko.

Jugoslovanska delegacija je poslala poročilo o tem sklepu zunanjemu ministrstvu v Belgrad. V tem poročilu se pravi, da je sklep razmejitvene komisije nepravilen v formalnem in stvarnem oziru. Tako važni sklepi se ne bi smeli narediti v nenavzočnosti obeh komisarjev interesiranih držav. Še celo pri skupni seji 14. novembra se je predsednik omejil na obljubo, da bo razloge dostavil pismenim potem. Tudi bi se morala prej pregledati vsa meja do Banata in bi se moralo poskušati, da bi se dosegel sporazum. Zoper instrukcije za razmejitveno komisijo z dne 3. junija 1921 pa se je grešilo zlasti s tem, ker predlagane spremembe spravljajo v vprašanje temelje mirovne pogodbe. Sporno ozemlje je namreč preveliko in njegovega prebivalstva preveč, da bi smela razmejitvena komisija z njim razpolagati proti jasni določbi mirovne pogodbe.

Trianonsko Prekmurje namreč meri okrog 970 km². Od tega naj bi se odcepilo kar 27 občin s 17.134 prebivalci po štetju 1921, ali 15.974 po štetju 1931, izmed katerih je bilo 6.862 Slovencev in 9.999 Madžarov po štetju 1921, ali 9.739 Slovencev in 5679 Madžarov po štetju 1931. Sedem občin, Kobilje in šest ravnokar naštetih občin na severu, je skoro popolnoma slovenskih, kar tudi Creejevo poročilo prizna, druge občine so mešane, v katerih je madžarizacija šele v zadnjih desetletjih madžarskega režima v teh krajih zelo napredovala. Saj so imeli na Ogrskem celo poseben zakon o madžarizaciji krajevnih imen, zak. čl. IV. iz l. 1898. O slovenskih občinah na severu trdi Creejevo poročilo, da imajo slabo zvezo z Mursko Soboto, ko so pa vendar blizu železnice Sobota—Hodoš!

Potem pa razpravlja Creejevo poročilo o 21 občinah na vzhodu ob madžarski meji, pa govori o 28 občinah, katera pomota se mu je menda vrinila odtod, ker je Vasselov glavni spis z dne 1. septembra omenjal 28 občin. Tu se trdi, da so v teh občinah prebivalci v veliki večini luterani in kalvinci, ločeni od sosednih občin na zapadu, ki so vse enako katoliške vere (toutes uniformément de religion catholique). V prizadetih 27 občinah pa je bilo v resnici po štetju 1921 13.005 katoličanov in samo 3.359 evangeličanov, t. j.

luteranov in kalvincev po štetju 1931 pa 12.662 katoličanov in 3.021 evangeličanov. Neverjetno velika pomota pa se je vrinila v trditev, da so zapadno od Creejeve linije vse občine katoliške, ko pa je v tem zapadu še 7 evangeliških župnij: Murska Sobota, Moravci, Puconci, Bodonci, Gornji Slaveči, Petrovci in Križovci. V celem Prekmurju je namreč bilo po štetju l. 1921. v celem 66.414 katoličanov in 24.754 evangeličanov. V sosednih občinah na zapadu je torej bilo še 21.395 evangeličanov, ki niso »uniformément de religion catholique«, ki bi le s Creejevo mejo bili ločeni od svojih bratov po veri.

Potem govori Creejevo poročilo o »veliki prometni žili« St. Gothard—Csesztreg, ki se ob Hodošu dvakrat preseka. Madžari imajo izven trianonske meje, kakor že omenjeno, krasno zvezo Csesztreg—St. Gothard skoz Senyeháza in Óriszentpéter, ako nočejo iti skoz jugoslovanski Hodoš. Kar se tiče gospodarskih razmer teh vzhodnih občin, se mora pomisliti samo na dejstvo, da se vse te občine razen treh, namreč Hodoša, Krplivnika in Domanjšovec, ki so bile prej pri monoštorskem (st. gothardskem) okraju, pa so tik ob železnici Murska Sobota—Hodoš, spadale pod sobočki ali dolnjelendavski politični okraj, kar kaže, da so imele zveze s tema centroma. Občine Prosenjakovci, Pordašinci in Čikečka vas so spadale tudi cerkveno pod župnijo Kančovci na zapadu. Proti trditvi, da so vse te občine imele svoja gospodarska središča v madžarskih občinah Dávidháza, Senyeháza, Óriszentpéter, Velemér, Csesztreg, Rédicts, Lenti, je dovolj, da se opozarja, da so nekatera teh sel zelo mala. Po ogrski statistiki l. 1910. ima Dávidháza 218 prebivalcev, Senyeháza 523, Óriszentpéter 1.162, Velemér 438, Csesztreg 1.174, Rédicts 1.583, Lenti 436. Takih malih gospodarskih središč je na zapadu v vsakem župnijskem kraju dovolj. Z druge strani pa je dobro, da imajo vasi, ki jih pusti trianonska meja izven Jugoslavije, svoja gospodarska centra, kakor Velemér, Csesztreg, Rédicts in Lenti, ker je s tem dokazano, da Madžari izven Jugoslavije ne potrebujejo Dolnje Lendave kot gospodarskega središča. Potrebujejo pa Dolnjo Lendavo kraji na zapadu v trianonski Jugoslaviji, ki so imeli že od nekdaj v Dolnji Lendavi svojo politično, sodnijsko in cerkveno (dekanijsko) oblast. Te zapadne občine imajo za Dolnjo Lendavo tudi svoja posestva, namreč vinograde okoli Dolnje Lendave. S Creejevo linijo bi se naredila tudi ta velika krivica, ker bi s pripadnostjo Dolnje Lendave k Ogrski izgubili v Dolnji Lendavi svojo župno cerkev in duhovščino Dolnji Lakoš, Gornji Lakoš, Kapca, Kot, Hotiza, Petešovci in Gaberje, ki spadajo v to župnijo.

Poročilo v tem smislu je izdelala jugoslovanska razmejitvena komisija v Varaždinu dne 17. septembra 1921 in ga poslala zunanjemu ministrstvu v Beograd. To je poslalo — referent je bil Milan Antić, ki je ta čas minister Dvora — ugovor na tej podlagi zoper sklep razmejitvene komisije na konferenco veleposlanikov. Zadeva je prišla pred Svet Društva narodov, ki naj bi posredoval med našo državo in Madžarsko. Zato so se prekmurske meje še v ju-

liju 1922 obravnavale v Londonu, kjer je naše stališče zagovarjal ravnokar imenovani Milan Antić, in je bil tudi pisec teh vrst v London poklican, ter nekoliko pozneje v Ženevi, kjer je našo stvar zastopal razmejitveni komisar Čolak-Antić. Končno je vsa zadeva prišla pred zadnjo inštanco, pred veleposlaniško konferenco v Parizu. Ta je dne 10. novembra 1922 zavrгла Creejev predlog o spremembi trianonske meje ter sklenila, da velja po razmejitveni komisiji določena trianonska meja kot končnoveljavna prekmurska meja. Takratni zunanji minister dr. Ninčić je dne 13. novembra 1922 v seji narodne skupščine to poročal kot uspeh jugoslovanske diplomacije, ki je tudi dosegla, da se je pri isti seji veleposlaniške konference meja pri Subotici pomaknila v smislu trianonske pogodbe v prilog Jugoslaviji za nekaj kilometrov proti severu.

Šele nato so se začeli staviti kameniti mejniki na madžarski meji. Tudi to delo so vodili isti komisarji mednarodne razmejitvene komisije. To delo je trajalo skoro dve leti. Dne 8. julija 1924 je podpisalo v Zagrebu vseh šest komisarjev te mednarodne razmejitvene komisije končni razmejitveni akt. Bili so še isti komisarji Cree, Marminia, Valvasori, Janagava, Čolak-Antić in Vassel, kakor v začetku, v avgustu 1921. Toda vsi so bili že polkovniki, Čolak-Antić pa general. Dne 9. julija so se razšli iz Zagreba. Francoski komisar polkovnik Maurice Marminia je prišel še v Ljubljano in je piscu teh podatkov z veseljem pripovedoval, katere prekmurske kraje so še obiskali pri zadnjem nadziranju prekmurskih mejnikov. Bili so v Dolnji Lendavi, na Srebrnem bregu, najsevernejši točki naše države, ter na tromeji med Jugoslavijo, Ogrsko in Avstrijo, 20 km severno od Radgone, pri Trdkovi.

Tako smo obhajali leta 1934. desetletnico definitivnih prekmurskih mej ob dvajsetletnici začetka svetovne vojne, ki je spremenila zemljevid Evrope.

Narodopisni položaj Slovenske krajine

Franjo Baš

Vrstice, katere podajam, izvirajo s prekmurskih in prleških poti, iz opazovanja pomurskih selišč, človeka in njegove kulture, iz stikov s prekmurskim kmetom, delavcem in izobražencem ter iz opazovanja zemlje to in onstran Mure. Ljudi in pokrajino podajam, kakor sem jih videl in gledal in kakor sem si to tekom let beležil.

Metodično se zavedam, da je vsaka kulturna enota prepletena s tujimi in planetarnimi vplivi, da pa nosi vedno in povsod pečat zemlje, na kateri nastaja in se razvija. Cilj, katerega zasledujem z objavo naslednje črtice, je uveljavljati v našem kulturnem življenju poleg danes prevladujočega uvoza tujih miselnosti in tujih kulturnih dobrin, v katerih se vzgajajo naši kulturni delavci, tudi kulturne dobrine, katere od jezika, življenja v vasi in na delu tja do gospodarskih teženj živijo v naših pokrajinah, od katerih je ena najbolj samoniklih baš naše Pomurje.

Zunanja slika zemljevida Jugoslavije pokaže, da geopolitično izstopajo severovzhodno Mursko polje in Goričko nad Ledavo in Kučnico proti severu kakor bat med Avstrijo in Madžarsko proti Rabi in da ustvarjajo tako na zunaj nenaraven geopolitičen izpad iz hidrografske prirodne jugoslovanske meje na Dravi in Muri. To in pa provincijalni čut našega prebivalstva preko Mure ima svoj pomen tudi v geografski revizijonistični madžarski literaturi, ki gleda v današnji prekmurski državni meji nenaravno, umetno in vsiljeno mejo.

Podrobni zemljepisni pogled na naše Pomurje pa odkrije prirodno dejstvo, da je porečje Črnca, Ledave in gornjih Krk samo zemljepisni del pokrajinsko enotnega Pomurja, ki v mnogem nalikuje srednjemu Pomurju. V dolnjem Pomurju zavzema Mursko polje med Ljutomerom in Gornjo Radgono manjši del, večjega pa zavzema nižinsko Ravensko in Dolinsko med Radgono, Lendavo in Goričkim. Tako imamo od Ščavnice pa do Kobiljanskega potoka samo eno zemljepisno enoto: Mursko polje. V našem srednjem Pomurju obsega manjši južni del Apaško, večji pa Lipniško polje. Srednje in dolnje Pomurje je na jugu in severu omejeno po gorica, po Slovenskih na jugu, po Goričkem na severu. Dolnje in srednje Pomurje ločijo radgonska

vrata, ki uvajajo na vzhod po Lendavskih ali Svetotrojiških goricah zaključeno geografsko enotno dolnje Mursko polje, ki je zvezano z osrednjimi podonavskimi nižinami po Lendavskih vratih med Dugoveškimi goricami in Kobiljanskim bregom. Goričko je zaključek Murskega polja proti Porabju, kamor vodijo levi pritoki Mure med tercijernimi goricami, ki se znižujejo od svoje meridionalne osi proti vzhodu in proti zahodu, ustvarjajoč tako zopet geografsko edinico Goriškega. Vzpon naše državne meje iz dolnjega Pomurja proti Porabju je tako posledica nadaljevanja enotnega Murskega polja proti vzhodu in severu in od tu dalje severni zaključek proti jugu gravitirajočega meridionalnega hrbišča Goriškega k Porabju.

Posebno pa potrjuje geografsko enotnost našega dolnjega Pomurja narodnostna poseljenost pokrajine. Razen na robovih, kjer prodirajo na zahodu preko Kučnice vplivi Graške kotline in na vzhodu na vratih med Lendavskimi goricami in Goričkim, kjer prodirajo od vzhoda osrednji nižinski srednjepodonavski vplivi, se je skozi tisočletje obdržalo narodnostno zaključeno slovensko prebivalstvo, ki tako s svoje strani politično potrjuje enotno zemljepisno edinico našega dolnjega Pomurja in s tem prirodnost naše meje med Muro in Rabo.

Kulturnogeografsko je bila Slovenska krajina vedno izrazita prehodna in obrobna zemlja. Narodnopolitično se to odraža v nacionalni enotnosti pokrajine; edino pri Lendavskih vratih je bil madžarski vpliv močnejši. Prav preko Lendave pa je tekla s sektorjem Zalaegerszeg—Redics—Čakovec—Varaždin stara poštna velika cesta, ki je pospešavala tuje migracije iz severovzhoda; iz juga pa je madžarska pozicija v Medmurju preprečevala vplive iz Podravine tako, da so bili trajni in prirodni samo medsebojni vplivi iz območja Murskega polja.

Kulturna povezanost našega dolnjega Pomurja na jugu in severu od Mure pa je iz zgodovinskih in zemljepisnih razlogov zaostala za kulturno, zlasti gospodarsko povezanostjo srednjega Pomurja. Mlini na Muri so bili tisti, ki so edini mogli vezati prebivalstvo na obeh bregovih Mure med Radgono in Cvenom obratno od gospodarskih vezi, ki so zvezale srednje ravno Pomurje s Slovenskimi goricami. Edina točka, ki je vezala prebivalstvo z obeh bregov Mure, je bila Radgona; ali kot posredna zveza prebivalstva severno in južno od Mure je ona pritegnila enotno pokrajino na sebe, ne da bi pri tem Mursko polje, Slovenske gorice in Goričansko tudi amalgamirala. Tako je ostala zemljepisna enotnost našega dolnjega Pomurja samo v njegovi prirodni izobliki, kulturno pa je ostala razdeljena po Muri. Vsled kulturne usmerjenosti in vsled zgodovinske preteklosti je pokrajina na severu od Mure ostala v našem pojmovanju zgodovinski in kulturni pojem, katerega najlepše kaže poimenovanje Prekmurje ali Slovenska krajina, katera izraza kot kulturnozgodovinska pojma negirata zemljepisno enotnost zemlje tostran in onstran Mure.

Ne da bi posegali v sodobno debato o nazivu pokrajine, je vendar potrebno ugotoviti, da je naziv Slovenska krajina zgodovinskega, literarnega izvora edino za nekdanji madžarski del Murskega polja in za Goričko. Podobno je naziv Prekmurje nastal v preteklosti pod vplivom politične in kulturne meje na Muri, da je z njim Prlek imenoval svoje sosede onstran Mure, v kolikor je prišel z njimi v dotik. Domačin ne rabi ne enega in ne drugega; pač pa izraža v poimenovanju krajev jasen občutek za prirodno lego posameznega kraja; poleg Gornjih Petróvcev (sc.: goričkih) imamo Murske (sc.: murskopoljske) Petróvce in poleg Gornjih Črncev imamo Murske Črnce. Domačin tako jasno označuje svojo zemljo po njeni geomorfološki legi in baš s tem tudi potrjuje njeno zemljepisno enotnost z zemljo na jugu od Mure.

* Da pa je ta zemljepisna enotnost izginila iz poimenovanja pokrajine in iz domačinskega čuta domačinov, je vzrok poleg zgodovinskega političnega položaja zemlje v zemljepisni kakovosti Mure. Nižinski značaj reke, katera se razliva z meandri po povprečno 2—3 km širokem inundacijskem ozemlju, je v preteklosti povzročal vodne vdore v poljske lege na obeh straneh reke in z njih odnašal rodovitno humozno zemljo. Ker je bila s tokom reke združena tudi politična meja med Štajerskim in Ogrskim, se je tukaj združevala z borbo za politično mejo tudi borba za krušno zemljo prebivalstva na obeh straneh Mure, kar je neštetokrat dovedlo do dejanskih spopadov prebivalstva tostran in onstran Mure in tako vzgajalo med sosedi na obeh straneh reke medsebojna nasprotstva pravih »rivalov«. Zgodovinsko znani tozadevni spopadi dosežejo svoj višek v neštetih težnjah prebivalstva, ki poizkuša urediti tok vode na eni strani na ta način, da ga preusmeri proti rodovitni zemlji prebivalstva na nasprotni strani. Poleg širokih logov v inundacijskem ozemlju je tako tudi borba kmeta z Muro usmerjala na Murskem polju prebivalstvo na obeh straneh reke k medsebojnim nasprotstvom, ki so bila dobrodošla političnim oblastvom in katerih daleko ni mogel likvidirati združevalni vpliv mlinov na Muri. In ako primerjamo položaj ob Savi v Posavju, ob Dravi na Dravskem polju s položajem na Muri, vidimo, da je Mura kot meandrirajoča reka razdruževala prebivalstvo obeh bregov v večji meri kakor Sava in Drava.

Radi nižinskega neurejenega toka Mure in medsebojnega razmerja prebivalstva na njenih bregovih je ostalo tudi vprašanje mostov preko Mure vzporednega pomena. To sekundarnost je podpiralo še dvoje činiteljev. Gospodarski ustroj prebivalstva je zopet oddeljeval prebivalstvo ob Muri v dve antropogeografski edinici. Prleku je nudilo Mursko polje prostor za poljedelstvo in živinorejo, gorice pa za vinogradništvo, tako da se je kmetijsko izživiljal v pokrajini južno od Mure; Prekmurcu je nudilo Mursko polje poljedelske in živinorejske možnosti in poleg tega še delo na veleposestniških posestvih ter se je izven Murskega polja usmeril samo kot izseljenec ali sezonski delavec. V nobenem izmed zadnjih dveh slučajev pa ga ni privlačila k

sebi Prlekija. Drugi činitelj je trgovskoprometnega značaja. Mursko polje in Goričko je svoje potreščine uvažalo in svoje pridelke izvažalo — kakor smo to že nakazali — prvenstveno preko Radgone; ta položaj Radgone se je posebno utrdil, ko je Bruck odpravil carinske meje med Avstrijo in Ogrsko; čim bolj pa se je utrjevalo trgovskoprometno središče našega Pomurja v Radgoni, toliko bolj je ginila potreba po prometnih zvezah preko Mure, saj vodijo ceste z Murskega polja v Radgono vzporedno z Muro. Proti trgovskoprometnemu pomenu Radgone za celotno Mursko polje stopi v ozadje pomen Ljutomera, ki je v dobi do izgradnje železnice Ljutomer—Murska Sobotla zalagal s kolonijalnimi in z industrijskimi potrebščinami mursko ozemlje okoli Bistric in Črensovec; z izgradnjo prekmurske železnice pa je Ljutomer svoj trgovskoprometni položaj moral odstopiti Beltincem.

In ko je tako zgodovinski kulturni položaj pokrajine obenem z vlogo Mure razklal zemljepisno enotno ozemlje na dvoje, je to razklanost po likvidaciji svetoštefanskega Ogrskega utrdila za bodočnost nova uprava. Uveljavila jo je prometna pasivnost Mure, izguba Radgone in upoštevanje tradicij prebivalstva. Kondicionalno rečeno bi v slučaju udejstvitve prvotnega načrta saintgermainске mirovne pogodbe z jugoslovansko Radgono ostala Radgona nujno tudi nadalje sedež sreskega načelstva, ki bi obsegalo gospodarsko območje mesta v Slovenskih goricah, na Ravenskem in Goričkem. Ker bi pa s tem Radgona upravno segla na jug v dotedanje območje Ljutomera, bi Ljutomer moral iskati teritorialnega nadomestila onstran Mure na Dolinskem. To likvidacijo historične Slovenske krajine pa je preprečila saintgermainска mirovna pogodba z avstrijsko Radgono; jugoslovanska uprava v Slovenski krajini se je morala nasloniti na historične upravne enote, s katerimi krepko vzdržuje prekmurski regijonalizem. Ž njim smo Slovenci tako tudi na zunaj dobili poleg Kranjcev, Štajercev in Korošcev še Prekmurce.

Prekmurski regijonalizem temelji na politični in kulturni preteklosti zemlje. Zemljepisno ga je vzdrževala edino Mura. Migracijo preko Mure je nadkriljevala do svetovne vojne migracija preko Kučnice na zahod. Socijalno pa je dajalo Slovenski krajini svoj posebni pečat veleposestvo, ki je na štajerski strani stopalo v primeri s Prekmurjem v ozadje; na drugi strani pa so bili v Prlekiji očitni meščanski vplivi, ki so onstran Mure bili relativno malenkostni. K tem faktorjem se pridruži na obeh straneh Mure razlika v zvezi z zemljo, na kateri posameznik živi in razmerje do tujine. Prlek je povprečno srednji posestnik, ki ima gospodarsko oporo v vinogradu Slovenskih goric. Slovenska krajina kot naša najbolj obljudena zemlja s pogostimi veleposestvi pa šteje za povprečnika malega posestnika. Ta mali posestnik mora iskati življenjskih možnosti kot delavec na veleposestvih in v tujini. Njegov stik z rodno zemljo zato zdaleka ni tako trden kakor pri Prleku, temveč nalikuje v tem oziru bolj slovenjegoriškemu ali haloškemu viničarju, ki visi na zem-

lji, katero obdeluje, ki pa le ne živi z njo. Za povprečnega Prleka je gospodarska opora in garancija vinograd v okoliških gorica, za povprečnega Prekmurca delo na domačem ali tujem veleposestvu. Borba z zemljo je vsled tega v Slovenski krajini strastnejša, življenje z zemljo in za rodno zemljo pa je v nasprotju s Prlekijo rahlejša in manj čustveno ter skoro izrazito racijonelno ali merkantilno kakor pri našem meščanu ali pa pri predmestnem proletarcu z lastno hišico in vrtom. In tudi na tem merkantilno gledanem kmetskem posestvu se ne razvija tradicija zemlje, ker se posestvo s posameznim rodod deli in kosa. Zato tudi duševne lastnosti prekmurskega nemešnjaka ne nalikujejo duševnim lastnostim prleškega kmeta; z nemešnjakom se družijo historična tradicija političnega privilegija, s kmetom tradicija obstoja in napredovanja posestva. V povprečnem prekmurskem kmetu živi obenem z domačijo tudi tujina, v kateri biva sezonsko ali sam ali pa v kateri živijo njegovi ljudje kot izseljenci, v povprečnem prleškem želarju živi samo domačija. Življenjsko vprašanje rešuje idealno prvi s povečanjem domačega posestva ali pa z novim ognjiščem kot kmet ali delavec v tujini, drugi samo z zaokroženjem in razširjenjem lastne kmetije in posestva. Meščanstvo ni kulturno in gospodarsko imelo nikdar med Prekmurci odločilnega pomena, ali kljub temu je radi posestnih razmer miselnost prekmurskega prebivalstva mnogo bolj meščanska in racijonelna kakor v katerikoli drugi slovenski pokrajini; mogoče tvorijo izjemo Kočevsko in Bela Krajina.

Iz te racijonelne miselnosti prekmurskega človeka pa izhaja tudi njegova ekspanzivnost. Kakor ni za slovenjegoriškega ali haloškega viničarja nikak problem izpremeniti svoje bivališče in delovno torišče, skoro enako lahko in brez čustvenih težav se preseli Prekmurec v tujino. In v teh prekmurskih migracijah, ki so v povojnih letih dosegle agrarno preko Murskega polja gorice na razvodju Ščavnice in Pesnice in ki so posebno očitne na Apaškem polju in v Ščavniški dolini, nastaja ona narodna in obenem etnografska zveza, ki začenja s poenotenjem našega dolnjega Pomurja. Za enkrat so sicer še močnejše rodbinske in krvne ter cerkvene zveze, ki družijo emigrirane Prekmurce tostran Mure z rojaki v domovini kakor zveze z avtohtonimi Prleki, ali prav te konservativne zveze tvorijo poleg novih prometnih sredstev in politične enotnosti pot k enotni Slovenski krajini. Prlek pa odhaja preko Mure predvsem v gospodarskih lastnostih meščana in je njegov vpliv na izenačevanje pokrajine daleko manjši kakor vpliv prekmurskega priseljenca v Prlekiji.

Socijalno in etnografsko težko vprašanje pa tvori prekmursko delavstvo v naših mestih in industrijskih revirjih. Medtem ko se prekmurski prišlek v Prlekiji ustali, pa živi prekmurski delavec od mariborskih tovarn do trboveljskih revirjev življenje nekvalificiranega ročnega delavca, vzdržujoč pri tem trajno zvezo z domačijo na svojih nedeljskih poteh domov po hlebec kruha in vrečico moke. Tako vzdržuje po svoji strani racijonelno miselnost

v domači kmetijski zemlji in se sam oddaljuje od rodne grude daleko bolj, kot se je oddaljil od nje njegov prednik, ki je odhajal v poletju kot sezonski delavec v Vojvodino, Madžarsko, Nemčijo, Francijo itd. Ta delavec je sicer še domač v rojstni vasi, ker v tujem industrijskem okolišu sameva, ali vendar domačijo gleda enako racijonelno, merkantilno kakor tujino; ustaljenosti mu manjka, doma je premalo zemlje, v tujini preveč dela ali premalo zaslužka za nov stalni dom. In končno je ves svet tam za Mariborom in Pragerskim za Prekmurca nov. Tu ni žitnih poljan kakor na Ravenskem in Dolinskem, tu ni ilovnatih goric, kakor so na Goričkem, tu je gorat gozdni svet, ki ni toplo domač in ki je bolj hladen kakor nižine Srednjega Podonavja, Nemčije ali Francije. Geografskega predpogoja za udomačenje mu manjka, ta je doma v Prlekiji in preko nje na Dravskem polju.

In enako je z nami alpskimi Slovenci. Koliko nas občuti solnčni vzhod ali zahod tam kje v nižini okoli Turnišča ali pa mrak tam kje na Krajcarovem vrhu? Navadno zdehamo ob taki priliki po naših planinah, ne zavedajoč se, da je svojevrstna in naša tudi nižina, ki je nedogledna, kakor je nedogledna življenjska pot Prekmurca po širnem svetu in katero on nastopa z voljo in s pogumom obratno od nas alpincev, ki se držimo doma.

Bilanca narodnega dela v predvojni in povojni dobi izhaja iz tega. Narodno delo onstran Mure so vršili domačini sami po svoji lastni inicijativi. Kozler, Raič, Trstenjak in Slavič so bili v prvi vrsti naši informatorji. Vsled tega je bilo nujno, da se je poleg vplivov političnih zgodovinskih prilik, poleg vplivov Mure in prekmurskih socialnih prilik razvil tudi pod vplivom domačih prosvetiteljev katolikov in evangeličanov močan prekmurski pokrajinski čut. Razumljivo je, da je ta regionalizem vsebinsko prepleten s historičnimi tradicijami, ali v svojem bistvu je proti našemu kolikortoliko alpsko niveliziranemu slovenstvu glasnik nižinskega in šele v drugi vrsti ozkosrčni provincijalizem našega človeka. In prav v tem moramo ločiti prekmurski regionalizem od štajerskega, kranjskega ali koroškega, ki vsi vključujejo v bistvu alpskega človeka. Z likvidacijo historičnih tradicij in z brezkompromisno nasloinitvijo na prekmursko zemljo pomeni prekmurski regionalizem za nas Slovence ogromen kapital za okrepitev naših kulturnih sil in to predvsem glede usmerjanja naših pogledov v bodočnost in pa naše geopolitične ekspanzivnosti. Alpe s svojimi kotlinami in omejenimi horizonti so nas navezale na dom z njegovimi čustvi in na drobitev podrobnosti, nedoglednost prekmurskih ravnin nam more kazati poti v široki svet.

Za analizo lastnosti alpskega in nižinskega Slovenca še ni prišel čas, za primerjavo Prekmurca kot najbolj izrazitega nižinca z Bizeljcem, Posavcem ali Belim Kranjcem pa nimamo mesta.

Kljub geografski enotnosti našega dolnjega Pomurja se je razvil v Slovenski krajini samostojen slovenski in jugoslovanski človek, ki predstavlja tip ni-

žinskega človeka, ki živi pod različno nastopajočimi alpskimi kulturnimi vplivi tudi v Podravju na zahodu do Maribora, katero mesto izraža po svoji legi skupnost naše nižinske podravske in pomurske pokrajine z alpsko. Vprašanje pa je, kako se naj naša nižinska kulturna osnova razvije do udejstvovanja, ko manjka Pomurju in Podravju vsako večje gospodarsko ter kulturno središče prav do Maribora na zahod in ko je Maribor za tako akcijo kulturno prešibek. Osnovna kakor srednja šola gojitve nižinskega domačinstva ne more prevzeti, ker je ona — zlasti velja to za srednjo šolo — že po svojem značaju nivelirajoč kulturni element. Gospodarskih organizacij ali specijelnih pokrajini odgovarjajočih strokovnih šol tudi nimamo. Na razpolago imamo radi tega edino aktivno nastopanje rojakov z našega nižinskega sveta v skladnem udejstvovanju z lastno pokrajinsko miselnostjo v okviru naše kulture in v izogibanju prikazovanja svoje domovine z oblikami kake eksotične pokrajine. Naše Pomurje nima na sebi ničesar eksotičnega, ono je obenem z vzhodnim Podravjem samo samonikla konservativna, zemljepisna in kulturna edinica. In potreba je, da nam ta zemlja nudi ono, kar je bistveno njenega in avtohtonega in da ne daje lastnih slik šele tedaj, ko se je že alpinizirala, kar se je zgodilo po zedinjenju, ko jo je Slovenija vzgajala kulturno, politično in gospodarsko ter ji tako vzela njeno samobitnost. Slovenija čaka poleg gospodarskih akcij za zagotovitev domače zemlje tudi n. pr. domačih prekmurskih umetnikov in znanstvenikov, čaka skratka na ono, kar je le deloma dočakala iz Prlekije. Slovenska krajina naj Prlekijo izpopolni!

Za to svoje poslanstvo ima danes ugodno prometnozemljepisno lego. Železnice, ki naj vežejo Mursko polje in Goričko s soseditvom in s tujino, vodijo Prekmurce mimo njihovih prleških bratov ter ne omogočajo nobenih neposrednih stikov s kulturnimi središči, odkoder bi mogla izhajati kulturna nivelizacija. Mariborčan pride v približno istem času — ako ne prej — v Ljubljano kot v Lendavo ali Soboto, in železnica dovede Ljubljancana ali Zagrebčana v času, ki ga rabi za severno Goričko, preko Semberinga na Dunaj. V tem prometnem položaju pa še posebno ohranjuje obstoječe kulturno stanje v agrarni Slovenski krajini današnja gospodarska kriza. Vse možnosti za samonikli izraz domačinov v našem kulturnem življenju so s tem podane, potrebna je samo organizacija za gojitev samobitnih vrednot njihove zemlje iz naših kulturnih središč. Kulturna nivelizacija Slovenske krajine z nami bo nastopila v bodočnosti; do takrat pa moramo zavarovati kot svoje kulturne rezerve prekmurske kulturne dobrine te tipične predstavnike naše nižinske kulture.

Organizacija za kulturno delo našega nižinskega človeka se je zadnje čase začela v Soboti in obeta prekmurski muzej. Tudi pričujoči zbornik je priča tega dela, samo žal, da v njem ne sodelujejo v večji meri domačini. Maribor kot mejnik med nižinskimi in alpskimi Slovenci ima v proučevanju nižinske

naše kulture svoj poseben pomen. V to je Maribor s Podravjem že predestiniran po tradiciji, ki je zlasti v političnem delu vedno izražala enotnost našega Pomurja in poleg tega enotnost Pomurja z vzhodnim Podravjem. V taborjanski dobi je zlasti B. Raič vzbujal politično zanimanje za »ogrske« Slovence; Raičevim vzgledom je sledil L. Gregorèc, vzplamtel pa je politični interes za Slovensko krajino z novo politično generacijo v začetku XX. stoletja.

Kot primer tega političnega nastopanja navajam državnoborski govor A. Korošca na Dunaju dne 16. junija 1910. V zvezi s takratnim interesom, katerega je kazalo avstro-ogrsko zunanje ministrstvo za ustanovitev italijanske pravne fakultete in to zopet pod vplivom interesa kraljevine Italije na avstrijski italijanski pravni fakulteti je A. Korošec zahteval, da se dunajska vlada briga tudi za Slovence na Madžarskem. Ugotavljal je rezultate madžarske statistike iz leta 1900., primerjal položaj prekmurskih Slovencev z beneškimi ter pokazal, da so narodnostne prilike na Madžarskem slabše od italijanskih. »Bili so časi, ko so naši očetje tihotapili iz Madžarske tobak preko Mure. In kar smo takrat mi štajerski Slovenci pridobili, to vračamo danes v obliki drugih kultur z izobrazbo in duševno kulturo. Vse to pa moramo vršiti skrito, zaprto in v temnih nočeh. Ljudje iz naših prosvetnih organizacij tihotapijo v vrečah knjige v temnih nočeh med prekmurske sonarodnjake, da se le-ti morejo izobraževati in gojiti lastno kulturo, katere jim ne dovoljuje madžarska notranja politika. Samo z izobraževanjem v družini, ne v šoli, je mogoče, da stojijo prekmurški Slovenci na povprečni višini madžarske ljudske izobrazbe, ko se jim privatno omogoča narodna samoizobrazba. In če dovoljuje dunajska vlada, da se Italija briga za svoje sonarodnjake v Avstriji, potem moramo od nje zahtevati, da skrbi ona v enaki meri za naše slovenske sonarodnjake tudi na Madžarskem.«

Oskrbovanje s slovensko knjigo in parlamentarno delo na Dunaju v interesu narodnega slovenskega življa na Madžarskem sta značilna za predvojne stike Slovencev tostran in onostran Mure. Danes, ko so predvojni problemi že za nami, je aktualno vprašanje samonikle rasti prekmurske ljudske kulture kot tipičnega predstavitelja slovenske nižinske kulture. In naša nižinska kultura nima samo svojih nalog v okviru slovenstva, ampak je enako važna tudi za jugoslovanstvo; to zlasti danes, ko se tako pogosto rešuje slovensko vprašanje brez jugoslovanstva in jugoslovansko brez slovenstva. Kulturne funkcije Slovenske krajine pa ne smemo gledati politično, še manj v romantičnem, sentimentalnem smislu, temveč narodopisno kot izraz avtohtone, samonikle in naše najbolj tipične nižinske pokrajine.

Bibliografija o Slovenski krajini

Vilko Novak

Kratice: — ČZN: Časopis za zgodovino in narodopisje. — D: Domovina (A. Mikola, Budapest). — DL: Düşevni list. — DS: Dom in svet. — Et: Etnolog. —GV: Geografski vestnik. — Il: Ilustracija. — IS: Ilustrovani Slovenec. — J: Jutro. — K: Kalendar (najsv.) Srca Jezušovoga. — KMD: Koledar Družbe sv. Mohorja. — LMS: Letopis Matice Slovenske. — LZ: Ljubljanski zvon. — M: Mladika. — MP: Modra ptica. — N: Novine. — NE: Narodna enciklopedija SHS. — S: Slovenec. — SBL: Slov. biografski leksikon. — SG: Slov. glasnik. — Sja: Slovenija. — SK: Slovenska krajina. Zbornik 1935. — Sn: Slovan. — SN: Slovenski narod. — SPř: Slovanský přehled (Praha). — SU: Slovenski učitelj. — ZUZ: Zbornik za umetnostno zgodovino. — ŽiS: Življenje in svet.

I. Pregledi.

- Bellosies Valentin:** Die Wenden im Zalaer und Eisenburger Comitatz. Die öst.-ung. Monarchie in Wort u. Bild. IV. Wien 1896, 259—270.
- Cholusky Eugen, von:** Ungarn, Land und Volk, 1918.
- Godina Jože:** Slovenska Krajina. KMD za 1932, 58—62.
- Klíma Stanislav:** Slovinci v Uhersku. SPř 1905, 117—122, 172—175.
P o r.: P(ustoslemšek) R., LZ 1906, 190—191.
- Kovačič Franjo:** Prekomurje. Brastvo XVIII. 31 knjiga Društva sv. Save. Beograd 1924, 101—112.
- Kozler Peter:** Slovenci na Ogrskim. Sja 1849, št. 55—57.
- Melich J.—Mikola S.:** Quelques remarques sur la brochure intitulée: »La question du Prekmurje étudiée et présentée par M. Slavič.« Par — —. Budapest, Imprimerie Hornyánszky, 1919. 8°. 15 str.
- M(elik) A.:** Prekomurje. St. Stanojević: NE, s. 660.
- Mikola Sándor:** A vendég multja és jelene. Budapest. L. ? Str. 46.
P o r.: V. Novak, ČZN 1932, 57.
- Mohorič Fran dr.:** Prekmurje in Medjimurje. ČZN 1920, 28—40.
- Novak Vilko:** Slovenska Krajina. Dijaški Koledar Slov. dij. zveze 1931-32, 136—139. O prekmurských Slovincích. SPř 1931, 481—486.
Prekmurje. Naš val I, 1934, 11—12.
- Robič Maks dr.:** Ob petnajstletnici jugoslovanskega Prekmurja. Sokolič 1934—35.
- Slavič M.:** Le Prekmurje par — Paris 1919, 4° str. 19 in »Supplément« au Prekmurje Aperçu économique, str. 4. Annexe »La carthe ethnographique«.
Prekmurje. Napisal . . . Ljubljana 1921. Str. 131.
P o r.: D 1921 (II), št. 10. — F. Kovačič, ČZN 1922, 40—42.

- Naše Prekmurje. M 1923, 233, 273, 314, 354, 395, 435, 465.
Slovenska krajina. Zbornik ob petnajstletnici osvobojenja. Uredil Vilko Novak. Beltinci 1935. 8°. 136 str.
 (Sušnik Fran dr.): Slovenska Krajina. Naš dom 1929, 113—115.
 Trstenjak Anton: Slovenci v somodski županiji na Ogrskem. — Zgodovinska, narodopisna in književna črtica, Ponatis iz SN 1905. Lj. 1905. Str. 115 + 1 karta. P o r.: DS 1905, 440. — Domovina 1906, št. 60. — G. M(ajcen), ČZN 1907, 187—8.
 Vasvármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest. 1898. 4°. XII + 622 str.
 Zalavármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest.
 —: Ogrski Slovenci. Slovenski glasnik 1863, 84—87.

II. Pokrajina in ljudstvo.

- Baš Franjo: Protestanti v Prekmurju. GV 1929—1930, 78—93.
 Narodopisni položaj Slovenske krajine. SK 108—115.
 Bajlec Franc: Muzej. N 1928, št. 41.
 Naše posebne razmere. N 1929, št. 33.
 Bjelovučić N. Z.: Etnografske granice Srba, Hrvata, Slovenaca i Bugara. Zagreb 1929.
 — Etnografske granice Hrvata i Slovenaca. Dubrovnik 1934.
 P o r.: M. Zg(onik), Čas 1934—35, 43—48. — Dr. M. Slavič, SK. 46 sl.
 Bohinec Valter: Po Slovenski Krajini. II 1931, 168—170.
 Dimnik Slavoj: Ročni zemljevid Mariborskega okrožja. III. Prekmurje in Međumurje. 1925. Mariborska tiskarna d. d. Merilo 1 : 150.000.
 (Gimnazija.) Nekaj o našoj sobočkoj gimnaziji. K 1927, 51—53. — Sever Janko: Gimnazija v Murskoj Soboti. K 1928, 91—99. — Novak Vilko: Ob desetletnici naše gimnazije. N 1929, št. 23. — Prekmurcem popolno gimnazijo! J 1934, št. 277. — S 1934, št. 274, 295.
 Izvestje drž. real. gimn. v Murski Soboti za š. l. 1929—30, 30—38.
 Glonar Jože: Poučni slovar. Založila Umetniška propaganda. Lj. 1930. II. del, str. 328, s. v. Slov. Krajina.
 (Gospodarstvo): Živinoreja v Slovenski krajini. S 1928, št. 186. — Baša Ignac: Naše gospodarstvo. K 1928, 102—3.
 Ilešič Svetozar: Geografski pregled Slovenske krajine. SK 5—12.
 Kozak Juš: Drobtine iz potopisa. Književnost 1934, 7—11.
 Za prekmurskimi kolniki. Modra ptica 1933/34.
 Za prekmurskimi kolniki. Spisal —. Slovenske poti XV. Tiskovna za druga v Ljubljani. 1934, 86 str.
 P o r.: (Borko B.) J 1934, št. 298. — (Debeljak T.) S. 1935, št. 8. — Inko (Ivan Kolar), Misel in delo 1935, 104—5. — V. S(molej), M 1935, 114. — T. P(otokar), Srp. knjiž. glasnik 1935, 413. — F. K(oblar), DS 1935, 161—3. — I. Brnčič, Sodobnost 1935, 141—3.
 Kranjec Miško: Slovenska Krajina (Prekmurje). II 1929, 284.
 Politčna in narodnostna vzgoja prekm. Slovencev. Sja 1933, št. 6.
 Rapsodija nepoznane zemlje. Sodobnost 1934, 31—45, 121—127.
 Lipovšek Gašper: Prekmurje — Seznam občin. Murska Sobota 1921. 4°. 2. izd. 1927.
 Maučec Jože: Bogojanska župnija. N 1933, št. 27, 28.
 Slovenska krajina. Priredil —. Založba: Klub prekmurskih akademikov. Tisk: Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana (1934). Merilo 1 : 150.000.
 P o r.: (Novak V.) S 1934, št. 156. — Sever J., S 1934, št. 166. — Baš F., ČZN 1934, 216—8.
 Maučec Matija: Prenaseljenost in sezonsko izseljevanje v Prekmurju. GV 1933, 107—117.

- Melik Anton:** Jugoslavija. Zemljepisni pregled. I.—II. Ljubljana, 1921—1924.
- Novak Vilko:** Bogojina. IS 1931, 304—305.
 Dijaštvu Slovenske krajine. N 1931, št. 28.
 Nekaj o Slovenski krajini. S 1931, št. 207.
 Naš kulturni problem. Sja, 1933, št. 6.
 Beltinska župnija. N 1933, št. 19.
 Sv. Benedikta župnija. N 1933, št. 21.
 Prekmurska knjižnica. S 1933, št. 233.
 Zemljevid Slovenske Krajine. S 1934, št. 156.
- (Napredek.)** Napredek poštne uprave. N 1929, št. 33.
 V.: Napredek Slov. Krajine pod jugoslovansko upravo. S 1929, št. 186.
 Napredovanje pri graditvi. N 1929, št. 33.
 Poštna uprava v Prekmurju ob proslavi desetl. osvobojenja. S 1929, št. 186.
- Pečan Jože:** O trahomu v Prekmurju. Zdravje 1933, 35—39.
- (Prekmurje ali Slovenska krajina.)** Marko: Prekmurje ali Slovenska krajina. Sja 1934, št. 16. — V. ŠK. Sja 1934, št. 26. — B.: Vprašanje »Slovenske krajine«. Sja 1934, št. 30. — M. Kokolj: Prekmurje ali Slovenska krajina. Sja 1934, št. 38. — Pannonicus, S 1934, št. 156. — J. Sever, S 1934, št. 166.
- Sever Janko:** Sezonsko delavstvo v Slovenski Krajini. N 1929, št. 45, 46.
 Premislite! in Slovenska krajina. Domoljub 1929, št. 31.
 Zemljevid Slovenske Krajine. S 1934, št. 166.
- Skulj Fr.:** Dva najdena bisera. II. Prekmurje. Koledar Družbe sv. Cirila in Metoda 1927. Str. 69—78.
- Slavič M.:** De la Statistique de Prekmurje par — Paris 1919, 4° str. 23. Annex »Carte ethnographique de Prekmurje«.
- P o r.:** F. Kovačič, ČZN 1920, 33.
 Prebivalci Slovenske krajine — Hrvati? S 1926, št. 152.
 Ešča Matošić in »dokazivanja«. S 1926, št. 161. — Ešče ednok g. J. Matošić. S 1926, št. 178.
- (Socialni položaj.)** Slovenska krajina. Ogenj 1928, 71.
- Sušnik Fran dr.:** Prekmurski profili. Maribor 1929. Str. 64. (Ponatis iz S 1924, okt.—dec.)
- (Šolstvo.)** Šolstvo v Prekmurju: N 1929, št. 33.
- Vengust J.:** Seznamek prekmurskih občin. Radgona 1919, 8° str. 16.
 P o r.:
- F. Kovačič,** ČZN 1920, 53—54.
- Voznik Nik (Ilešič Fran):** Ogrski Slovenci. Sn 1915, 160.
- Werner G.:** Das Deutschthum des Übermurgebietes. — Geografischer Jahresbericht aus Österreich 1933 (XVII), 76—90.
 P o r.:
- R. Savnik,** ČZN 1934, 218—9. — Volkswart 1934, 35—6.
- Zelko Ivan:** Črensovka župnija. N 1933, št. 22.
- Slovinsko (Zveza za tujski promet v Lj.)** — 12. Slovenska krajina. Str. 56—57.

Slike:

- Beltinci:** M 1923, 465. — IS 1925, št. 6. — KMD 1932, 61. — Gl. Umetnost.
- Bodonci:** IS 1925, št. 6.
- Bogojina:** M 1923, 467. — IS 1926, št. 3; 1927; 275. 1929; 252; 1931, 304—305.
 — ŽiS 1933 (14 knj.), 161. — K 1933, 37. — Gl. Umetnost.
- Boreča:** Cerkev: Gruden, Zgd. sl. nar. 555.
- Bratonci:** Spomenik Štefanu Küharju. S 1932, št. 74. — K 1933, 88.
- Cankova:** IS 1926, 315.

Črenšovci: IS 1926, 55; 172. — K 1928, 72; 1931, 57; 1935, 43.
 Desetletnica osvobodjenja: II 1929, 284. — S 1929, št. 186. — K 1931, 63—78.
 Dolnji Senik: K 1933, 54.
 Duhovščina Slovenske krajine: K 1933, 48.
 Evangeličanska duhovščina Slovenske krajine: IS 1929, 67.
 Gimnazija: IS 1926, 95. — KMD 1932, 59. — K 1933, 57.
 Gornji Petrovci: Cerkev: Gruden, Zgod. slov. nar. 551.
 Grad: IS 1925, št. 6. — II 1931, 169.
 Hiša: M 1923, 354. — IS 1925, št. 6. — IS 1926, 304. — S 1929, št. 186. — Et
 1930—31, 129—132, 136—141. — K 1933, 34. — KMD 1932, 58. — Kozak
 J., Za prekm. kolniki. — Vodnikova pratika 1935.
 Hotiza: K 1928, 61.
 Ivanocijev grob: K 1915, 75.
 Jagnedi: Kozak J., Za prekm. kolniki. — S 1934, št. 176.
 Križevci: II 1931, 168.
 Lendava: Gruden, Zgod. slov. nar. 547. — M 1923, 466. — K 1925, št. 6. — Slo-
 venska krajina 1927, 7, 60. — II 1931, 169. — Kozak J., Za prekm. kolniki.
 Lončar v Filovcih: Kozak J., Za prekm. kolniki.
 Manifestacija za slovenstvo 1925: K 1926, 69. — IS 1926, 329.
 Martinišče: IS 1926, 251.
 Martjanci: Gl. Umetnost. IS 1925, št. 6.
 Maturanti, prvi soboški: K 1928, 99. — IS 1929, 252.
 Meščanska šola v Soboti: Razstava: IS 1926, 127.
 Mura: Most: M 1933, 437. — Kozak J., Za prekm. kolniki.
 Monošter: IS 1929, 252—3. — Naši onstran meje (95). — Vodnikova pratika 1935.
 Mož iz Slovenske krajine: Gruden, Zgod. slov. nar. 557. IS 1925, št. 6. — Et
 1930—31, 127. — Kozak J., Za prekm. kolniki.
 Noša: K 1931, 75.
 Pertoča: IS 1929, 253. — II 1931, 168.
 Petanci: K 1915, 68.
 Pokrajina: IS 1925, št. 6. — S 1934, št. 176. — Vodnikova pratika 1935.
 Poletje: Jakob Karel: Poletje v Prekmurju. II 1929, 284.
 Pozvačini: M 1926, 374. — IS 1928, 63. — KMD 1932, 61. — K 1933, 37.
 Predice: IS 1929, 253. — KMD 1932, 60.
 Primicija: IS 1926, 259.
 Puconci: Cerkev: DL 1935, 23.
 Radić Stipica in Prekmurje: Karikatura: IS 1926, 316.
 Razmejitvene komisija: M 1923, 234.
 Rogačevci: IS 1925, št. 6.
 Sóbota: Grad: Gruden, Zgod. sl. nar. 552. — Cerkev: r. t. 553. — M 1923, 436. —
 M 1923, 314. — IS 1925, št. 6. — M 1926, 31—33. — IS 1929, 253; 323;
 1932, 31. — Gl. Umetnost.
 Sv. Jurij: K 1928, 65.
 Tišina: Gl. Umetnost. — K 1915, 45, 49, 52, 56, 60, 64, 71. — 1917, 128—9; 1918, 53.
 — S 1929, št. 186.
 Tromejnik: Žis 1933 (14. knj.) 187.
 Turnišče: Gl. Umetnost. — IS 1925, št. 6. — K 1934, 24—5.
 Vas: Kozak J., Za prekm. kolniki. (Těšanovci.)
 Večeslavci: II 1931, 169.
 Velika Pólana: Kozak J., Za prekm. kolniki. — K 1928, 66. — K 1933, 49. —

Zadružništvo: IS 1928, 95.

Žena iz Slovenske krajine: Gruden, Zgod. slov. nar. 544, 560. — M 1923, 315. — IS 1926, 71. Kozak J., Za prekm. kolniki.

III. Zgodovina.

Chervin Arthur: De Prague à l'Adriatique. Paris 1919.

Cree D.: Yugoslav-Hungarian Boundary Commission. The Geographical Journal LXV/2, 1925, str. 89—112.

P o r.: Dr. B. Svetelj, GV I, 1925, 72—74.

Géfin Gyula: A szombathelyi egyházmegye története. Szombathely 1929. 2 zv.

P o r.: V. Novak, ČZN 1931, 272—274.

Glaser Janko: Pregled mariborskega časopisja po prevratu. Mariborski koledar 1935, str. 82, 84, 86—7. —

G(odina) J.: Prekmurskim Slovincem v vednost. S 1919, št. 160.

Godina Jožef: Na smrt obsojeni. S 1928, št. 248.

Slovenska krajina ob desetletnici osvobojenja. S 1928, št. 248.

O polnoči med 5. in 6. februarjem. S 1929, št. 31.

Prekmurski legijonarji. S 1929, št. 113.

Prve jugoslovanske čete v Slov. krajini. N 1929, št. 33.

Gomilšek Fr. Sal.: Kako smo pripravljali svobodo Slov. krajine. S 1929, št. 186.

Gruden dr. Josip: Zgodovina slovenskega naroda. Izdala in založila Družba sv. Mohorja. Celovec 1911—1916. »Ogrski Slovenci« (4. zv. 1914), 544—560; »Verska zmeda med ogrskimi Slovenci« (5. zv. 1915) 698—706.

»Starine železnih in salajskih Slovencev.« Fragment iz zgodovine ogrskih Slovencev. Objavil in pripombe pridejal dr. J. Gruden. ČZN 1914, 93—154.

P o r.: Miroslav (Baša Jožef) N. 1915, št. 14. — J. Glonar, LZ 1915, 143.

Hauptmann Ljudmil: Mejna grofija Spodnjepanonska. Razprave znanstv. društva za humanist. vede v Lj. I (1923), 311—357.

(Ivanóczy Franc): Szpomenki preminocsih csaszov iz tisinszke fare. K 1906, 102—105.

Vázlatok a régmúlt korból XII. Mártonhely. Szombathelyi Ujság 1900, št. 15.

(kj) = (Klekl Jožef ml.): Iz zgodovine szlovincov. K 1909, 56—64.

Törniscse. K 1910, 57—63.

Sostarszki ceh v Törnisci. K 1911, 67—73.

Nedelszki Vrh. K 1912, 81—3.

Pravda od desetine. 1912, 71—4.

Na sterom hatari lezsi Törniska cerkev? K 1912, 55—74.

Dolence. K 1914, 36—40.

Klekl J.: »Novine« i »Marijin list« pod boljševiki. K 1921, 14—18.

Kokolj M.: Stiki Slovencev tostran in onstran Mure. Sja 1934, št. 48 (gl. št. 49).

Kos Milko: Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije. Ljubljana 1933.

K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo. ČZN XXVIII (1933), 144—153.

Panonska krajina od naselitve Slovencev do prihoda Madžarov. SK 16—20.

Kovačič Franc: Na Prekmurskem najden rimski denar. ČZN 1904, 91—93.

Slovenska Štajerska in Prekmurje. Slovenska zemlja: VII. del. Slovenska Matica. Ljubljana 1926.

P o r.: M. Dolenc, Slov. pravnik 1926, 170—173. — E. Lilek, Nar. dnevnik 1926, št. 52—68.

J. Mal, Čas XXI, 185—187. — M. Munda, S 1926, 93. — Fr. Stelè, DS 1927, 96.

Gradivo za prekmursko zgodovino. 1. Topografija in zemljiški gospodje v 13. in 14. stoletju. 2. Desetina zagrebškega in čazmanskega kapitola v Prek-

- murju. 3. Prekmurske župnije l. 1334. in 1504. 4. Vizitacijski zapiski iz 17. in 18. stoletja. ČZN 1926, 1—20.
- Mačkovšek J.:** Jezikovna meja od Spielfelda do Monoštra l. 1844. LZ 1917, 332—6.
- Maučec Joško:** Zgodovina Slovenske krajine. N 1932, št. 9—46.
- Meško J(akob):** Prekmurci. Kres 1883, 518—522.
- Novak Vilko:** »Novine« pred desetimi leti. N 1929, št. 21.
K medsebojnim stikom. Sja 1933, št. 6.
Slovenska krajina v svobodi. S 1934, št. 176.
Kulturni stiki do osvobojenja. SK 40—5.
- Ošlay Ferenc dr.:** Vremen vadlúványzske reformácie i prótíreform. D 1922, št. 1—2.
Törszko goszposztvo vu nasoj krajini. D 1922, št. 3—4.
Edna histórínszka lázs. D 1922, št. 3—4.
Kmeti i zselárje Gornye-Lendavszke fare vu leti 1627. D 1922, št. 3—4.
Naše gorice i vinopovanye indasnyega szveta. D 1922, št. 7—8.
Historia martyanszke protestánszke cérkvi. D 1922, št. 9—10.
- P. S.:** Ogrski Slovenci. S 1919, št. 55—61.
- Payr Sándor:** Egyháztörténeti emlékek. I. Sopron 1910. Pogl.: A dunántuli vend gyülekezetek egyházlátogatási jegyzőkönyve az 1627. évről.
A Dunántuli evangélikus egyházkerület története. I. Sopron 1924.
- (Pintarič Ivan):** Ko je Jugoslavija že bila, a smo mi neosvobojeni bili. S 1929, št. 186.
- Prekmurec:** Boljševizem v Prekmurju. S 1919, št. 140.
- Slavič Matija:** Prekmurske obletnice. IS 1926, št. 22. (S slikami.)
Prevrat v mariborski oblasti. »Slovenci v desetletju 1918—1928.« Leonova družba v Lj. 1928, s. 215—269.
Ob desetletnici slovenske svobode. N 1929, št. 33.
Deset let — Slovenska krajina. S 1929, št. 186.
Prekmurske meje v diplomaciji. SK 83—107.
Narodnost in osvoboditev Prekmurcev. SK 46—82.
- R(adoha) J(ožef):** Kratke črtice iz naše zgodovine. K 1919, 55—62.
- Stelè Francè:** Gradivo za prekmursko zgodovino. — 1. Župna cerkev v Martjancih.
2. Slovenska listina iz l. 1643. ČZN 1927, 1—9.
- Szalóky Elek:** Vázlatok a Surdi ág. ev. gyülekezet történelméből. Nagy Kanizsa 1897.
—: Slovenska Krajina v federativni Ogrski. Murska straža 1919, št. 17.
Prekmurje osvobojeno. S 1919, št. 3.
Imé nasega národa. D 1921 (I), št. 6.
Kaksega plemena lüdjé szo bili nasi indasnyi ocsáci? D 1922 (III), št. 3—4.
Luteranska vera v Prekmurju. K 1926, 81—82.
Ob desetletnici osvobojenja Slovenske krajine (s slikami). IS 1929, št. 32.
»Po trpeči ljubezni k svobodi«. (Razgovor z J. Kleklom ob 10-letnici svobode.) S 1929, št. 186.

IV. Slovstvena zgodovina in biografsko gradivo.

- (Agustič Imre.)** Trstenjak A.: Sn 1885, 70—71; Spomencvieće Matice Hrvatske 1900, 516—8. — LZ 1901, 314—316. — Szedenich, Naši pisci i književnost. Sopron 1912, str. 124. Šlebinger J.: SBL I, 3.
- (Bakoš Mihal.)** Šlebinger J., SBL I, 22. — Gl. Fliszar, str. 20—1.
- (Barla Mihal.)** Šlebinger J., SBL I, 24—25. — Fliszar, str. 21—3. — Kidrič, Dobrovský.
- Barle Janko:** Kalendar najsv. srca Jezušovoga 1906. DS 1907, 119—20.

- Baša Ivan: Pred 25 leti. K 1927, 17—20.
- (Baša Ivan): Sušnik dr. Fr., Prekmurski profili, 10—13. — (Slavič M.): S 1931, št. 38. — N 1931, št. 8. — Sever J.: S 1931, št. 43. — Prislan J.: J 1931, št. 42. — (Novak V.): K 1932, 32—36. — (Dostal R.: Onkraj Mure — po 15 letih svobode.) J 1934, št. 211. — Kozak J.: Za prekm. kolniki, 55—56.
- (Baša Jožef - Miroslav): N 1916, št. 5, 6; F. K(olenc), K 1927, 57—58; N(ovak) V.: Poet Slovenske Krajine. S 1931, št. 23.
- (Berke Ivan.) Trstenjak Anton, SN 1904, št. 230.
- (Borovnjak Jožef.) Trstenjak Anton, LZ 1910, 156—161. S 1926, št. 31. Dr. I(vanocy), K 1911, 104—108. (Novak Vilko:) N 1929, št. 36. — N 1930, št. 1. Šlebinger J., SBL I, 54.
- (Czipott Jurij.) Šlebinger J., SBL I, 88—89. — Gl. Fliszar, str. 23—6.
- (Faludi Jánoš.) K. Siftár: Dúševni list 1923, št. 2. Šlebinger J., SBL I, 171.
- Fekonja Andrej: Književnost ogrskih Slovencev. DS 1892, 171—176.
- Fliszar János i Luthár Adam: Prékurmurja znameniti evang. môžje. Vküpepostavila — —. Prilozba »Dúševnoga liszta«. Prekmurska tiskarna v M. Soboti. (1926). M. 8°. 75 str.
- (Fliszar Jánoš.) Šlebinger J., SBL I, 182.
- Glaser dr. Karol: Zgodovina slovenskega slovstva. I. zv. V Ljubljani 1894. »Ogerski Slovenci« s. 197—201; II. zv. (1895) s. 195—196; 3. zv. (1896.) 312—322.
- Grafenauer Ivan: Kratka zgodovina slovenskega slovstva. Lj. 1917, str. 79—80, 92. — 2. izd. 1920, str. 93—94, 104—105.
- Ivanoczy Franc: Hrána dúševna nasi slovenov. K 1904, 76—77; 1905, 117—118.
- Ilešič Fr.: Štef. Küzmič—Torkoš. ČZN 1907, 177—8.
- (Ivanóczy Franc.) Trstenjak Anton: Dr. Fran Ivanóczy. LZ 1914, 125—131. — Gruden, ČZN 1914, 93. Vindex: K 1914, 93—96. — Rogač Franc — (prevel Baša Ivan): K 1915, 35—111. N 1923, št. 50; 1924, št. 33, 36. — Šlebinger J.: SBL I, 566—567. — (Novak Vilko:) K 1933, 22—26. — Preporoditelj Slovenske krajine. S 1933, 195.
- (Kardoš Janoš.) Borko B., Slovenski prevodi Petöfyja. Tabor 1922, št. 149. Gl. Fliszar 26—35. Šlebinger J.: SBL I, 427—428.
- Kidrič Francè: Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do marčne revolucije. Izdala Slovenska matica v Ljubljani 1929, 1931, 1932.
- P o r.: J. S(ever): DL 1929, 87—91.
- Razvojna linija slovenskega preporoda v prvih razdobjih. — Razprave znan. dr. za hum. vede. V—VI (1930), 41—119.
- Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe. Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 7. 1930.
- (Klekl Jožef st.) Šlebinger J., SBL I, 460—461. — N 1934, št. 48.
- Klekl Jožef ml.: 25 let našega kalendara. K 1927, 2—24.
- (Klekl Jožef ml.) Šlebinger J., SBL I, 461.
- (Kolar P.) Dr. I(vanocy), K 1909, 73.
- (Košič Jožef.) Šlebinger J., SBL I, 535—6. — Mal J., Zgod. slov. naroda (1930), str. 439. — Novak V., ČZN 1934, 160—2.
- Kovačič F.: Veliki kalendar Najsv. Srca Jezusovega III. ČZN XIII, 104—5.
- (Kranjec Miško.) Vodnik Francè, uvod v knjigi Kranjec M., Življenje. Lj. 1932. — Vidmar J., uvod v knjigi Kranjec M., Sreča na vasi. Lj. 1933. — Kozak Juš, Za prekm. kolniki (1934), str. 37—42.
- (Kühar Štefan.) Grafenauer, DS 1915, 365. — K 1916, 126—130. — Šlebinger J.,

- SBL I, 580. — Klekl J., N 1932, št. 5. — (Novak V.): N 1932, št. 31. Novak Vilko: Števan Kūhar. Lj. 1932, 16°, 16 str. — S 1932, št. 173, 174.
- (Kūhar Štefan ml.) Novine 1922, IX, št. 2. — Prekmurski glasnik 1922, št. 2. (Slavič:) S 1922, št. 5. — Arsen Wenzelides: Prekmurski narodni vođa ŠK: Jugoslav. knjiva 1922, 395—6. — Šlebinger J., SBL I, 580.
- (Küzmič Mikloš.) Raič, LMS 1869, 62—63, 65. — Glaser I, 199—201. — Grafenauer, Kratka¹, 92, K.², 104—105. — D 1921 (II), št. 12. — Géfin Gy., Aszombathelyi egyházmegye története, 1929, II, 43—5. — (Novak V.) N 1932, št. 42. — Šlebinger J., SBL I, 597—599. — Kidrič, Dobrovský, 241; Zgod. 257, 349. — Zelko, ČZN 1934, 64—68. — Novak V., SK 36.
- (Küzmič Štefan.) Bakos Mihal, Nouvi Gráduvál 1789. — Riger F. L., Slovník naučný. Praha 1865, str. 1100. — Kleinmayr J., Zgod. slov. slovstva 1881, str. 45. Miklošič Fr., Slov. berilo za 8. g. r., str. 30. — Murko M., Ottův slovník naučný. Praha 1898, str. 410. — Szinnyi József, Magyar írók élete és munkái. VII. Bpest 1900. — Trstenjak, LZ 1901, 242—243, 313—314. Slovenci v somodski županiji (1905), 69—94. — Szedenich F., Naši pisci i književnost. Sopron 1912, str. 81. — D 1921 (II), št. 12. — DL I, št. 7, 8; III, št. 5—6. — Ev. kalendari 1923, 26—28. — Strohal R., Nešto o ugarskim Hrvatima. Vijenac 1924, 231. — Pintarič I., DL 1929, VIII, št. 1. — DL 1931, 103—107; Kidrič, Dobrovský, 241; Zgod. 150, 182—183. — Šlebinger J., SBL I, 599—601. — V. Dukat, Rad Jug. akad. 243 (1932), 175—6. — Novak V., ČZN 1934, 63—64. — Slodnjak A., Pregled slov. sl. (1934), 35, 54. — Novak V., SK 35—6.
- (Lenaršich) Mirko: Naša književnost. K 1910, 49—51.
- Luthár Ádam: gl. Fliszár János.
- (Luthár Ádam.) Šlebinger J., SBL I, 687.
- Marn Jožef: Jezičnik XXII. Lj. 1884; str. 22, 46—48, 69.
- Melegdi-Melich János: (prevel A. Aškerc) Primož Trubar in protestantska književnost ogrskih Slovencev. Sn 1909, 85—6.
- (Melich Janos.) D 1921, št. 12. — Novak V., SBL II, 88.
- (Mikola Aleksander.) Magyar írók élete és munkái 1902, 8. zv. 1362. — ČZN 1932, 56. Novak V., SBL II, 123.
- (Murkovič Janez.) Novak V., SBL II, 175.
- Melich János: A hazai vend (szlovén) nyelvű irodalom bibliográfiája (Bibliografija literature vend. [slovenskega] jezika na Madžarskem) Magyar Könyvszemle Budapest 1902, 426—449. — (Izpopolnjen ponatis:) Vendszka (Vogrszkoszlovénszka) bibliografia. D 1921, (II) št. 6, 7, 8, 12; 1922, 5—6. Ujabb addalékok a hazai vend (szlovén) nyelvű irodalom bibliográfiájához. (Novejši doneski k bibliografiji prekm. slovstva.) Irta — Magyar Könyvszemle Budapest 1908.
- Murko Matija: Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven (Praga - Heidelberg 1927), str. 123.
- Novak Vilko: Prekmurci v Slov. biogr. leksikonu. S 1932, št. 209. Prekmurska knjiga. N 1932, št. 44. Naši duševni delavci. K 1933, 65—68. Opombe k Štefanu Küzmiču. ČZN 1934, 63—64. Neznani prekmurski tisk. ČZN 1934, 153—4. Košič in Slomšek. ČZN 1934, 160—2. Prekmurci v Slodnjakovem Pregledu. ŽiS 1935, knj. 14, 389. Književno delo Slovenske krajine. SK 34—39.

- O(blak) V(atroslav): Jožef Pustaj, »Krcsánsko katholicsánszke cerkvene peszmi«, (poročilo). LZ 1894, 703.
- (Ošlaj Franc.) (Novak V.): S 1932, št. 153. K 1933, 69. SBL II. 69.
- (Pavel Avgust.) Novak Vilko: S 1933, št. 27, 180; N 1933, št. 16; DS 1933, 439—440.
- J. K(orner): Obzor 1934, št. 78; Hrvatska revija 1934, 385. — Novak V. SBL II.
- Perušek R.: Prekmurski Slovenci. LZ 1903, 762. (Opozorilo na Melichovo bibliogr.)
- Pintarič Ivan: Ob stopetdesetoj obletnici Küzmicsove smrti. DL VIII, 1929, št. 1.
- Pypin A. N. — Spasovič V. D.: Istoria slavjanskich literatur. St. Peterburg 1879—1880. — Geschichte der slavischen Literaturen. Leipzig 1880, I. str. 392.
- (Pustai Jožef.) Glaser, Zgod. slov. sl. III, 315—321.
- Raičev Božidar: Prekmurski knjižniki pa knjige. LMS 1869, 57—84.
- (Ratkovič Vendel.) K 1908, 87—88.
- (Rogač Franc.) Gl. II, Géfin, 2. zv., 355—6.
- (Sakovič Jožef.) N 1930, št. 40. — (Bakan Štefan:) K 1933, 40—55.
- (Sever Mihal.) Trstenjak, LZ 1901, 242. — Gl. Fliszar, str. 2—3. — Kidrič, Zgod. 115, 142; Dobrovský 7. — Novak V., SK 35.
- Simonič F. dr.: Die slovenische Literatur. — Šuman Jožef: Die Slovenen. (Die Völker Oesterreich-Ungarns. 10.) 1881, str. 154.
- Slavič Matija: Ob dvestoletnici prekmursko-slovenskega slovstva. Čas 1923, 240—4.
- Stelè Francè: Gradivo za prekmursko zgodovino. — 2. Slovenska listina iz l. 1643. ČZN 1927, str. 6—9.
- Szalóky Elek—Mesterházy Sándor: Kuzmics István. Csurgó 1911.
- Šafařík Paul Jos.: Geschichte der südslawischen Literatur. Prag 1864.
- (Šijarto Štefan.) Gl. Fliszar, 18—20. — Kidrič, Dobrovský 342; Zgod. 349.
- (Temlin Ferenc.) Trstenjak, LZ 1901, 241. — Fliszar, 2. — Kidrič, Zgod. 115.
- Trstenjak Anton: Odlomek iz ogrsko-slovenske književnosti. Spomen-cviete iz hrvatskih i slovenskih dubrava. Zagreb 1900, str. 511—518.
- »Muraszombat és vidéke«. Sn 1885, 70—71.
- Ogrski Slovenci. LZ 1901, 240—243, 313—316.
- Slovenci na Ogrskem. LZ 1904, 44—47.
- Vezenj Ivan (Ilešič Fran): Veliki kalendar Najsv. Srca Jezusovega. LZ 1915, 525—527.
- (Vraz Stanko.) Stanko Vraz kao glasbenik. (Pismo J. Varga.) Vienac (1880), 606—7.
- Zelko Ivan: K bibliografiji del Mikloša Küzmiča. ČZN 1934, 64—68.
- : Pregléd naše literature. D 1922 (III), št. 7—8.

Slike:

- Bajlec Franc: pravnik in urednik v M. Soboti. KMD 1932, 59.
- Baša Ivan: kulturni delavec, župnik v Bogojini. S 1929, št. 186. — N 1931, št. 8. — IS 1931, 304. — K 1932, 33, 34. — KMD 1932, 58. — K 1933, 24.
- Baša Jožef: pesnik in bogoslovec, K 1927, 57.
- Borovnjak Jožef: pisatelj, župnik na Cankovi. K 1911, 105. — IS 1926, 311.
- Godina Jože: dobrovoljec, misijonar v Grobljah. Mladost 1929, 294.
- Horváth Jožef: župnik v Martjancih. S 1932, št. — K 1933, 70.
- Ivanóczy Franc dr.: kulturni delavec, dekan na Tišini. K 1915, 35, 36, 39, 41—44. — M 1923, 397. — IS 1925, št. 6. — 1929, 59, 252. — S 1929, št. 186. — KMD 1932, 58. — K 1933, 23.
- Jerič Ivan: kulturni delavec, dekan v Turnišču. IS 1929, 253. — KMD 1932, 59. — K 1933, 55.
- Kerec Jožef: kitajski misijonar. K 1933, 27.

- Klekl Jožef st.:** kulturni delavec, vp. župnik v Črenšovcih. IS 1925, št. 6. — IS 1929, 3, 253. K — 1928, 67. — KMD 1932, 58. — K 1933, 24.
- Kolenc Franc:** urednik, stolni vikar v Mariboru. IS 1929, 163.
- Kühar Štefan ml.:** narodni buditelj, župnik v Beltincih. M 1923, 435. — IS 1925, št. 6.
- Kühar Štefan st.:** zbiratelj narodnega blaga, bogoslovec. K 1916, 127—9. S 1932, št. 73. — Novak Vilko: Štefan Kühar. Ljubljana 1932. — K 1933, 71.
- Küzma Jožef:** bogoslovec. K 1933, 68.
- Ošlaj Franc dr.:** zgodovinar in profesor v Budapešti. S 1932, št. 153. — K 1933, 69.
- Pavel Avgust dr.:** jezikoslovec, narodopisec, pesnik in profesor v Szombathelyu. S 1933, št. 180. 1934, št. 202. — K 1934, 31.
- Ratkovič Vendel:** nabožni pisatelj in župnik pri Sv. Juriju. K 1908, 88.
- Rogač Franc dr.:** bogoslovni pisatelj, prelat v Szombathelyu. K 1934, 23.
- Sakovič Jožef:** nabožni pisatelj, župnik na D. Seniku. KMD 1932, 59. — K 1933, 46.
- Slavič Matija dr.:** teološki profesor in prelat v Ljubljani. IS 1926, 172. — S 1929, št. 186. — K 1933, 56.

V. Jezikoslovje.

- Asbóth Oszkár:** A j-gy változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántuli magyar nyelvjárásokban. Budapest 1908. (Izprememba j-gy v jeziku naših Slovencev in v madž. narečjih onstran Donave.)
- P o r.:** Pável, Magyar Nyelvör XXXVIII, 230—2.
- (Baša Ignac):** Imena naših občin. N 1926, št. 19.
- Breznik Anton dr.:** Slovenska slovnica za srednje šole. Spisal — —. Celje 1934, str. 3—4.
- Fliszar János:** Magyar-vend szótár. Vögrszki-vendiskí (vögrszki szlovénszki, sztári szlovénszki) rêcsnik. Irta: — —. Budapest 1922. 16°, 172 str.
- K(ardoš Aleks)-R:** Magyar-vend szótár. A vend nyelv alapos elsajátítása tanító nélkül. Muraszombat. 1919. 32 str. (Madž.-prekmurski slovar.)
- K(lekl) J(ožef ml.):** Naš dialekt (narečje). K 1929, 37—53.
- Košič Jožef:** Krátke návuk vögrszkoga jezika za zacsétnike. Gradec 1933.
- Novak Vilko:** Bogojanski-Bogojančan. ŽiS 1934, knj. 16, 478.
- Prekmurska krajna imena. ŽiS 1935, knj. 17, 362—3.
- Oblak Vatroslav:** Zur Geschichte der nominalen Declination im Slovenischen. Archiv für slavische Philologie 1888, 1890—1.
- Pável Ágost:** A vashidegküti szlovén nyelvjárás hangtana. (Glasoslovje slovenskega narečja na Cankovi.) Magyarországi szláv nyelvjárások. A m. tud. Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Asbóth Oszkár. Budapest. Kiadja a m. tud. Akadémia. 1909. 148 str.
- P o r.:** Asbóth O.: Rocznik Slawistyczny 1910, 177—203; isti: Nyelvtudomány 1910, 127—140. — Murko M.: LZ 1912, 216—217.
- A legújabb vend irodalom nyelve. (Jezik najnovejše prekmurske literature.) Nyelvtudomány. Budapest 1916, 1—27, 102—116.
- Vend szöveggyűjtemény s az eddigi gyűjtések története. (Zbirka prekm. narodnega blaga in zgodovina dosedanjega zbiranja.) Nyelvtudomány 1916, 161—187; 263—282.
- Raičev Božidar:** Črtice o Prekmurcih in o njihovem govoru. — Národní koledar in Letopis Matice Slovenske za l. 1868, 53—76.
- P o r.:** N(ovak) V(ilko) N 1929, št. 42, 44.
- Ramovš Franc:** Slovenački jezik. St. Stanojevića Narodna enciklopedija SHS (lat.)

Str. 207. — Passim v ostalih delih (gl. Zgodovina slov. univerze, str. 524). Dialektološka karta slovenskega jezika. Ljubljana 1931. (Zlasti str. 5—6, 25, 37, 57—8).

Karta slovenskih narečij. Ljubljana 1935.

Valjavec Matija: Izgledi slovenskega jezika na Ogrskem. Predge z l. 1802—1830.

LMS 1874, 102—155. — 1877. 92—131.

Prinos k naglasu u (novo) slovenskom jeziku. Rad Jug. akad. znan. i umjet.

CII. Zagreb 1890; str. 136—148. — Rad CXIX, 1894; str. 214—225. —

Drugod passim, gl. Popis publikacij Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb 1911.

—: Jezik v Dolnjem in Gornjem Prekmurji. K 1921, 18—21.

VI. Umetnost.

B(ajlec) F.: Mi zidamo Bogi na čast. K 1927, 50—68.

Divald Kornély: Magyar művészettörténet. Bpest. 1926.

Magyarország művészeti emlékei. Bpest. 1926.

Magyarország középkori képzőművészete. (Beöthy Zsolt: A művészetek története. II., s. 582 ss.)

Éber László: Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről. — Magyarország Műemlékei (Forster Gyula) 1915, IV, str. 71—104.

Erneszt Lajos: A magyar történeti festészet. Bpest. Athaeneum 1910.

Gerece Péter: A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. (A műemlékek országos Bizottságának kiadványai II. Bp. 1906.) s. 982 (Martjanci), 983 (Sobota), 996 (Selo), 998 (Velemér), 1042 (Turnišče).

Gerevich Tibor: L' arte antica ungherese. Roma 1929.

(Ivanoczy Franc:) Farna cerkev B. D. Marije na Tisini. K 1904, 65—67.

Mal Josip dr.: Zgodovina umetnosti pri Slovencih, Hrvatih in Srbih. Narodna galerija v Lj. 1924. (Str. 13, 14, 30.)

Ošlay Ferenc dr.: Nase sztáro cérkevno málanye. D 1922, št. 5—6.

Pasteiner Julius: Baudenkmäler jenseits der Donau. »Oesterreich-ungarische Monarchie im Wort u. Bild«. Wien 1896. IV. str. 111—174 (Martjanci s. 144, Selo s. 133, Turnišče s. 134.)

Péter András: A magyar művészet története. Bpest. 1930 (2 zv.), 46—71.

Rómer Flóris: Régi falképek Magyarországon. 1874.

Kirchliche Wandgemälde des XIII. u. XIV. Jahrh. in der Eisenburger Gesspanschaft. Mitteilungen der k. k. Central-Commission zur Erhaltung der Baudenkmale XIX. 1. Supplementband. Wien 1874.

Stelè Francè: Slikar Johannes concivis in Laybaco. ZUZ 1921, 1—8.

Umetnost in Slovenci. DS 1923.

Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih. Nova založba v Lj. 1924, s. 19, 20, 29, 30.

Spomeniki starejšega portretnega slikarstva na Slovenskem. ZUZ 1925, 144—148.

Aquila Johannes. SBL I. (1925), s. 14.

Umetniško Prekmurje. DS 1926, 244—7.

Cerkveno slikarstvo. Družba sv. Mohorja v Celju 1934. Str. 76 (Martjanci), 78 (M. Sobota).

Iz zgodovine slovenskega cerkvenega slikarstva. M 1934, 1935.

Monumenta artis slovenicae. IV. Johannes Aquila de Rakespurga (13—16). —

V. Ladja cerkve v Turnišču (17—20). Ljubljana 1934—35.

Umetnost v Slovenski krajini. SK 21—33.

Varstvo spomenikov: ZUZ. Splošno: I, 84—5; Bogojina: V, 64—65, 181.

Boreča: VI, 169; Martjanci: VI, 51, 182; M. Sobota: XI, 87—88; Sv. Jurij:

VI, 110; Turnišče VI, 176; IX, 59, 60, 143; XI, 91—92.

Szabó László: Magyar festőművészet. Bpest. 1906. Élet. s. 11 ss.

(Szalay Štefan:) Cerkev törjanszka, nigda z iménom: czérkev Bl. D. Márie v nébovzété
za pod logom. K 1905, 68—71.

Slike :

Akvila Janez: DS 1926, 229; M 1934, 425, 457—8. — Stelè, Monumenta, 4. sn. —
SK sl. 5, 6—8, 15—17.

Beltinci: M 1923, 355. — K 1933, 35. — KMD 1932, 61. — SK sl. 10.

Bogojina: DS 1926, pril. VI. — Cerkev v Bogojini. DS 1927, 227, 240. — Naš arh.

Plečnik v Prekmurju. IS 1926, 167. — K 1928, 57, 59. — IS 1931, 304—305.

— Stara cerkev v B. K 1932, 35. — K 1933, 52. — SK sl. 12.

Boreča: Gruden, Zgod. slov. nar. 555.

Cankova: Oltar. K 1928, 81.

Črensovci: Cerkev. K 1928., 72.

Grad: SK, sl. 4.

Martjanci: Cerkev. IS 1925, št. 6. — DS 1926, 1929. — IS 1926, 127. — K 1928,

64. — M 1934, 425. — Stelè, Monumenta f. 41, 42, 45, 49, 55, 56. —
SK sl. 6, 7, 13, 15, 16.

Selo: Pasijon (freska): IS 1927, št. 15. — KMD 1932, 60. —

Sóbota: Cerkev. Gruden: Zgod. sl. nar. 553. — Monumenta f. 53, 54. — SK sl. 9, 14.

Sv. Jurij: Nova župna cerkev v Rogačovcih. IS 1926, 354, 1927, 267. — K 1928, 65.

Tišina. Cerkev. K 1915, 56, 60, 71. 1904, 66; 1905, 107. — K 1918, 53. —

Turnišče: Freske: DS 1926, 225, 227, 233, 244—247. — K 1928, 54, 55; K 1933, 32.

M 1934, 140, 336, 456. — Monumenta f. 4, 7, 43, 47, 48, 57—69. — SK sl.
2, 3, 5, 11, 19—22.

VII. Narodopisje.

Baš Franjo: Izvor prekmurskih cehov. Odmevi II. 1931, I. 51—58.

Bellosits Bálint: Vend balladák. (Vend. balade.) Ethnographia 1890.

Egy vend népballadáról. (O vendski nar. baladi.) Alsólendvai Híradó 1890, št. 4.

Wendische Volkslieder. Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn. 1890.

Vend népdalok. (Vendske nar. pesmi.) Ethnographia. 1891 in 1892.

Egy érdekes népfaj. (Zanimivo ljudsko pleme.) Uj idők 1896.

Vas és Zala vármegyék déli sikkja. (Južna ravan županije V. in Z.) Turisták
Lapja. 1896.

(Binkošti.) Risalsček. Risali. N 1918, št. 20.

(Božič.) N 1915, št. 52. — Novak Vilko: Božič v Slovenski krajini. S 1931, št. 292.

Csaplovics János: A Magyarországi Vendek Tótokról. (= O vendskih Totih na Mad-
žarskem.) Tudományos gyűjtemény 1828, 33—50.

Croaten und Wenden in Ungern. Pressburg 1829.

Dolinec (Kuhar Št.): Ali je reč »bojniec« razžaljiva? N 1914, št. 32.

Gönczi Ferencz: A zalamegyei Vendek. Kaposvár 1914.

(Imena.) Klekl J. ml.: Potoki, vesnice. K 1929, 38—40.

(Jurijevo.) N 1918, št. 16.

Kacova B.: Iz Prekmurja. Pozvačini vabijo. Kresnice VI. 1933. 48—54.

Kočar Jožef dr.: Dolinski Prekmürci. K 1922, 27—29.

Kokolj Miroslav: Znaki prekmurskega tkaničanja. ČZN 1932, 197—205.

P o r.: V. Novak, N 1933, št. 4.

(Kompozicije.) Kimovec Frančišek: Pevčeva pesmarica I. V Lj. 1921. Dobro jutro. 7. Dekliška. 8. Prelepo je ravno polje. 23. — Teče mi vodica. 24. — Plavala je galija. 37. — Prelepe svetle zvezdice. 38. — Marko skače. — 41—43. — Hodmo spat. 44—45. PP II. 9. Fčelica letela. — 15. Marija gre z Vogrskoga. — 16. Bila je edna deklica. — 17. Što bi znao?

PP III (1923). Gda smo pšenici šli orat... 8—9.

Dev Oskar: Teče mi vodica. Zbori 1930, 2a, s. 11.

Adamič Emil: Rib'ce po vodi plavajo... Zbori 1930, št. 3, s. 3—4.

Račič Ivan: Prekmurske narodne pesmi za mešani zbor. Prvi zvezek. Nabral in priredil —. Chicago, Ill. 1930, 32 str.

Kossics József: Vannak-e Magyarországon vandalusok? (= Ali so na Madžarskem Vandali?) Tudományos Gyűjtemény 1827.

(Košič Jožef:) Zobrisani Sloven i Slovenka med Mürov i Rabov. Körmend (okoli 1846).

Kotnik Fr.: Polaženik. Čas 1931—32, 239—240.

(Kres.) Dolinec (Kühar Št.): Na kresno noč. N 1919, št. 25, 26.

Kühar Števan: Národno blágo vogrskij Slověncov. ČZN 1910, str. 107—128. 1911, str. 47—76. 1913—1914, priloga s. 1—37.

Kuzma Joško: Prekmurski pozvači. Naš dom 1928, 2, in 3. izd. jan. št.

Meško Josip: Slovenska Krajina in »cehi«. S 1929, št. 186.

M. Pannonicus (Robič Maks): Prekmurje, ki izumira. Žis 1928, knj. 3., 751—5.

Novak Vilko: Prekmurski značaj. Dijaški koledar Slov. dij. zveze 1932-33, 62—64. Božič v Slovenski krajini. S 1931, št. 292.

Ženitovanjski običaji v Slovenski krajini. M 1935, 65—7.

(Novo leto.) (Jerič Mihael:) Srečno novo leto! N 1933, št. 1.

Pável Ágost: Vend szöveggyűjtemény s az eddigi gyűjtések története. (Zbirka prekm. narodnega blaga in zgodovina dosedanjega zbiranja.) Nyelvtudomány 1916, 161—187; 263—282. (Fonetičen zapis tekstov z madž. prevodom in jezikovno razlago.)

Nyilttűzhelyü konyhák a hazai szlovénoknál. Ethnographia. — Népelet — Értesítő 1927.

Naši »Vogri«. Sn 1911, 121—122.

Odprta ognjišča v kuhinjah rabskih Slovencev. Et 1931, 125—145.

O prekmurskih Slovenceih. SK 13—15.

(Pesmi.) Vraz Stanko: Narodne pjesni ilirske. Zagreb 1839. »Vogërske«, str. 138—145.

Štrekelj Karol, dr.: Slovenske narodne pesmi. Zbral in uredil —. Izdala Slovenska Matica. V Ljubljani. (Zunaj oklepaja št., v njem str.) I. zv. (1895—98): 76 (131), 215 (276), 345 (377—8), 349 (384), 368 (399—400), 886 (756), 887 (757), 955 (790—1); II. zv. (1900—1903): 1151 (69), 1159 (75), 1332 (157), 1357 (169), 1359 (170), 1366 (173), 1399 (185), 1633 (288), 1646 (292), 1848 (375), 2117 (482), 2323 (558), 2326 (559), 2400 (586); III. zv. (1903—1908): 2766 (637), 2846 (647), 5263 (238), 5464 (330), 4879 (75); IV. zv. (1908—1923): 6760 (14), 7246 (231), 7280 (242), 7284 (242), 7286 (243), 7365 (275), 7396 (280), 7462 (321), 7514 (338), 7534 (353), 7560 (359), 7865 (417—8), 7957 (433), 8013 (444), 8022 (445), 8068 (455), 8070 (456), 8091 (461), 8092 (461), 8097 (462), 8102 (463).

Kalendar: Od divojke. V Salovci. Zgubleno devojstvo. Spomin scene. Pet pijanih bab. Mladovojnik, 1911, 107—110. — Pesem od svetoga Gergora. Pozvačin Lenart. Na novo leto. Pesem od mok. Od ženinov. 1914, 41—43. Fašenska sloboda. Plač matere. Sprevod lube. 1914, 46—47. O kristjani moji. Pa to že dobro znam. Gda sam se vam jaz narodo. Vsi fantje. Kak žalostno sunce dol gre. Pa ka do mi oča činili. Roža ti povejne. Jaz sam edno ftico meo. Prelepo mi poje čaren kos. Smo sladko vince pili. Bom vse odala ka imam. V našoj fari beltinskoj. Miška stari klükaš. Vesela je ftička na veji. Prišla je prišla. 1915, 116—120. Od edne deklina zapeti. Sinko Marko se je ženo. Mati je mela tri hčeri, 1916, 88—89. — Dvanajst deklic se kopat šlo. Kata Katalena. O ljubleni vi kristjani. Rožmarin Mariča. 1917, 86—87. Poslušaj o moj človik. Sestrica ne štela. Kaj ti je mali mujcek. Moj oča so prestari. Žalosti se žalosti. 1919, 26—28. — Kosek se oženo. 1920, 16. Ftiček mili ti. 1921, 14. Oča pri peči sedi. Moj oča majo konjiča dva. Pa Ani, Ani Ančika. Micika v püngradi. Dečko je star osemnajst let. Sam sadila. Pleši pleši čaren kos. 1923, 14—15, 36—37. Lepi okrogeo svet. Vse naj se žalosti. K svetim trem kralom. Sunce sija. Micika na pragi stala. V püngradi rože rastejo. Magdalena, Magdalena. 1924, 15—17. Ribce po vodi plavajo. 1925, 47. — Mesar je pa kravo klao. Včelica zletela. Marija je zaspala. Visilo je, visilo. 1926, 22—24, 27. — Štera žena hlače nosi. Prelubi sveti Vrban. Trije kovačje so kovali. Naša mujca mlade mela. Baba ide med goste. 1927, 19—22, 30, 35. Bog živi Hrvata. Šoštara bi vzela. Lisica je pa snehiča. Negda vu stari časaj. Spevaj nama Katica. 1928, 35, 37, 46, 49, 85. Teče mi teče bistra voda. Ge si hodo. Edenkrat v nedelo. 1929, 51, 56, 59. G z domi ide, g z domi ide. Vidonski dečki. Prelubi, ka ste prišli... Vö mi je prirasla. Od Štadler Frančeka. O ti smrt, ka si to včinila. Sam mladi veseli. Lansko leto sem se ženo. Hodmo spat. O ljubleni vi kristjani. Oča kopajte stüdenec. 1931, 39—50. (Š. K.) — Pesem od Büček Jule. 1932, 67.

Pavel Ágost (gl. V. Pavel, A Vashidegkuti...): Láni sem pleila lük no mak. — Mécika po voudi šla. — Da prva slanica spadne. — Igrai mi, igraí, goslar moi. — Lainsko leto sam se ženo. — Moj oča, moja mati sta žalostniva. — Ou, kak duga ino šürka je ta pout! — Ribe po voudi plavajo. — Moja mladost je odišla. — Deite šlo na brütiv. Nei je bilou sunca i meisenca nei. — Marko skače. — Ou kristjani moji! — Sunce gre za gorou. — Po lougi leiče. (Str. 140—148.)

Z bógom sztani Láibach váras... — Fékonya. — Szinek Martinek. Peszem orácsa. D III, 1921, št. 7—8. Szpêvke. — Szprévod lube. — Na Gregorov dén. D 1921, št. 3—4.

Sztára zsená, mládi mouzs. — Rászi, rászi rozmaring... — Primli brátec kupico. D 1921 (II), št. 12. Ribe po vodi plavajo... Po logi lejese... D 1922 (III), 1—2. Na Gregorov den. D 1922 (III), št. 3—4.

(Pravljice in pripovedke.) Valjavec Matija: Soldák z robačom. — Žena comprnica. Kres 1884, 301—304. — Kralica i njeni sin. Kres 1885, 246—7. — Palček. 248—9. — Madaj. 302—3. — Dva čedniva i eden nori brat. 352—3. Kontler (Julij)-Kompoljski (Hren Anton): Narodne pravljice iz Prekmurja. I. zv. V Mariboru 1923. Založil Učiteljski dom v Mariboru, str. 125. II. zv. Ilustriral I. Vokač. V Mariboru 1928. Založil »Učiteljski dom« v Mariboru. 123 str.

P o r.: Dr. I. P(regelj), DS 1924, 48. — Glaser J., ČZN 1924, 121—2. Polívka J., Slavia IV, 1925—26, 177—180. — Glaser J., ČZN 1929, 211—213.

- Dolinec (Kühar Števan): K: Lešnjekova smrt. Zgubljena ženica. Mala dika — velka hvála. 1912, 86—95. Varženci, Madaj, 1913, 97—102. Kačji emer, Razešeni tören, Salapenci, Salapenci pa kosa. 1914, 48—51. N 1914: Zaletenci pa morje. Št. 5. — Zeletenci pa brglesje. — Zaletenci pa šegeštija. Št. 6. — Od svetoga Antona. Št. 8. — Salapenci pa košara. Št. 16. — Od vojaka. Št. 18, 19. — Vrastvo za lagoji jezik. Št. 23. — Streznola ga je. Št. 29. — Od bikec Markeca, K 1915, 120—130. Kak sta Kristuš pa sveti Peter po sveti hodila. 1916, 73—79. — Od kačjega emera ali korine. N 1916, št. 2. — Od ednoga grofa. N 1917, št. 31. — Salapenci pa mačka. 1918, 78—79. — Od treh bratov. 1921, 21—25. — Od Janoš krala, fiškališ v pekli. 1923, 11—13, 27—28. — Od ednoga očó pa od sinü. Zaletenci i Žito. 1924, 21—23, 34. — Salapenci pa kosa. K 1925, 45—47. Kontler: J.: Törki v Lendavi. 1925, 47—49. — Od markofica 1928, 35.
- (Pregovori.) K 1910, 97; 1916, 87—8; 1921, 25. (kj = Klekl J. ml.)
Kocbek—Šašelj: Slovenski pregovori, reki in prilike. Celje 1934. (V. Novak.)
- (Pust.) (Novak Vilko:) Pust v Slovenski krajini. S 1933, št. 47.
- Sič Albert: O slovenskih narodnih nošah. V Ljubljani 1919. Založila Tiskovna zadruha. Ponatis iz »Slovenskega Naroda«. (Str. 26—27; 47—48.)
Slovenske narodne noše. Druga izpopolnjena izdaja z barvnimi slikami M. Gasparija. V Ljubljani 1927. Vel. 8°, 57 str. + 11 tabel slik. Natisnila in založila Učiteljska tiskarna. (Str. 29—30, 46—47; tab. VI.)
- Sobočan Fr.: Naši »Vogri«. (Prevod uvoda iz Pável Agost: A vashidegküti szlovén nyelvjárás hangtana.) Sn 1911, 121—2.
- Trstenjak Anton: Navade v Prekmurcih. (Jok pri pogrebu.) Sn 1884, 341.
Ogrski Slovenci. LZ 1901, 173—178.
- (Uganke.) K 1907, 111; (kj = Klekl J. ml.) 1908, 107—110; 1909, 126—127; 1911, 80—81; 1912, 99; 1921, 25; 1924, 28—29; 1927, 20. Stanko J.: 1931, 72—74; Felbar M.: 1932, 68.
- (Velika noč.) N 1916, št. 22; 1918, št. 13, 193.
- Vraže: N 1915, št. 3. Comper v Doliči. (Med »Glasi«.)
K(lekl) J. (ml.): Šatringe »Slov. Krajine«. K 1924, 30—34.
Naše domače reči iz starih časov. K 1927, 26—30.
Stare navade i šatringe. K 1928, 47—49.
K.(lekl): Zglednola se je . . . 1929, 44—46.
K.(lekl): Stare navade. 1929, 46—51.
Iz življenja Prekmurcev: Vraže. Naš rod 1932/33, 124.
- (Ženitovanje.) Sztarisinsztvo, i zvacinsztvo, szem szpodobnimi prilikami za volo, szvadeni mladencov. S. L. D. V Sopróni, szpízkmi: Sziesz Antona vu leti 1807. — Ponatis: V Monostri 1898, 1909, 1911, v M. Soboti (»III. natiszk«) 1929. — K 1911, 82—103. (»Ponatis Szarisinsztva i zvacinsztva«.) Svadba v Slov. Krajini. K. 1925, 51—54. — Novak V., M 1935, 65—67.
- (Živali, rastline): K(lekl Jožef ml.): Živali, rastline v ljudskoj govoricí. K 1929, 40—44.

VIII. Rabski Slovenci.

- Goriški M.: Naš narod med Rabo in Donavo. Naši onstran meje (1933), 94—8.
- Hvala Marij: Rabski Slovenci. Glasnik jug. prof. društva 1933, 944—947.
- Jež J.: Rabski Slovenci i gradiščanski Hrvati u Madžarskoj. Narodna odbrana 1931 št. 31 (s. 470—471).

Novak Vilko: Pri rabskih Slovencih. S 1931, št. 235.
 Slovinci v Mad'arsku. SPř 1932, 243—245.
 Rabski Slovenci. Sja 1933, št. 6.
 Slovenci na Madjarskem. S 1933, št. 293.
 Slovenci na Madžarskem. Vodnikova pratika 1935, 50—51.

IX. Leposlovje.

Bevk France: Pomlad 1919. — 2. Prekmurje (pesem). DS 1919, 87.
Flegerič Božidar: Prekmurski glasovi. Zora 1878, 65—66.
Košak Vinko: Zapiski iz suplentovega dnevnika. LZ 1930, 107—109.
Kranjec Miško: Smehljaj. Sedem mladih slov. pisateljev. Krekova knj. 3. Lj. 1930, s. 102—121.
 Težaki. Slovenske poti 1. Tiskovna zadruga v Ljubljani. 1932.
P o r.: (B. Borko) J 1932, št. 37. — Lenček J., MP 1931—32, 156. — Vidmar J., MP 1932—33, 24. — Vodnik F., DS 1933, 90—91.
 Življenje. Krekova knj. 7. v Ljubljani 1932.
P o r.: Novak V., N. 1932, št. 28. — S. Š(kerl), S 1932, št. 115. — Vodnik F., DS 1933, 90. — Vidmar J., Sodobnost 1933, 34. — J. Lenček, MP 1931—32, 187. — V. Smolej, M 1932, 313. — J. Plestenjak, Čas 1931—32, 436. — J. P. Književnost 1933, 37—40.
 Sreča na vasi. Na valovih Mure. Kati Kustecova. Hramova knj. 5. Lj. 1933.
 Pesem ceste. Leposlovna knj. 17. Jugoslov. knjigarna v Ljubljani 1934.
P o r.: (Golobič L.) S 1934, št. 167. — (B. Borko) J. 1934, št. 173. — I. Kozarčanin, Hrvatska revija 1935, 165—6. — F. K(oblar), DS 1935, 159—161.

(V revijah:)

Brodar. M 1928, 215—217.
 Za en večer. MP 1930—31, 130—135. — Kako akacije cveto. 193—198.
 — Zgodba o dveh devicah. 325—333. — Večer. MP 1931—32, 2—5.
 — Pomlad 146—161. 198. — Šaljivec 353. — Majhen dogodek v provinci. 97—106. — Usoda Tinča Raščana. 233—248. — Kati Kustecova 296, 323.
 Poljana. DS 1931, 108—119. — Logar Matjaž. 358—367. — Pesmi ni več. 439—450. — Človek na begu. DS 1932, 384—398. — Noč na Poljani. DS 1933, 36—48. Marko Sobočan. 459—481. —
 Na valovih Mure. LZ 1931, 460—472. — Greh. 783—794. — Življenje v zatočnu. LZ 1932, 222—234. — Sreča na vasi, LZ 1932, 467, 555, 586.
 Obisk pri Dominkovih. — Sodobnost 1933, 8—13. — Ljubezen Heli Weiszove. 169—187. — Rdeči gardist. 442, 486. — Življenje in smrt Hilarija Bogdanoviča. Sodobnost 1934.
Malešič Matija: Anuška in Joško. DS 1923, 108—110.
 Dvanajst plugov. M 1923, 410—413.
 Zemlja. M 1925, 419—421.
 Kočijaž Matjaž. M 1926, 53—55.
 Kruh. M 1926, št. 1—12.
 Kruh. Povest Slovenske krajine. Mohorjeva knjiž. 15. Prevalje 1927. Str. 303.
Mohorič Fran (Miran Brankov): Prekmurje (pesem). ČZN 1920, 39—40.
P(oljanec) M. — Nataša: Čardaš (pesem). Sn 1902—03, 16. — Poezije 1906, 55—56.
Rehar Radivoj: V Léndavskih gorica. LZ 1926, 427—428.
Samec Janko: Prekmurje (pesem). Mariborski koledar 1932, 84.
Vraz Stanko: Bjelotinci. Dëla III. Zagreb 1866, str. 151—155. (Gl. ČZN 1928, 113—6; 1932, 29—32.)

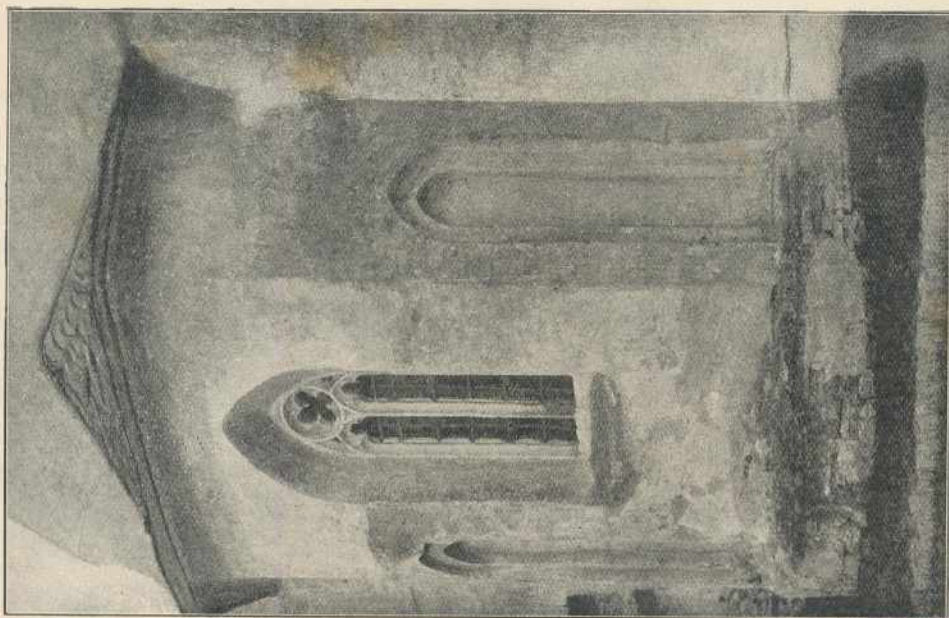
X. Prekmurska periodica.

- Prijátel.** Znanost razserjüvájóése novine. Reditel: Augustich Imre. Budapest 1876—1879.
- Muraszombat és vidéke.** Magyar és vend nyelvü vegyestartalom hetilap. (Murska Sobotá in okolica. Madžarski in prekmurski tednik razne vsebine.) Ur.: Takács R. István. Pozneje: ? Izhajal od 1885 do svetovne vojne.
- Dober pajdás** (koledar; urednik Jožef Pustaj). I—X. Monošter 1899—1908.
- Nájszvetesega srca Jezusovoga Veliki Kalendár Za Lüdsztvo.** 1904. Pozneje: Kalendár Nájszvetesega srca Jezusovoga 1906—1927 in Kalendar Srca Jezusovoga 1928—. — Izdaja »szombotelszka cérkvena obalszt« (I—XI), uredništvo Marijinega lista v Črensovcih. — Uredili: dr. Franc Ivanocy (1904—1905), Jožef Klekl ml. (1906—1919), Jožef Klekl st. (1920—32, 34—), Vilko Novak (1933). — Tiska: Cerkevna stamparija, Szombathely I—XI, XVI; F. Semlič, Radgona (XII); Balkányi E., D. Lendava—M. Sobotá (XIII—XV, XVII, XX—XXVII, XXXII); Tiskarna sv. Cirila v Mariboru (XVIII—XIX); Prekmurska tiskarna v M. Soboti (XXVIII—XXIX); Misijonska tiskarna, Groblje—Domžale (XXX—XXXI).
- Nevtepeno poprijéta Blazsena Devica Marija, zmozсна Goszpa vogrszka** 1904—1914 (mesečnik). Odslej: Marijin list. Urednik: Klekl Jožef st. (I—VI, XI—), Baša Ivan (VII—X). Szombathely, Lendava, Sobotá, Groblje.
- Novine** (tednik). Izhajajo od 8. XII. 1913. Podnaslovi: »za Vogrske Slovence« (1913—4); »Pobožen, družbeni, pismeni list za vogrske Slovence« (1914—1919); »liszt za staroszlovence« (boljševiške 1919); »Političen list za Prekmurske Slovence« (1919—1926); »Glasilo Slovenske krajine« (—1932); »Slovenske krajine« (1932—). — Izdajatelj: Jožef Klekl st. — Uredniki, J. Klekl st. (1913—1918, 1919—1926, 1933—), J. Klekl ml. (1918—1919); Ivan Jerič (1926—1927); Franc Bajlec (1927—1929); Franc Kolenc (1929—1932); Joško Maučec (1932—33); Vilko Novak (1933). — Tiskane: Szombathely, D. Lendava, M. Sobotá, Maribor, Kranj.
- Szlobodna Rejcs.** Urednik Kardosh L. P.—South Bethlehem Pa. 1916.
- Luther Kalendari.** Izdal Kováts Stevan. M. Sobotá 1920. (Pozneje —:)
- Evangelicsanszki kalendari,** Izhaja od 1923 v M. Soboti. Urednik: Luthár Adam in Fliszar Janos.
- Naš Slovenski kalendar.** Ur. Kološa Jožef i Talányi Franc, 1922. (Pozneje:)
- Dober pajdás kalendárium.** Izdaja in urejuje Talányi Franc v M. Soboti.
- Zvezda Vogrszki Szlovincov** (mesečnik). Urednika: Horváth Lörinc, Krampáts József. Chicago 1916.
- Murska straža.** Glasilo obmejnih Slovincov. Urednika: B. Borko, R. Bende. 1920—1924. Radgona.
- Domovina.** Mesecsne novine za szlovenszki národ. Izdajatelj in urednik: Mikola Sándor. Budapest 1920—1922.
- Prekmurski glasnik.** Neodvisen političen tednik. Izhajal od 6. VIII. 1920—1922, št. 26. v M. Soboti. — Uredniki: Vek. Filipič, F. Talányi, I. Rengjeo, T. Vahtar, Al. Kühar, M. Reschnitzer, M. Wagner.
- Zvoná glász.** Urednik: dr. Stiegler Ernő. Bethlehem, Pa. 1921—? — (Evang. verski list.)
- Amerikanszki Szlovincov Glász.** Ur. Kardosh Al. — South Bethlehem, Pa. 1921—. Kalendár za Vogrszke Slovence vu Ameriki. 1922 (—?). Urednik in izdajatelj Horváth Lovrenc. Chicago.

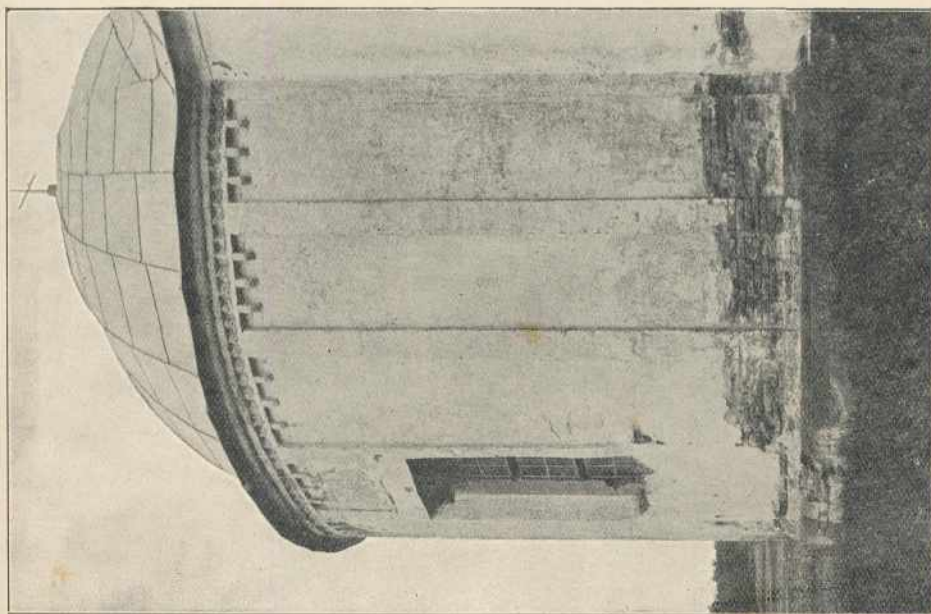
- Mörska Krajina.** Izhajala v Markiševcih od 12. X. 1922—1927, št. 18. Urednik: Štefan Kühar. (Se nadaljevala kot:)
- Muravidék.** Murántul és Muraköz heti értesítője. Informativni tednik za Prekmurje in Medjimurje. Urednik Nemes Miklos v M. Soboti, do 1932, št. 13.
- Düisevni liszt** (mesečnik). Uredniki: Kováts Stevan, Luthár Adam, Fliszar János. Od 1923—.
- Szabadság.** (=Svoboda). Urednik: Hartner Nándor. — 20. V. 1923—5. VIII. 1925. M. Sobota.
- Murske Novine.** Gospodarski, narodni in kulturni tednik. Urednik: Rajko Topolovec. — 5. X. 1924—15. II. 1925. M. Sobota.
- Slovenska krajina.** List za vzgojo in izobrazbo. Urednik: Leo Cepuder. — 1. XII. 1926—1. XII. 1927. Dolnja Lendava.
- Naše novine.** Politični-gospodarski i kulturni tednik. Urednik: Hari Leopold. 23. V. 1926—1927, št. 29. D. Lendava. Čakovec.
- Népujság.** (= Ljudski časnik.) Politikai és társadalmi hetilap. Urednik: Balazsek József, Bajlec Ferenc (1928). — 1926—1929, št. 35. D. Lendava.
- Kmečka moč.** Gospodarski, narodni, kulturni tednik. — Urednik: Pavle Horvat. 17. VII. 1927—1927, št. 16.
- Murska krajina.** Tednik za gospodarstvo, prosveto in politiko. — Uredniki: Koder Anton, Hradil Josip, Klanjšček Štefan (1934) 6. III. 1932. — M. Sobota.
- Marijikin ogracek.** Izdajatelj in urednik: Klekl Jožef v Črensovcih. 1932 —.

K a z a l o

	Stran
Ilešič Svetozar: Geografski pregled Slovenske krajine	5
Pavel Avgust: O prekmurskih Slovencih	13
Kos Milko: Panonska krajina od naselitve Slovencev do prihoda Madžarov	16
Stelè Francè: Umetnost v Slovenski krajini	21
Novak Vilko: Slovstveno delo Slovenske krajine	34
Novak Vilko: Kulturni stiki do osvobojenja	40
Dr. M. Slavič: Narodnost in osvoboditev Prekmurcev	46
Dr. M. Slavič: Prekmurske meje v diplomaciji	83
Baš Franjo: Narodopisni položaj Slovenske krajine	108
Novak Vilko: Bibliografija o Slovenski krajini	116
Priloge	I—XIII.
Topografski pregled Slovenske krajine	

2. Turnišče, romanska, gotsko prezidana apsida.

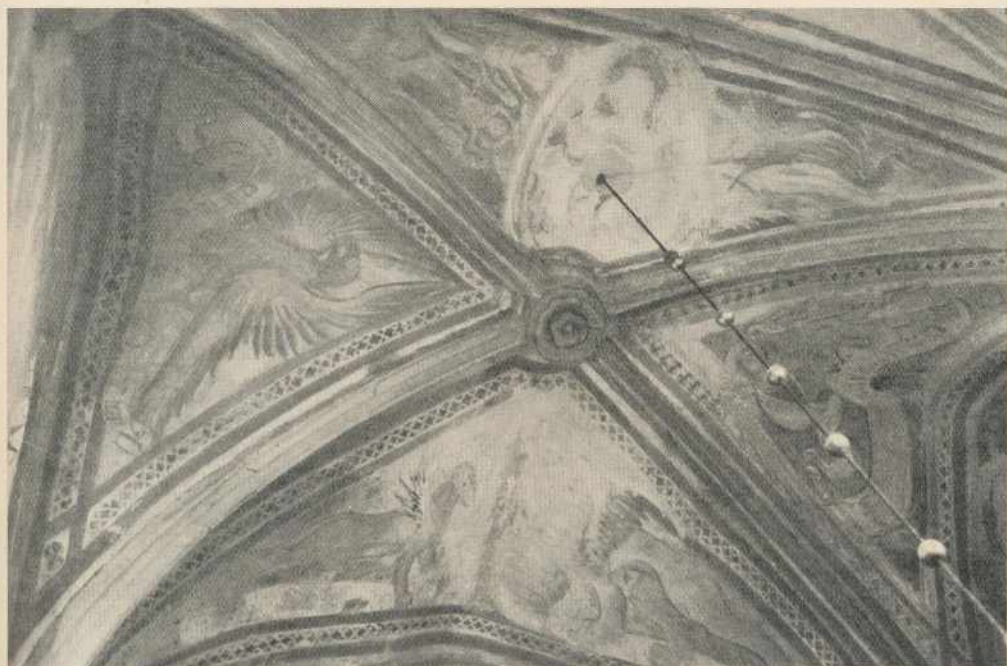
1. Selo, Romanska rotunda.

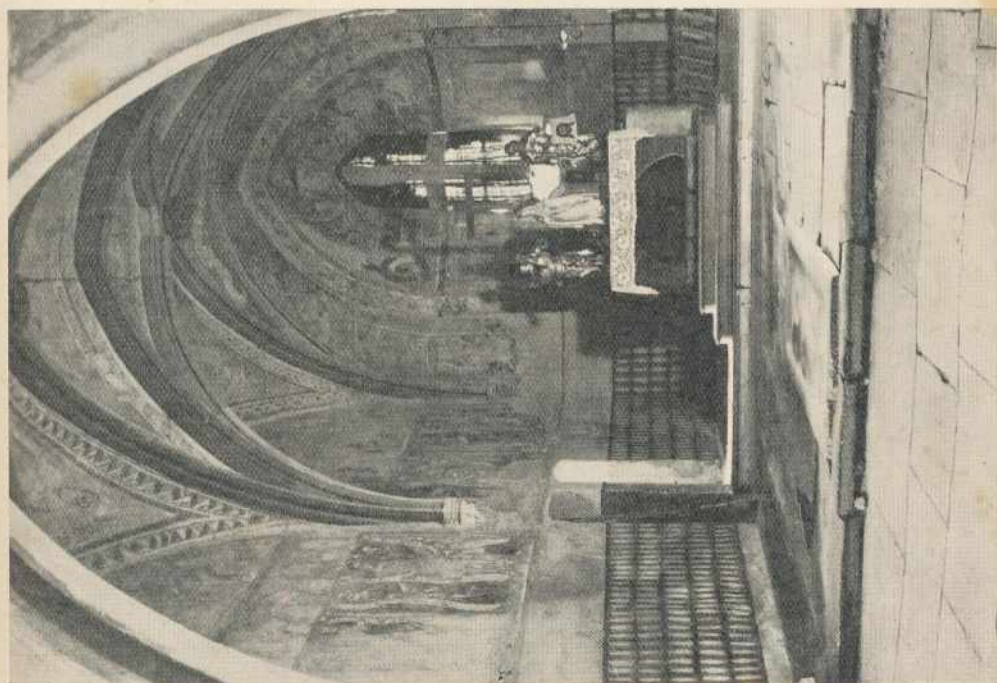
3. Turnišče, obok prezbiterja.

4. Gor. Lendava, poznogotski relief Oznanjenja (k. XV. stol.).

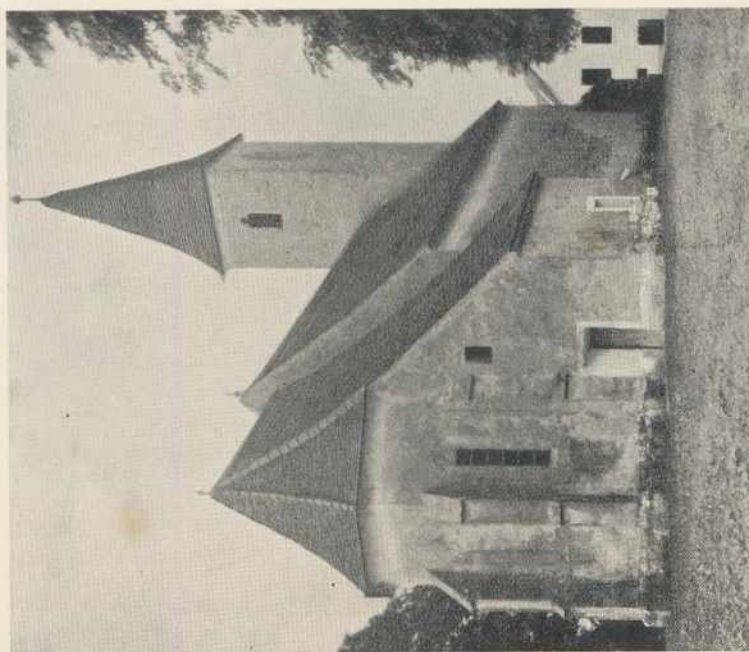

6. Martjanci, župna cerkev, notranjščina (1392).

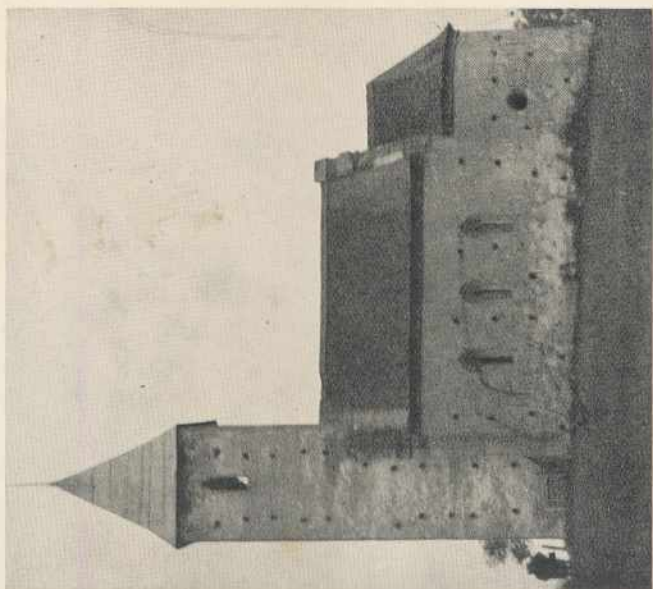

5. Turnišče, slikani prezbiterij stare župne cerkve (okr. 1380).

7. Martjanci, župna cerkev, zunanjščina (1392).

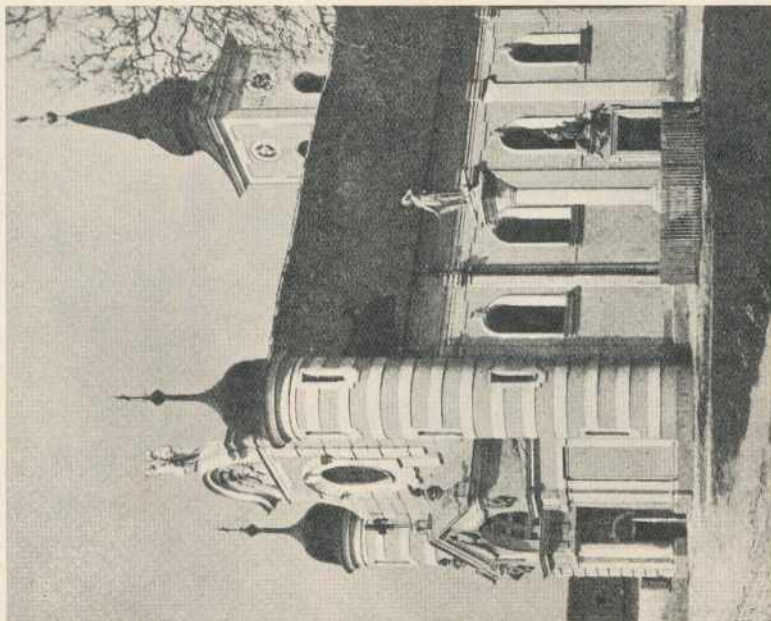

8. Velemér, cerkev, zunanjščina (2. p. XIV stol.).

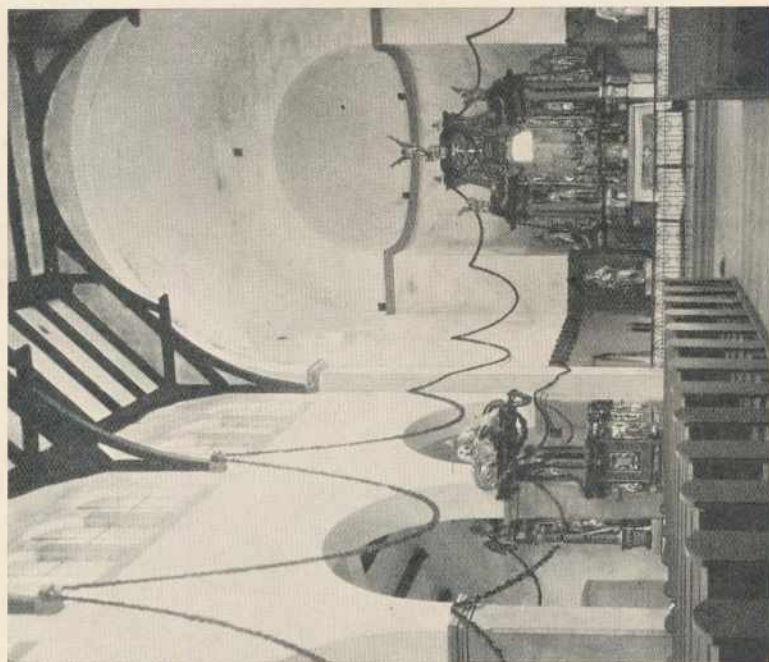

9. Sobota, portal gradu (1. pol. XVIII. stol.).

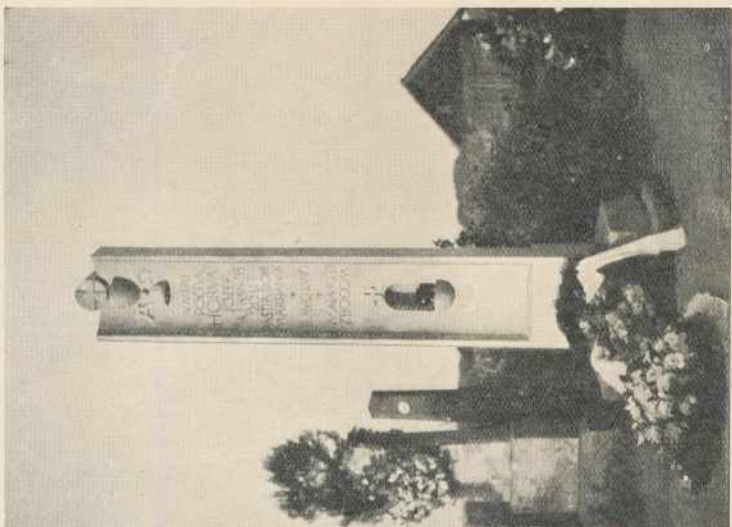
10. Beltinci, župna cerkev.

11. Turnišče, nova župna cerkev (arh. Ferstel). Notranjščina
z baročno opremo.

12. Cerkev v Bogojini (arh. J. Plečnik).

13. Marijanci, nagrobnik (arh. J. Plečnik).

14. Sobota, slike apostolov v prezbitoriju.

15. Martjanci, smrt sv. Martina (Janez Aquila 1392).

17. Velemér, Križanje (Janez Aquila okr. 1380).

16. Martjanci, župna cerkev, slika svetnice
(Janez Aquila 1392).

18. Selo, pasijon v kupoli cerkve (zač. XV. stol.).

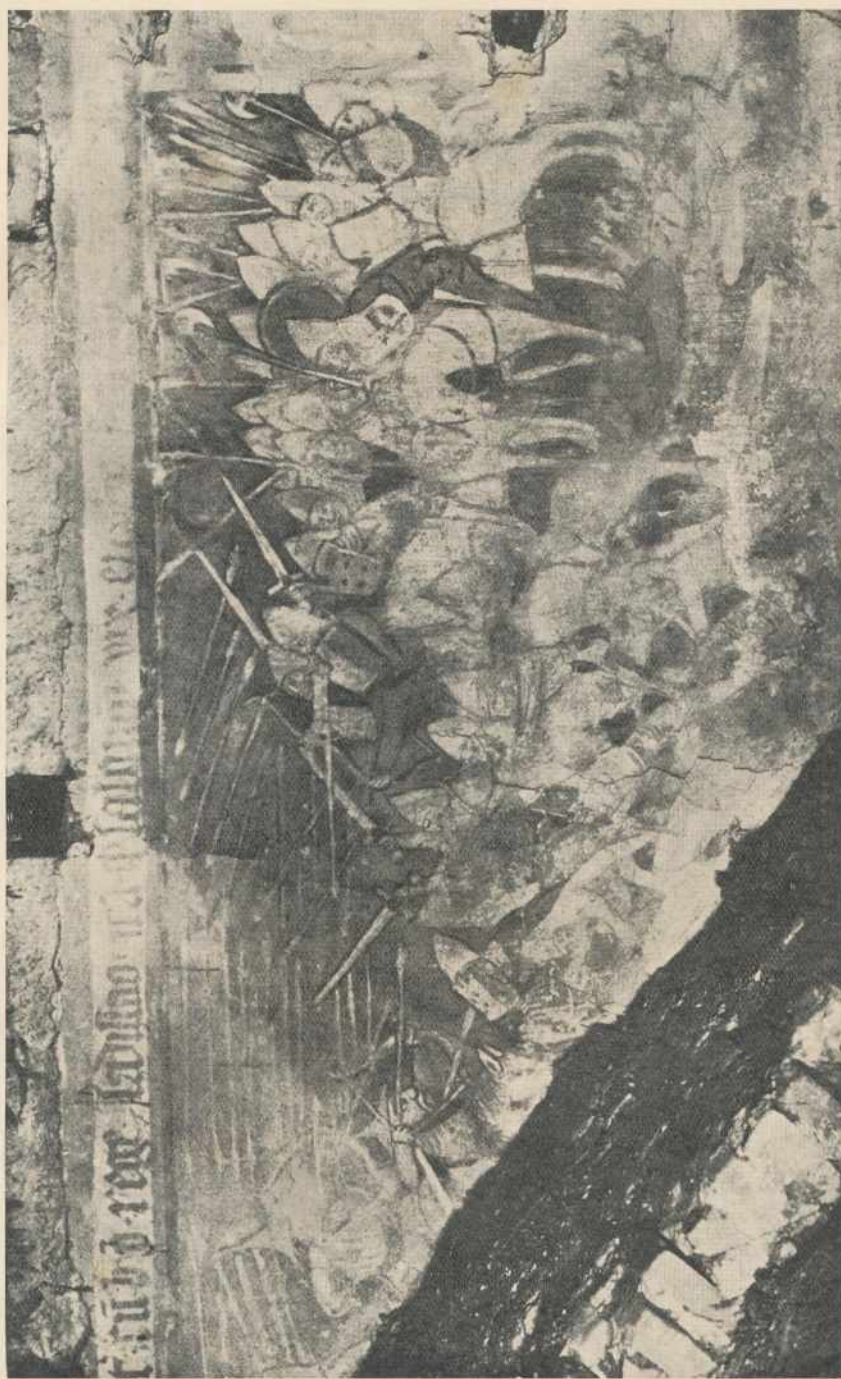
19. Turnišče, apostoli v prezbiteriju (iz l. 1383.).

20. Turnišče, pokop sv. Katarine (iz l. 1389.).

21. Turnišče, freska s sceno iz Kronike kralja Ladislava (1389).

22. Turnišče, bitka pri Kisvardi.

POKRAJINSKA IN ŠTUDIJSKA

KNJIŽNICA MURSKA SOBOTA

ZVEZNA ULICA 10

